

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
Факультет економіки та менеджменту
Кафедра економіки та фінансів

Конспект лекцій

з дисципліни

«ФІНАНСИ»

(для студентів II-III курсу денної форми навчання
напрямів підготовки/ спеціальностей
051 «Економіка», 6.030502 «Економічна кібернетика»,
071 «Облік і оподаткування», 6.030509 «Облік і аудит»,
075 «Маркетинг», 6.030507 «Маркетинг»,
076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність», 6.030504
«Економіка підприємства» та II курсу спеціальностей 073 «Менеджмент»,
281 «Публічне управління та адміністрування»)

Тернопіль, 2017

Крамар І. Ю. Конспект лекцій з дисципліни “Фінанси ” для II-III курсу денної форми навчання напрямів підготовки/ спеціальностей 051 «Економіка», 6.030502 «Економічна кібернетика», 071 «Облік і оподаткування», 6.030509 «Облік і аудит», 075 «Маркетинг», 6.030507 «Маркетинг», 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність», 6.030504 «Економіка підприємства» та II курсу спеціальностей 073 «Менеджмент», 281 «Публічне управління та адміністрування») (освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр) / І. Ю. Крамар; Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя. – Тернопіль: ТНТУ, 2017. – 195 с.

Укладач: Крамар Ірина Юріївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та фінансів

Рецензенти: Константюк Наталія Іванівна, к.е.н., доц. кафедри економіки та фінансів,
Винник Тетяна Михайлівна, к.е.н., доц. кафедри економіки та фінансів

Розглянуто і схвалено на засіданні кафедри економіки та фінансів, протокол № __ від __ жовтня 2017 р. Затверджено на засіданні методичної комісії факультету економіки та менеджменту, протокол № __ від __ жовтня 2017 р.

ЗМІСТ

Анотація	4
Тема 1. Сутність фінансів, їх функції і роль	5
Тема 2. Теоретичні основи фінансів підприємств	10
Тема 3. Фінансова політика і фінансовий механізм	30
Тема 4. Фінансова система.....	42
Тема 5. Податкова система.....	55
Тема 6. Державні і місцеві фінанси.....	73
Тема 7. Державні цільові фонди.....	97
Тема 8. Міжнародні фінанси.....	106
Тема 9. Міжнародні економічні зв'язки України та її інтеграція у світові структури	114
Тема 10. Фінансовий ринок. Фондовий і валютний ринки.....	129
Тема 11. Кредитний ринок. Державний кредит і державний борг.....	165
Тема 12. Страхування і страховий ринок.....	180
Перелік питань підсумкового контролю	189
Рекомендована література	192

Анотація

Мета і завдання навчальної дисципліни

Мета: формування знань щодо теоретичних та практичних аспектів у сфері функціонування фінансів, їхньої ролі та місця в процесі макрорегулювання, алокації ресурсів; вивчення сукупності фінансових відносин, які виражають розподіл і перерозподіл вартості валового внутрішнього продукту на макро- і макрорівнях; розвиток у майбутніх спеціалістів здатності до самостійного мислення у сфері фінансів за допомогою сучасних фінансових категорій.

Завдання:

дати правильне розуміння закономірностей у сфері фінансових відносин держави, суб'єктів підприємницької діяльності та населення і розкрити шляхи використання цих закономірностей у практиці фінансової роботи; показати можливі напрями впливу фінансів на суспільний прогрес і роль фінансів в економічній перебудові суспільства на шляху розвитку ринкових відносин; визначити сукупність заходів, що забезпечують використання фінансів як одного з дійових важелів економічної політики держави.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен:

знати:

- сутність та основні функції фінансів, їхню роль в економіці країни;
 - основні принципи побудови фінансової системи держави;
 - особливості ефективної фінансової політики держави;
 - бюджет держави і бюджетний процес;
 - сутність та роль місцевих фінансів;
 - основи податкової системи та особливості сучасної податкової системи України;
- фінансовий ринок, основні фінансові інструменти;
- особливості отримання державного кредиту;
- механізм страхування підприємств;
- тенденції розвитку міжнародних фінансів

вміти:

- об'єктивно та грамотно оцінювати економічні процеси, що відбуваються в суспільстві;
- розуміти суть і тенденції розвитку фінансових відносин та їх особливості у сфері державних фінансів, фінансів підприємницьких структур, міжнародних фінансів;
- аналізувати сучасний стан та перспективи майбутнього розвитку фінансового ринку України.

Тема 1. СУТНІСТЬ ФІНАНСІВ, ЇХ ФУНКЦІЇ І РОЛЬ.

1. Виникнення та сутність фінансів.

2. Функції фінансів.

3. Поняття про фінансові ресурси.

1. Виникнення та сутність фінансів

Фінанси є історично сформованою, складною та багатогранною економічною категорією.

Вперше термін «фінанси» з'явився у XIII столітті. Він походить від середньовічного латинського терміну «financia», що означає обов'язкову сплату грошей на користь держави. Так тривало майже до початку XVIII ст. Під фінансами розуміли державне публічне господарство або господарство будь-якого державного утворення, наприклад міська община.

У XVIII ст. трактування поняття фінансів як державного господарства мало подальший розвиток. Державні утворення різного рівня стали називатися союзами публічного змісту, а фінанси – формами та методами добування коштів і їх витрачання цими союзами при виконанні покладених на них функцій. Згодом функціонування держави ускладнювалось, що супроводжувалось розростанням судочинного, виконавчого та фінансового апарату, а також ускладнювались процеси господарювання, призводячи до появи надлишкового товару, грошей. Тоді терміном фінанси почали позначати значно ширше коло економічних явищ, ніж виключно податки.

Найвищого розквіту фінанси досягли у XX ст., коли функції держави набагато розширилися і вдосконалилися, а товарно-грошові відносини посіли головне місце в економічних системах. Фінанси перетворилися на універсальний і надзвичайно активний елемент економічного життя, розвинулися методи і форми мобілізації коштів та їх розподіл у державі.

Отже, основними передумовами виникнення фінансів є:

1. Виникнення держави.
2. Виникнення товарного виробництва.
3. Розширене відтворення, яке включає 4 стадії: виробництво, розподіл, обмін, споживання (мова йде про ВВП).
4. Дія економічних законів (н-д, закон попиту, закон пропозиції, рівновага попиту і пропозиції. Обов'язковою ознакою участі фінансів у економічному житті держави, підприємства чи громадянина є гроші. Без використання грошей у процесах виробництва, у здійсненні державою своїх функцій, задоволенні населенням своїх життєвих потреб фінанси не існували б. Усі процеси економічного життя, де беруть участь фінанси, мають грошове вираження. Однак самі гроші не є фінансами, фінансами гроші стануть тоді, коли їхній власник створить відповідний фонд, вкладе їх у цінні папери, надасть кредит або зробить щось інше, завдяки чому матиме певний дохід. Утворення фінансів нерозривно пов'язано з існуванням грошей, як основної фізичної форми їх

існування. Таким чином, фінанси є особливою економічною категорією, яка характеризує специфічний вид грошових відносин.

Фінанси як економічна категорія по різному тлумачаться науковцями. Однак найпоширенішим визначенням фінансів є наступне:

Фінанси – це економічна категорія, що відображає створення, розподіл і використання фондів фінансових ресурсів для задоволення потреб господарської діяльності, надання різноманітних послуг населенню з боку держави, забезпечення виконання державою її функцій.

Також досить поширеним є інший підхід до тлумачення фінансів..

Фінанси – це особлива, специфічна форма виробничих відносин, пов'язана з процесом розподілу і перерозподілу частини вартості виробленого в країні ВВП, утворенням і використанням на цій основі цільових централізованих і децентралізованих грошових фондів суспільного призначення.

Фінанси обслуговують кругообіг та обіг виробничих фондів у грошовій, виробничій та товарній формах, а також охоплюють податкові платежі населення, позики, депозитні вкладення. Через фінансові важелі держава надає населенню кредити, регулює індивідуальну трудову діяльність, здійснює управління соціально-економічними процесами, визначає темпи та пропорції суспільного відтворення.

Фінанси сприяють забезпеченню збалансованості економіки держави на основі досягнення відповідності між матеріальними і грошовими ресурсами. Фінанси надають державі формувати цільові фонди грошових ресурсів суспільного призначення, необхідні для виконання всіх функцій держави.

2. Функції фінансів

Сутність кожної економічної категорії детально розкривається в її функціях, які характеризують суспільне призначення даної категорії.

При визначенні функцій фінансів в економічній літературі склалось 2 підходи:

I – *традиційний* для вітчизняної науки, який відзначає, що фінанси виконують три функції: *розподільчу, перерозподільчу, контрольну*. В даному випадку, одні і ті ж самі функції фінансів розповсюджуються як на фінанси суспільного сектора економіки, так і на фінанси бізнесу. Базовим матеріальним підґрунтям для цього було існування державної форми власності на засоби виробництва та практична уніфікованість фінансів держави та фінансів підприємств організацій, а фінансові ресурси, як і гроші, виконували роль облікових одиниць;

II – *західний підхід*, який відокремлює функції фінансів суспільного сектора економіки та функції фінансів бізнесу. Згідно цього підходу **фінанси суспільного сектора виконують наступні функції:**

- *Алокаційна*, зміст якої полягає в тому, що за допомогою фінансів створюється суспільний сектор економіки. Фактично алокаційна функція

фінансів забезпечує розміщення обмежених ресурсів між суспільним та приватним сектором економіки. Інструментами реалізації цієї функції є: стягнення податків, емісія позик, націоналізація власності тощо.

Крива Лафера –показує зв'язок між рівнем ставки податку і рівнем доходу країни. Досліджено, що держава не може встановлювати, яку хоче ставку податку, тобто вище певної межі. Тому що, якщо вище – то суспільство перестане працювати, бо не захоче віддавати усі зароблені кошти державі. Ця межа – 30-35%, не більше. Якщо більше – то держава почне втрачати свій дохід по причині несплати податків, а податки – основне джерело доходу держави).

- **Перерозподільна.** Її зміст полягає в тому, що з допомогою податків, дотацій, субсидій, трансфертів, страхування, гарантій та позик досягається перерозподіл добробуту громадян у суспільстві.

- **Стабілізаційна.** Зміст її полягає в тому, що держава, маніпулюючи обсягами своїх доходів та видатків, запозичень та операцій з власністю, за допомогою інструментів фіскальної політики вдається до мінімізації коливань в економіці, запобігаючи економічному буму та спаду.

Фінансам бізнесу притаманні наступні функції:

- **Фондоутворююча** функція, котра передбачає що функціонування фінансів бізнесу повинно забезпечувати формування фондів фінансових ресурсів суб'єкта підприємницької діяльності.

- **Розподільча** функція - передбачає розподіл доходів та фінансових результатів діяльності підприємства відповідно до цілей та стратегії розвитку підприємства, визначаються доходи на спожиті фактори виробництва.

- **Перерозподільча** та стимулююча функція, що пов'язані із розміщенням наявних ресурсів підприємства у найоптимальніший спосіб з метою одержання максимального прибутку, збільшення добробуту власників (акціонерів), витіснення конкурентів.

3. Поняття про фінансові ресурси

Фінансові ресурси – фонди грошових засобів, що формуються підприємствами, державою та населенням, і використовуються для розширеного виробництва, матеріального стимулювання працівників, задоволення соціальних потреб тощо.

Обсяг фінансових ресурсів держави залежить від ступеня розвитку економіки країни, методів господарювання. Головним джерелом фінансових ресурсів є ВВП.

В залежності від рівня, на якому проходить формування і використання фінансових ресурсів, їх поділяють на:

- централізовані — які утворюються на рівні держави, окремих адміністративно-територіальних одиниць, об'єднань, міністерств;

- децентралізовані — створюються окремими підприємствами.

Також фінансові ресурси поділяють на власні і позичені.

Власні фінансові ресурси — це грошові кошти, отримані в процесі здійснення фінансово-господарської діяльності. До них належать доходи, прибутки, статутний капітал.

Позичені ресурси – це грошові кошти, отримані в результаті кредитів і займів, які набувають характеру заборгованості, а саме банківські кредити, запозичення в міжнародних фінансових організацій, кошти залучені на фондовому ринку тощо.

Фактори, що впливають на величину фінансових ресурсів:

1. Ефективність господарської діяльності (фактори росту – величина прибутку, обсяги реалізації тощо).

2. Частка національного багатства країни, що залучається в господарський оборот (обсяги земельних і лісових угідь, водних ресурсів, основного капіталу тощо).

3. Масштаби перерозподільчої, алокаційної та регламентуючої активності держави, що відображається у ставках податків, відрахувань тощо.

Напрями використання фінансових ресурсів держави:

1. Значна частина загальнодержавних коштів спрямовується на розвиток народного господарства, будівництво нових підприємств, структурну перебудова галузей;

2. Утримання соціально-культурних установ: лікувальних, освітніх, культурних, спортивних і т.п. закладів

3. Соціальний захист населення; виплата пенсій, допомоги у випадках втрати працездатності, інвалідності, при догляді за хворою дитиною, при вагітності та пологах, допомоги малозабезпеченим верствам населення, багатодітним сім'ям, дітям-сиротам тощо.

4. Фінансування міжнародної діяльності передбачає утримання представництв, консульств за кордоном, участь в роботі міжнародних організацій, фондів, союзів тощо, здійснення міжнародного співробітництва, підтримка міжнародних культурних, наукових та інформаційних зв'язків;

5. Видатки держави по охороні навколишнього середовища включають затрати, пов'язані з раціональним використанням водних, лісових, земельних, мінеральних та інших видів ресурсів.

6. Видатки пов'язані із управлінням країною, тобто. утримання державних органів законодавчої, виконавчої і судової влади, апарату Президента України, фінансових, фіскальних, митних та інших органів;

7. Оборона країни; утримання Збройних сил, закупівля озброєння та військової техніки, мобілізаційна підготовка галузей народного господарства та ін.

Специфічним методом фінансових ресурсів є фінансові резерви. Ними є тимчасово вилучені з обороту кошти, які використовуються при настанні непередбачених обставин.

Фінансові резерви формуються як на централізованому так і на децентралізованому рівні.

Методи формування фінансових резервів:

1. Бюджетний – створення при кожному бюджеті відповідних резервів для фінансування видатків, пов'язаних із надзвичайними подіями.
2. Страховий – створення резервів страховими організаціями для відшкодування витрат, пов'язаних з страховими випадками.
3. Господарський – формування фінансових резервів підприємств, банків та іншими установами.

ТЕМА 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСІВ ПІДПРИЄМСТВ

1. Організаційно-правова характеристика суб'єктів підприємницької діяльності.

2. Фінансові ресурси підприємства: джерела формування та напрями використання.

3. Необоротні активи та їх економічна характеристика.

4. Амортизація основних засобів та методи її нарахування.

5. Оборотні активи підприємства.

6. Формування фінансових результатів підприємства.

1. Організаційно-правова характеристика суб'єктів підприємницької діяльності

Організаційно-правова характеристика суб'єктів підприємницької діяльності

Кожне підприємство, яке бере участь у господарському обороті створюється в певній організаційно-правовій формі. Вона визначає відповідальність та повноваження засновників підприємства, загальну структуру управління підприємством, зокрема, структуру та характер управління фінансами, порядок формування капіталу та розподілу доходів (прибутків).

Найпростішою формою організації бізнесу є одноосібне володіння. Власником є одна особа, яка особисто керує усією діяльністю і контролює її. Перевагами цієї організаційно-правової форми є простота та дешевизна створення й управління. Недоліками — обмеженість фінансового потенціалу, повна та необмежена майнова відповідальність, прибуток розглядається як особистий дохід.

Подібною організаційно-правовою формою є партнерство. Партнерством є добровільне комерційне об'єднання двох і більше осіб (але до 50), де володіння та розподіл прибутків (збитків) регулюється укладеною між партнерами угодою.

Важливою формою організації бізнесу є створення малих та мікропідприємств. Малим підприємством визнається юридична особа з чисельністю працюючих не більше як 50 осіб та з оборотом від реалізації не більше як 1 млн.грн. на рік (без ПДВ). Мікропідприємством визнається юридична особа з чисельністю зайнятих до 10 осіб та оборотом з реалізації до 250 тис.грн. на рік (без ПДВ). Перевагами цієї організаційно-правової форми є можливість швидко реагувати на нові зрушення на ринках, простота управління, спрощена реєстрація та бухгалтерія, пільгове оподаткування, однак недоліком є неможливість залучення значних фінансових ресурсів та істотне розширення бізнесу, що пов'язано з встановленими межами на річні обсяги реалізації.

Найпоширенішою формою організації бізнесу є господарське товариство. Ним визнається підприємство, установа, організація, що створені на засадах

угоди і шляхом об'єднання майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку. Господарське товариство діє на підставі установчих та статутних документів.

До господарських товариств належать:

Акціонерне товариство - господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями. В залежності від здатності акцій товариства вільно обертатися (тобто змінювати власника без згоди інших акціонерів або товариства) акціонерні товариства поділяються на публічні та приватні. Здатність акцій вільно обертатися не є єдиною особливістю цих типів товариств. Статус товариства як публічного або приватного відбивається на можливості залучення товариством капіталу на фондових ринках, ступені захисту прав міноритарних акціонерів товариства, стабільності відносин власності і контролю у товаристві, гнучкості інструментів корпоративного управління товариством. Акціонери не мають абсолютної свободи при виборі типу товариства, оскільки приватна форма товариств може бути використана лише для тих товариств, число акціонерів в яких не перевищує певну величину.

Приватне акціонерне товариство

Особливостями приватного акціонерного товариства є:

- максимальна кількість акціонерів становить 100 осіб
- товариство може здійснювати тільки приватне розміщення акцій
- статутом товариства може бути передбачено переважне право акціонерів та самого товариства на придбання акцій цього товариства, що пропонуються їх власником до продажу третій особі
- акціонер товариства завжди має переважне право на придбання акцій додаткової емісії, в той же час акціонер публічного акціонерного товариства може бути позбавлений такого права умовами публічного розміщення акцій додаткової емісії
- акції приватного акціонерного товариства не можуть купуватися та/або продаватися на фондовій біржі, за винятком продажу шляхом проведення на біржі аукціону
- умовами емісії акцій може бути передбачена можливість сплати за них не грошима, а майном, майновими або немайновими правами, при цьому оцінка не грошового внеску здійснюється товариством і інвестором на власний розсуд, без залучення незалежного експерта
- статутом товариства може встановлюватися коло питань, вирішення яких вимагає більшої кількості голосів акціонерів, ніж проста більшість або кваліфікована більшість
- на розсуд товариства, члени наглядової ради можуть обиратися за принципом пропорційності представництва АБО шляхом кумулятивного голосування
- товариство не зобов'язане розкривати свою фінансову звітність на фондовому ринку, хоча зобов'язане оприлюднювати фінансову звітність у

Державному реєстрі юридичних осіб, як і будь-яка інша юридична особа, зареєстрована в Україні.

Особливостями публічного акціонерного товариства є:

- акціонери можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів та товариства

- товариство може здійснювати як публічне, так і приватне розміщення акцій

при публічному розміщенні акцій акціонери не мають переважного права на придбання акцій, що додатково розміщуються товариством

- товариство зобов'язане пройти процедуру лістингу та залишатися у біржовому реєстрі принаймні на одній фондовій біржі, при цьому укладання договорів купівлі-продажу акцій товариства, яке пройшло процедуру лістингу на фондовій біржі, здійснюється лише на цій фондовій біржі

- у разі якщо умовами емісії акцій передбачена можливість їх оплати не грошовими коштами, товариство зобов'язане залучити незалежного експерта для встановлення ринкової вартості майна, майнових або немайнових прав, які передаються в обмін на акції, при цьому вартість негрошового внеску не може відхилитися від ринкової вартості акцій більше ніж на 10 відсотків

- річна фінансова звітність товариства підлягає обов'язковій перевірці незалежним аудитором, а також оприлюдненню (разом із аудиторським висновком)

- обрання членів наглядової ради і ревізійної комісії товариства здійснюється виключно шляхом кумулятивного голосування

- окрім питань, для вирішення яких законом вимагається кваліфікована більшість (три четвертих голосів від загальної кількості акціонерів товариства, які мають право голосу), рішення загальних зборів товариства приймаються простою більшістю голосів присутніх на зборах акціонерів. Товариство і його акціонери не мають право на свій розсуд розширяти коло питань, які вирішуються кваліфікованою більшістю, а також збільшувати число голосів, якими вирішуються інші питання

Товариство з обмеженою відповідальністю є товариством, що має статутний капітал, розподілений на частини, визначені у статутних документах. Учасники несуть відповідальність виключно в межах своїх внесків і їм забороняється здійснювати відкрити підписку на акції (інакше це б нагадувало акціонерне товариство).

Товариство з додатковою відповідальністю, яке нагадує попередній випадок, однак учасники за борги товариства відповідають своїми внесками, а при їх недостатності додатково належним їм майном у кратному розмірі до внесків кожного з учасників, при чому коефіцієнт кратності обумовлюється у статутних документах.

Повне товариство, в якому учасники несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім належним їм майном.

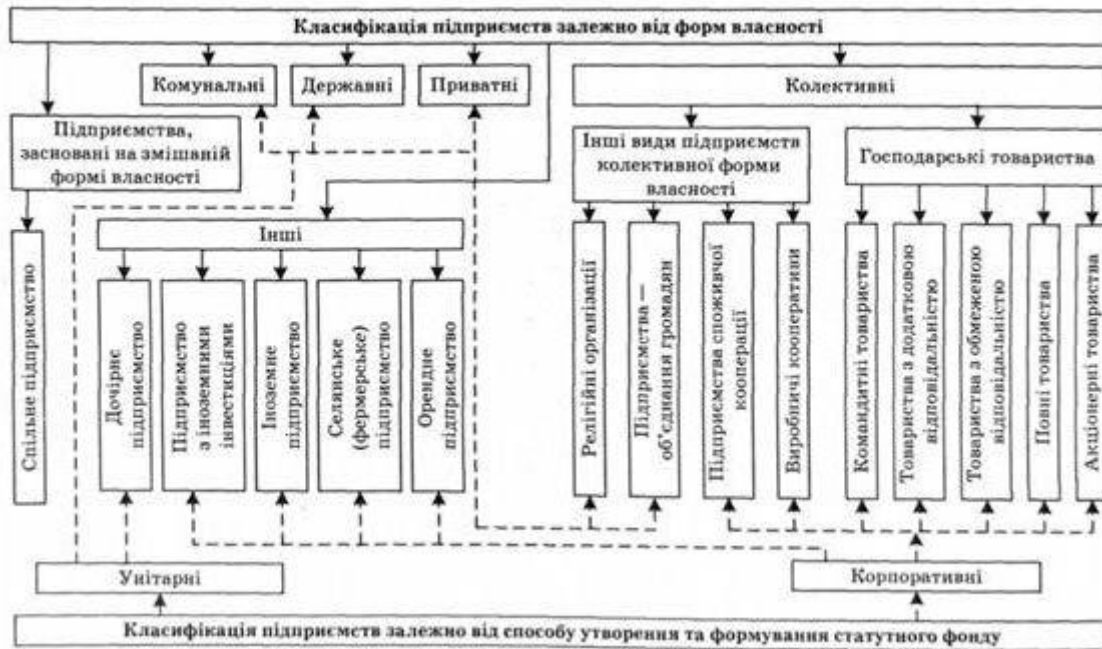
Командитне товариство. Командитним товариством є товариство, в якому поряд з одним або більшістю учасників, які несуть відповідальність усім майном, є один або декілька учасників, відповідальність яких обмежується їхнім внеском (що не перевищує 50% майна такого товариства).

Залежно від способу створення та формування статутного фонду підприємства поділяють на:

- **унітарні** - створені одним засновником, який виділяє для цього майно, формує статутний фонд, не розділений на частки, затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через призначеного ним керівника управляє підприємством та формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є державні, комунальні підприємства, а також підприємства, засновані на власності громадян, релігійних організацій або приватній власності;

- **корпоративні** - створені, як правило, двома чи більше засновниками за їхнім загальним рішенням, які діють на основі об'єднання майна та (або) підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, а також на основі корпоративних прав. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства створені у формі господарського товариства, а також інші підприємства, засновані на власності двох і більше осіб.

Державні та муніципальні підприємства - утворюються компетентними органами державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної (муніципальної) власності, як правило, без поділу її на частки, і входить до сфери її управління. Орган державної влади, до сфери управління якого належить підприємство, є представником власника (держави (територіальної громади)).

Фінанси підприємств є складовою частиною фінансової системи і займають визначальне місце у структурі фінансових відносин суспільства. Вони функціонують у сфері суспільного виробництва, де створюється валовий внутрішній продукт, матеріальні та нематеріальні блага, національний дохід. Задоволення суспільних потреб, фінансова стійкість країни залежить від стану фінансів підприємств.

Фінанси підприємств призначені для забезпечення їх виробничої діяльності. Основою фінансів підприємств є формування фінансових ресурсів, отримання і розподіл доходів з метою забезпечення відтворення виробництва. Вони виконують роль сполучної ланки між окремими циклами відтворювального процесу. Брак ресурсів веде до падіння виробництва, а їх відсутність — до його припинення. Наявність достатніх доходів створює передумови для нормального перебігу відтворювального процесу, але ще не гарантує його, оскільки все залежить від їх раціонального розподілу й ефективного використання. Саме це і є основним завданням фінансів підприємств.

Фінанси підприємств безпосередньо пов'язані з рухом грошових коштів.

У процесі відтворення фінанси підприємств як економічна категорія проявляються та виражають свою суть через такі функції:

- формування фінансових ресурсів у процесі виробничо-господарської діяльності;
- розподіл та використання фінансових ресурсів для забезпечення операційної, виробничої та інвестиційної діяльності, для виконання своїх фінансових зобов'язань перед бюджетом, банками та іншими підприємствами;
- контроль за формуванням та використанням фінансових ресурсів у процесі відтворення.

2. Фінансові ресурси підприємства: джерела формування та напрями використання

Капітал - накопичений шляхом заощадження запас економічних благ у формі грошових коштів і реальних капітальних товарів, залучений його власниками в економічний процес як інвестиційний ресурс і фактор виробництва з метою отримання доходів, функціонування яких в економічній системі базується на ринкових принципах і пов'язане з факторами часу, ризику і ліквідності.

Є такі основні **класифікації капіталу**:

1. За належністю підприємству:
 - власний капітал;
 - залучений
2. За формами інвестування:
 - капітал у фінансовій формі;
 - капітал у матеріальній формі;
 - капітал у нематеріальній формі.
3. За об'єктом інвестування:
 - основний капітал (характеризує ту частину капіталу, яка інвестована в усі види його необоротних активів);
 - оборотний капітал (характеризує ту його частину, яка інвестована в усі види його оборотних активів).
4. За формами власності:
 - приватний капітал;
 - державний капітал.
5. За організаційно-правовими формами діяльності:
 - акціонерний капітал (капітал підприємств, створених у формі акціонерних товариств);
 - пайовий капітал (капітал підприємств, створених у формі товариств з обмеженою відповідальністю, командитних товариств, повних товариств, товариств з додатковою відповідальністю тощо);
 - індивідуальний капітал (капітал приватних підприємств).

Власний капітал характеризують такі основні **позитивні особливості**:

- простота залучення, оскільки рішення, пов'язані зі збільшенням власного капіталу (особливо за рахунок внутрішніх джерел його формування), приймають власники і менеджери підприємства без необхідності отримання згоди інших господарюючих суб'єктів;
- вища здатність отримання прибутку в усіх сферах діяльності, оскільки при його використанні не потрібна сплата позикового відсотка в усіх його формах;
- забезпечення фінансової стійкості розвитку підприємства, його платоспроможності у довгостроковому періоді, а відповідно, і зниження ризику банкрутства.

Разом із тим, йому властиві **недоліки**:

- обмеженість обсягу залучення, а, отже, і можливостей істотного розширення діяльності підприємства в періоди сприятливої кон'юнктури ринку;
- висока вартість порівняно з альтернативними позиковими джерелами формування капіталу.

Таким чином, підприємство, що використовує тільки власний капітал, має найвищу фінансову стійкість, але обмежує темпи свого розвитку.

Залучений (позиковий) капітал — кошти, які залучаються для фінансування, розвитку підприємства на поворотній основі. Основними видами залученого капіталу: банківський кредит, фінансовий лізинг, емісія облігацій тощо.

Джерела позикового капіталу можна розділити на дві групи - довгострокові (відображають у третьому розділі пасиву балансу) і короткострокові (відображають у четвертому розділі пасиву балансу).

✓ До довгострокового належать ті позикові джерела, термін погашення яких перевищує дванадцять місяців.

✓ До короткострокового позикового капіталу можна віднести кредити, позики, а також вексельні зобов'язання з терміном погашення менш одного року та кредиторську заборгованість.

Позиковий капітал характеризують такі **позитивні особливості**:

- ✓ - досить широкі можливості залучення;
- ✓ - забезпечення зростання фінансового потенціалу підприємства при необхідності істотного розширення його активів і зростання обсягу господарської діяльності;
- ✓ - нижча вартість порівняно з власним капіталом за рахунок забезпечення ефекту "податкового щита" (вилучення витрат з його обслуговування з бази оподаткування при сплаті податку на прибуток).

У той же час використання позикового капіталу має **недоліки**:

✓ - використання цього капіталу створює найбільш небезпечні фінансові ризики в господарській діяльності підприємства - ризик зниження фінансової стійкості й втрати платоспроможності. Рівень цих ризиків зростає пропорційно зростанню питомої ваги використання позикового капіталу;

✓ - активи, сформовані за рахунок позикового капіталу, дають меншу (при інших рівних умовах) норму прибутку, яка знижується на суму позикового відсотка, що виплачується;

✓ - висока залежність вартості позикового капіталу від коливань кон'юнктури фінансового ринку;

✓ - складність процедури залучення (особливо у великих розмірах), оскільки надання кредитних ресурсів залежить від рішення інших господарюючих суб'єктів (кредиторів), вимагає у деяких випадках відповідних

сторонніх гарантій або застави (при цьому гарантії страхових компаній, банків чи інших суб'єктів господарювання надаються, як правило, на платній основі).

Таким чином, підприємство, що використовує позиковий капітал, має більш високий фінансовий потенціал свого розвитку (за рахунок формування додаткового обсягу активів) і можливості приросту фінансової рентабельності діяльності, однак більшою мірою генерує фінансовий ризик і загрозу банкрутства (які зростають за збільшення питомої ваги позикових коштів у загальній сумі капіталу, що використовується).

Статутний капітал (фонд) - це виділені підприємством або залучені ним на засадах, визначених чинним законодавством, фінансові ресурси у вигляді грошових коштів або матеріальних цінностей, нематеріальних активів, цінних паперів, які закріплені за підприємством на засадах власності або повного господарського відання.

Підвищені вимоги до мінімального розміру статутного капіталу застосовуються для деяких категорій товариств:

- страхові компанії - 1 млн. євро (1.5 млн. євро для страховиків життя)
[1]
- банки - 500 млн. грн.

Пайовий капітал – це сукупність коштів фізичних та юридичних осіб, добровільно розміщених у товаристві для здійснення його господарсько-фінансової діяльності.

Пайовий капітал складається з сум пайових внесків членів споживчого товариства, житлово-будівельних кооперативів, кредитних спілок та інших підприємств, а також паїв членів колективних сільськогосподарських підприємств (КСП) в сільському господарстві, одержаних в результаті розподілу на паї колективної власності.

Додатковий капітал складається з емісійного доходу, тобто доходу, одержаного від розміщення акцій власної емісії за цінами, які перевищують номінальну вартість; іншого вкладеного капіталу; дооцінки активів; безоплатного одержання необоротних активів; іншого додаткового капіталу.

Резервний капітал представляє собою суму резервів, створених відповідно до чинного законодавства або установчих документів за рахунок нерозподіленого прибутку підприємства.

Кошти резервного (страхового) капіталу використовуються відповідно до напрямків, передбачених в установчих документах. Як правило, у випадку недостачі прибутку за рахунок резервного (страхового) капіталу покриваються непередбачені витрати, погашаються борги перед кредиторами при ліквідації товариства, виплачуються дивіденди за привілейованими акціями тощо.

Створюється резервний капітал в акціонерному товаристві у розмірі, встановленому установчими документами, але не менше 25 % статутного капіталу. Щорічні відрахування на поповнення резервного капіталу передбачаються установчими документами та здійснюються за рахунок чистого прибутку, але не можуть бути менше 5 % його загальної вартості.

Забезпечення зобов'язань створюється при виникненні внаслідок минулих подій зобов'язання, погашення якого ймовірно призведе до зменшення ресурсів, що втілюють в собі економічні вигоди та його оцінка може бути розрахунково визначена.

Вилучений капітал – це фактична собівартість акцій власної емісії, вилучених товариством у своїх акціонерів.

Фінансові ресурси підприємства — це сума коштів, спрямованих в основні та оборотні засоби підприємства. Вони характеризують фінансовий потенціал, тобто можливості підприємства у проведенні витрат з метою отримання доходу. Фінансові ресурси поряд з трудовими і матеріальними ресурсами є важливою складовою ресурсної забезпеченості підприємств.

Формування фінансових ресурсів на підприємствах відбувається під час формування статутного капіталу, а також у процесі розподілу грошових надходжень, використання доходів та розподілу прибутків.

Формування та використання фінансових ресурсів на підприємствах - це процес утворення грошових фондів для фінансового забезпечення операційної та інвестиційної діяльності, виконання фінансових зобов'язань перед державою та іншими суб'єктами господарювання.

Фінансові ресурси підприємства формуються за рахунок внутрішніх та зовнішніх джерел. До внутрішніх джерел належать: статутний фонд, валовий дохід та прибуток.

Зовнішніми джерела фінансових ресурсів підприємств:

- кошти, що надходять з бюджету та інших фондів на безповоротній основі;
- кредити, що надаються банками за плату на поворотній основі;
- кошти, залучені на фондовому ринку.

Загальна сума фінансових ресурсів на підприємстві складається з наступних елементів:

- статутний (акціонерний) капітал;
- додатковий капітал (сума капітального та емісійного доходу);
- резервний капітал (який може формуватися в обов'язковому законодавчо закріпленому порядку, а може – у порядку, передбаченому рішеннями засновників);
- прибуток (нерозподілений);
- ресурси зовнішнього фінансування: одержані коротко- та довгострокові кредити; кошти від розміщених облігацій тощо;
- кредиторська заборгованість (перед власними працівниками, бюджетом, постачальниками, підрядниками тощо);
- відстрочена та розстрочена податкова заборгованість;
- сформовані резерви (наприклад — наступних виплат і платежів) тощо.

Уявлення про склад пасивів (фінансових ресурсів) та їх розміщення у активах дає баланс підприємства (форма № І).

Фінансова діяльність будь-якого підприємства розпочинається з формування статутного капіталу. Статутний капітал — це виділені підприємству або залучені ним, на засадах визначених чинним законодавством, фінансові ресурси у вигляді грошових коштів, вкладень у майно, матеріальні цінності, нематеріальні активи, цінні папери, що закріплені за підприємством на правах власності або повного господарського відання.

Порядок і джерела формування статутного капіталу залежить від типу підприємства та його організаційно-правової форми. Розмір статутного капіталу визначає потенційні масштаби діяльності підприємства, а також імідж фірми, потенціал її подальшого розвитку у конкурентному середовищі, потреби та можливості залучати банківське кредитування та зовнішніх інвесторів. Крім того, розмір статутного капіталу визначає можливий рівень прибутку, частину якого отримують власники.

Початковий розмір статутного капіталу фіксується у статуті або установчому договорі, які обов'язково подаються до органів державної влади при реєстрації підприємства.

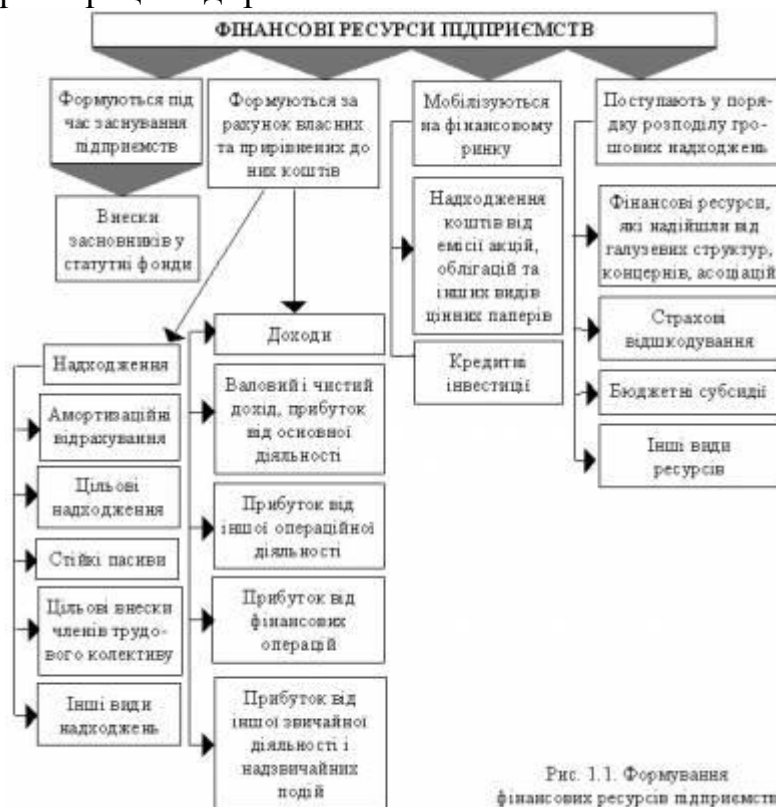

Рис. 1.1. Формування фінансових ресурсів підприємств

Капітал - накопичений шляхом заощадження запас економічних благ у формі грошових коштів і реальних капітальних товарів, залучений його власниками в економічний процес як інвестиційний ресурс і фактор виробництва з метою отримання доходів, функціонування яких в економічній системі базується на ринкових принципах і пов'язане з факторами часу, ризику і ліквідності.

Є такі основні класифікації капіталу:

1. За належністю підприємству:
 - власний капітал;

- залучений

2. За формами інвестування:

- капітал у фінансовій формі;
- капітал у матеріальній формі;
- капітал у нематеріальній формі.

3. За об'єктом інвестування:

- основний капітал (характеризує ту частину капіталу, яка інвестована в усі види його необоротних активів);

- оборотний капітал (характеризує ту його частину, яка інвестована в усі види його оборотних активів).

4. За формами власності:

- приватний капітал;
- державний капітал.

5. За організаційно-правовими формами діяльності:

- акціонерний капітал (капітал підприємств, створених у формі акціонерних товариств);

- пайовий капітал (капітал підприємств, створених у формі товариств з обмеженою відповідальністю, командитних товариств, повних товариств, товариств з додатковою відповідальністю тощо);

- індивідуальний капітал (капітал приватних підприємств).

Власний капітал характеризують такі основні **позитивні особливості**:

- простота залучення, оскільки рішення, пов'язані зі збільшенням власного капіталу (особливо за рахунок внутрішніх джерел його формування), приймають власники і менеджери підприємства без необхідності отримання згоди інших господарюючих суб'єктів;

- вища здатність отримання прибутку в усіх сферах діяльності, оскільки при його використанні не потрібна сплата позикового відсотка в усіх його формах;

- забезпечення фінансової стійкості розвитку підприємства, його платоспроможності у довгостроковому періоді, а відповідно, і зниження ризику банкрутства.

Разом із тим, йому властиві **недоліки**:

- обмеженість обсягу залучення, а, отже, і можливостей істотного розширення діяльності підприємства в періоди сприятливої кон'юнктури ринку;

- висока вартість порівняно з альтернативними позиковими джерелами формування капіталу.

Таким чином, підприємство, що використовує тільки власний капітал, має найвищу фінансову стійкість, але обмежує темпи свого розвитку.

Залучений (позиковий) капітал — кошти, які залучаються для фінансування, розвитку підприємства на поворотній основі. Основними видами

залученого капіталу: банківський кредит, фінансовий лізинг, емісія облігацій тощо.

Джерела позикового капіталу можна розділити на дві групи - довгострокові (відображають у третьому розділі пасиву балансу) і короткострокові (відображають у четвертому розділі пасиву балансу).

✓ До довгострокового належать ті позикові джерела, термін погашення яких перевищує дванадцять місяців.

✓ До короткострокового позикового капіталу можна віднести кредити, позики, а також вексельні зобов'язання з терміном погашення менш одного року та кредиторську заборгованість.

Позиковий капітал характеризують такі **позитивні особливості**:

✓ - досить широкі можливості залучення;

✓ - забезпечення зростання фінансового потенціалу підприємства при необхідності істотного розширення його активів і зростання обсягу господарської діяльності;

✓ - нижча вартість порівняно з власним капіталом за рахунок забезпечення ефекту "податкового щита" (вилучення витрат з його обслуговування з бази оподаткування при сплаті податку на прибуток).

У той же час використання позикового капіталу має **недоліки**:

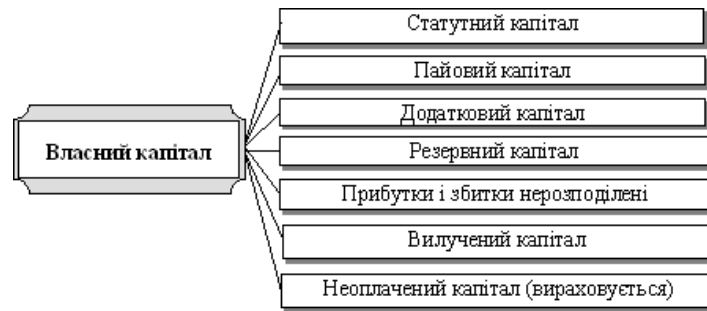
✓ - використання цього капіталу створює найбільш небезпечні фінансові ризики в господарській діяльності підприємства - ризик зниження фінансової стійкості й втрати платоспроможності. Рівень цих ризиків зростає пропорційно зростанню питомої ваги використання позикового капіталу;

✓ - активи, сформовані за рахунок позикового капіталу, дають меншу (при інших рівних умовах) норму прибутку, яка знижується на суму позикового відсотка, що виплачується;

✓ - висока залежність вартості позикового капіталу від коливань кон'юнктури фінансового ринку;

✓ - складність процедури залучення (особливо у великих розмірах), оскільки надання кредитних ресурсів залежить від рішення інших господарюючих суб'єктів (кредиторів), вимагає у деяких випадках відповідних сторонніх гарантій або застави (при цьому гарантії страхових компаній, банків чи інших суб'єктів господарювання надаються, як правило, на платній основі).

Таким чином, підприємство, що використовує позиковий капітал, має більш високий фінансовий потенціал свого розвитку (за рахунок формування додаткового обсягу активів) і можливості приросту фінансової рентабельності діяльності, однак більшою мірою генерує фінансовий ризик і загрозу банкрутства (які зростають за збільшення питомої ваги позикових коштів у загальній сумі капіталу, що використовується).

Статутний капітал (фонд) - це виділені підприємством або залучені ним на засадах, визначених чинним законодавством, фінансові ресурси у вигляді грошових коштів або матеріальних цінностей, нематеріальних активів, цінних паперів, які закріплені за підприємством на засадах власності або повного господарського відання.

Підвищені вимоги до мінімального розміру статутного капіталу застосовуються для деяких категорій товариств:

- страхові компанії - 1 млн. євро (1.5 млн. євро для страховиків життя)[1]
- банки - 120 млн. грн.

Пайовий капітал – це сукупність коштів фізичних та юридичних осіб, добровільно розміщених у товаристві для здійснення його господарсько-фінансової діяльності.

Пайовий капітал складається з сум пайових внесків членів споживчого товариства, житлово-будівельних кооперативів, кредитних спілок та інших підприємств, а також паїв членів колективних сільськогосподарських підприємств (КСП) в сільському господарстві, одержаних в результаті розподілу на паї колективної власності.

Додатковий капітал складається з емісійного доходу, тобто доходу, одержаного від розміщення акцій власної емісії за цінами, які перевищують номінальну вартість; іншого вкладеного капіталу; дооцінки активів; безоплатного одержання необоротних активів; іншого додаткового капіталу.

Резервний капітал представляє собою суму резервів, створених відповідно до чинного законодавства або установчих документів за рахунок нерозподіленого прибутку підприємства.

Кошти резервного (страхового) капіталу використовуються відповідно до напрямків, передбачених в установчих документах. Як правило, у випадку недостачі прибутку за рахунок резервного (страхового) капіталу покриваються непередбачені витрати, погашаються борги перед кредиторами при ліквідації товариства, виплачуються дивіденди за привілейованими акціями тощо.

Створюється резервний капітал в акціонерному товаристві у розмірі, встановленому установчими документами, але не менше 25 % статутного капіталу. Щорічні відрахування на поповнення резервного капіталу передбачаються установчими документами та здійснюються за рахунок чистого прибутку, але не можуть бути менше 5 % його загальної вартості.

Забезпечення зобов'язань створюється при виникненні внаслідок минулих подій зобов'язання, погашення якого ймовірно призведе до зменшення ресурсів, що втілюють в собі економічні вигоди та його оцінка може бути розрахунково визначена.

Вилучений капітал – це фактична собівартість акцій власної емісії, вилучених товариством у своїх акціонерів.

3. Необоротні активи та їх економічна характеристика

Необоротні активи — це сукупність активів підприємства, які багаторазово беруть участь у процесі його господарської діяльності. До необоротних активів належать основні засоби, нематеріальні активи, незавершені капітальні вкладення, довгострокові фінансові інвестиції.

До основних засобів належать матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій. Очікуваний строк корисного використання (експлуатації) цих активів більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік) і вартістю більше однієї тисячі гривень без ПДВ, яка поступово зменшується у зв'язку з фізичним та моральним зносом.

Склад основних засобів досить різноманітний, їх класифікують за такими ознаками:

а) за функціональним призначенням основні засоби поділяються на виробничі, які безпосередньо беруть участь у виробничому процесі або сприяють здійсненню цього процесу (будинки, споруди, силові машини та обладнання тощо, які функціонують у сфері матеріального виробництва), та невиробничі основні засоби, які не беруть безпосередньої участі у виробництві і які використовуються у невиробничій сфері;

б) за використанням основні засоби поділяються на діючі (які використовуються у господарстві), недіючі (які не використовуються у цей період у зв'язку з консервацією) та запасні (устаткування, що знаходиться у резерві і призначені для заміни об'єктів основних засобів, що вибули або перебувають на ремонті);

в) за ознакою належності: власні й орендовані;

г) за натурально-речовим складом основні виробничі засоби діляться на такі групи: будівлі, споруди, передавальні пристрої, машини та обладнання, транспортні засоби, інструменти і приладдя, виробничий господарський інвентар, робоча й продуктивна худоба, багаторічні насадження, капітальні витрати на поліпшення земель, інші основні засоби;

д) відповідно до закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» з відповідними доповненнями для нарахування амортизаційних відрахувань, основні засоби поділяються на чотири групи:

Основні засоби мають три види оцінки їхнього грошового виразу: первісна, відновна і залишкова вартість.

Первісна вартість — це сукупність витрат, пов'язаних з придбанням, супроводженням об'єктів основних засобів, включаючи купівельну ціну, ціну доставки, монтажу та інших витрат, пов'язаних із доведенням основних засобів до робочого стану (без ПДВ). Якщо це підприємство виготовляє основні засоби господарським способом, то їхньою первісною вартістю буде сума понесених витрат на виробництво та монтаж. Отже, первісна вартість основних засобів відображає їхню вартість на період придбання або створення.

Відновною вартістю основних засобів вважається сума витрат, які мають бути понесені для їх відтворення в даний момент. Необхідність відновної оцінки вартості основних засобів пов'язана із інфляційними процесами (знеціненням у номінальному виразі первісної вартості, номінальним здорожанням ремонтних робіт тощо).

Залишкова вартість основних засобів — це їхня первісна або відновна вартість, зменшена на суму нарахованого зносу, тобто та частина вартості основних засобів, що перенесена на готовий продукт. Залишкова вартість є балансовою вартістю основних засобів.

Важливою складовою необоротних активів є нематеріальні активи. Це група немонетарних активів (усі активи, крім грошових коштів) підприємства, які не мають матеріальної форми, можуть бути ідентифіковані (відокремлені від підприємства) та утримуються підприємством з метою використання протягом періоду, більшого від одного року або операційного циклу (якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, з адміністративною метою чи надання в оренду іншим суб'єктам господарювання. Розрізняють такі групи нематеріальних активів:

а) права користування природними ресурсами (надрами, іншими ресурсами природного середовища, геологічною та іншою інформацією про природне середовище тощо);

б) права користування майном (земельними ділянками, будівлями, спорудами, правом на оренду приміщень тощо);

в) права на знаки для товарів і послуг (товарні знаки, торгові марки, фірмові назви тощо);

г) права на об'єкти промислової власності (права на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорт рослин, породи тварин, захист від недобросовісної конкуренції тощо);

д) авторські та суміжні з ними права (права на літературні та музичні твори, програми для ЕОМ, бази даних тощо);

е) гудвіл (умовна вартість ділових зв'язків фірми у формі престижу торгових марок, досвіду, нових технологій, панівна позиція на ринку тощо, або грошова оцінка різниці між ціною підприємства та реальною вартістю його основного капіталу);

є) інші нематеріальні активи (права на ведення діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо).

Важливою складовою необоротних активів підприємств є довгострокові фінансові інвестиції. Довгострокові фінансові інвестиції — це активи, які підприємство утримує більше одного року з метою збільшення прибутку (відсотків, дивідендів тощо), зростання вартості капіталу чи набуття інвестором інших вигод.

Довгострокові фінансові інвестиції включають вкладення з метою одержання прибутку, здобуття контролю над іншими підприємствами, одержання доступу до певного сегмента ринку, створення інтегрованих корпоративних структур тощо. Об'єктами довгострокових фінансових інвестицій можуть бути цінні папери, які засвідчують право власності у формі акцій, цінні папери, що засвідчують відносини позички у формі облігації, ощадних та інвестиційних сертифікатів, векселів тощо, вкладення в статутний капітал інших підприємств та інші фінансові інвестиції.

4. Амортизація основних засобів та методи її нарахування

Під впливом часу, сил природи та в процесі експлуатації основні засоби поступово зношуються. Вони втрачають свої первинні фізичні якості, знижуються їх техніко-експлуатаційні можливості, в результаті зменшується реальна балансова вартість основних засобів. Амортизація — систематичний розподіл вартості основних засобів, яка амортизується, протягом строку їх корисного використання (експлуатації). Вона відображає процес поступового списання (погашення) вартості об'єкта.

Знос основних засобів — сума амортизації об'єкта основних засобів з початку його корисного використання.

Строк корисного використання (експлуатації) — очікуваний період часу, протягом якого необоротні активи будуть використовуватися підприємством або з їх використанням буде виготовлено (виконано) очікуваний підприємством обсяг продукції (робіт, послуг).

Об'єктом амортизації є вартість основних засобів (окрім вартості землі і незавершених капітальних інвестицій). Нарухування амортизації здійснюється протягом строку корисного використання (експлуатації) об'єкта, який встановлюється підприємством при визнанні цього об'єкта активом (при зарахуванні на баланс), і призупиняється на період його реконструкції, модернізації, добудови, дообладнання та консервації.

Визначення амортизаційних відрахувань здійснюється за двома підходами, що зумовлено веденням двох обліків на підприємствах: бухгалтерського і податкового.

Амортизація основних засобів в бухгалтерському обліку (крім інших необоротних матеріальних активів) нараховується із застосуванням таких основних методів:

1) прямолінійного, за яким річна сума амортизації визначається діленням вартості, яка амортизується, на строк корисного використання об'єкта основних засобів;

2) зменшення залишкової вартості, за яким річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітнього року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації. Річна норма амортизації (у відсотках) обчислюється як різниця між одиницею та результатом кореня ступеня кількості років корисного використання об'єкта з результату від ділення ліквідаційної вартості об'єкта на його первісну вартість;

3) прискореного зменшення залишкової вартості, за яким річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітнього року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації, яка обчислюється, виходячи із строку корисного використання об'єкта, і подвоюється;

Сума амортизаційних відрахувань дає можливість визначити залишкову вартість незношеної частини основних засобів та вартість тієї її частини, яка відноситься на витрати виробництва продукції. Одночасно визначається нагромаджувальна частина грошових коштів для майбутнього заміщення основних засобів, які вибувають із виробничого процесу через їх зношення.

У податковому обліку не нараховується амортизація на такі об'єкти:

а) безплатно отримані основні засоби, оскільки підприємство не зазнає витрат на їх придбання;

б) невиробничі основні засоби, тому що їх використання не спрямоване на одержання прибутку;

в) витрати на придбання землі, бо вона не має терміну корисного використання. Але якщо при купівлі будівлі у документах окремим рядком виділена її вартість і вартість землі, формують і амортизують один об'єкт за сукупною вартістю будівлі і землі. Амортизують також витрати на капітальне поліпшення землі, не пов'язане з будівництвом (іригацію, меліорацію, збагачення тощо), як окремий об'єкт основних засобів.

Амортизація нараховується поквартально, використовуючи як базу балансову (залишкову) вартість групи основних засобів на початок розрахункового кварталу.

За бухгалтерським обліком амортизація нараховується на всі основні засоби підприємства, у тому числі й на невиробничі, незалежно від того, створені вони, куплені чи одержані безплатно. Амортизують кожний об'єкт основних засобів, крім землі. Нарахування амортизації призупиняють при реконструкції, модернізації, добудуванні, дообладнанні і консервації об'єкта з місяця, наступного після початку таких заходів.

На суму нарахованої амортизації усі підприємства збільшують витрати та знос основних засобів.

Амортизація окремого об'єкта основних засобів групи 1 провадиться до досягнення балансовою вартістю такого об'єкта ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Залишкова вартість такого об'єкта відноситься до складу валових витрат за результатами відповідного податкового періоду, а вартість такого об'єкта прирівнюється до нуля.

Амортизація основних засобів груп 2, 3 і 4 провадиться до досягнення балансовою вартістю групи нульового значення.

Амортизація нематеріальних активів нараховується протягом терміну їх корисного використання, який встановлюється за відповідними розрахунками. Метод визначення суми амортизації підприємство обирає самостійно. За основу розрахунку беруться отримання майбутніх вигод протягом не більше 20 років за бухгалтерським обліком і 10 років — за податковим.

5. Оборотні активи підприємства

Для здійснення процесу виробництва продукції суб'єктам господарювання необхідні засоби виробництва, які складаються із засобів праці та предметів праці. За характером функціонування у виробничому процесі та способі перенесення вартості на створений продукт засоби праці набирають економічної форми в оборотних, а предмети праці — в оборотних активах.

Оборотні активи являють собою фінансові ресурси господарських суб'єктів, інвестовані в оборотні виробничі фонди і фонди обігу для забезпечення безперервного процесу виробництва продукції.

Оборотні активи — це такі активи у формі предметів праці, які можуть бути перетворені у грошові кошти протягом одного календарного року або одного виробничого циклу. Постійна їх наявність забезпечує безперервний процес виробництва. Характерною особливістю оборотних активів є їх повне використання в кожному виробничому циклі та повне перенесення своєї вартості на готову продукцію.

Організація оборотних активів зумовлена їх складом і розміщенням. Усі оборотні активи класифікуються за такими ознаками.

1. За функціональним призначенням оборотні активи поділяються на:

а) оборотні виробничі фонди (активи, що беруть безпосередню участь у процесі виробництва: сировина, матеріали, купівельні напівфабрикати, допоміжні матеріали, тара, запасні частини, малоцінні та швидкозношувані предмети тощо);

б) фонди обігу (активи, які залучаються до сфери обігу і безпосередньої участі у виробничому процесі не беруть: готова продукція на складі, готова продукція відвантажена, грошові кошти та їх еквіваленти у національних та іноземних валютах тощо).

2. За принципами організації оборотні активи можуть бути:

а) нормовані — це такі активи, що можуть бути точно визначені і зафіксовані як планові величини: сировина, матеріали, паливо та інші оборотні

активи, обсяг яких наперед точно визначений для забезпечення безперервного процесу виробництва;

б) ненормовані — це такі оборотні активи, які не можна або надзвичайно важко точно встановити або зафіксувати у формі нормативу чи планового обсягу: продукція відвантажена, кошти в рахунках тощо.

3. За джерелом формування оборотні активи поділяються на власні, позикові і залучені:

а) власними вважаються грошові кошти підприємства, якими покриваються мінімальні розміри оборотних активів у формі запасів і витрат, необхідних для забезпечення безперервного процесу виробництва і реалізації продукції. Джерелом власних оборотних активів є статутний капітал, частина якого спрямовується на формування цих же оборотних активів. Прирівняними до власних вважаються сталі пасиви. Це грошові кошти цільового призначення, які не належать підприємству, але в результаті діючої системи розрахунків вони постійно перебувають у господарському обігу підприємства. До них належить мінімальна (стала) заборгованість із заробітної плати працівникам, відрахувань на соціальні заходи, резерв майбутніх платежів, аванси покупців тощо;

б) позиковими є грошові кошти, які підприємства отримують у формі банківських кредитів для створення сезонних запасів матеріальних цінностей та покриття тимчасових виробничих витрат;

в) залученими називаються грошові кошти, які не надаються підприємству у позичку на термін до одного року з оформленням боргового зобов'язання, та грошові кошти, які не належать підприємству, але внаслідок діючої системи розрахунків тимчасово перебувають у його обігу. Найбільш поширеною формою залучених коштів виступає комерційний кредит та кредиторська заборгованість.

Залежно від джерел формування оборотних активів значною мірою залежить швидкість обігу оборотних коштів та ефективність їхнього використання. Раціональна структура джерел формування оборотних коштів (власних, позикових і залучених) здійснює позитивний вплив на виробничий процес та організацію фінансової діяльності на підприємстві.

4. За ступенем ліквідності та ризику вкладення оборотні активи можуть бути:

а) високоліквідні, вони включають грошові кошти в касі та на поточних і валютних рахунках, а також вкладені у цінні папери;

б) середньоліквідні, вважається, що до них належать товари відвантажені та дебіторська заборгованість;

в) низьколіквідні, вони включають вкладення оборотних коштів у виробничі запаси, незавершене виробництво, витрати майбутніх періодів, невідвантажена готова продукція. Це зумовлено тим, що ця частина оборотних активів є найбільш віддаленою від моменту реалізації і найбільше залежить від кон'юнктури ринку.

Отже, до оборотних активів підприємства належать:

- грошові кошти та їх еквіваленти;
- сировина, матеріали та інші виробничі запаси;
- товари і готова продукція;
- дебіторська заборгованість;
- короткострокові фінансові вкладення;
- витрати майбутніх періодів.

Потреба підприємства у оборотних активах різна на різних етапах. Вона збільшується в міру зростання обсягів виробничої та збутової діяльності фірми. Тому, необхідне як відновлення, так і примноження оборотного капіталу.

6. Формування фінансових результатів підприємства

Фінансовим результатом діяльності підприємства є прибуток або збиток. Фінансові результати відображають кількісні й якісні чинники діяльності підприємств. Прибуток (чи збиток) є інтегрованим показником, на нього впливають усі фактори діяльності підприємств. Залежно від рівня дії вони поділяються на макро- і мікроекономічні.

До макроекономічних факторів належить збалансованість попиту і пропозиції. Діяльність підприємства починається з маркетингових досліджень з метою визначення його місця на ринку, прогнозування відповідних змін. Підприємство не може безпосередньо впливати на ці чинники, однак воно мусить максимально їх враховувати. Безглуздо випускати продукцію, яка потім не матиме збуту. Зміна ситуації на ринку (поява нових товаровиробників, нових ідентичних товарів, переорієнтування попиту на інші товари) може істотно вплинути на рівновагу попиту і пропозиції, що відіб'ється на обсязі продажу і цінах, а в підсумку — на фінансових результатах.

Мікроекономічні фактори відображають діяльність самого підприємства.

Система мікроекономічних факторів визначається характером і умовами формування прибутку в галузі. Наприклад, на прибуток у промисловості впливають такі фактори:

- обсяг виробництва продукції;
- ціна за одиницю продукції;
- собівартість одиниці продукції;
- обсяг реалізації.

Фінансовий результат визначається як різниця між валовими доходами і валовими витратами. Прибуток є метою діяльності підприємства та джерелом витрат на розвиток виробництва. Прибуток і його рівень характеризує ефективність виробництва, збиток свідчить про неефективне господарювання. Прибуток означає примноження фінансових ресурсів, збиток — їх втрати.

Фінансовий результат складається з :

- прибуток від основної діяльності;

- прибуток (збиток) від фінансових операцій.

Переважну частину становить прибуток від основної діяльності. Він формується за рахунок реалізації продукції (робіт, послуг).

В Україні з 2000р. затверджена нова методика обрахунку прибутку:

1. Виручка від реалізації продукції – ПДВ, акцизний збір = Чистий дохід;
2. Чистий дохід – собівартість реалізованої продукції = Валовий прибуток (збиток);
3. Валовий прибуток + інший операційний дохід (продаж майна) – адміністративні витрати – витрати на збут – інші операційні витрати = фінансовий результат від операційної діяльності;
4. Фінансовий результат від операційної діяльності + фінансові доходи (отримані дивіденди) – фінансові витрати (сплачені дивіденди) = Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування;
5. Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування – податок на прибуток = чистий прибуток.

ТЕМА 3. ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА І ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ

1. Поняття економічної системи та її вплив на фінансову політику державу.
2. Фінансова політика держави, її завдання та складові.
3. Типи фінансової політики.
4. Фінансовий механізм та його роль в реалізації фінансової політики.

1. Поняття економічної системи

Тип фінансової політики визначається особливостями поточного етапу розвитку економіки, соціальної сфери, інтересами правлячих партій, а також теоретичними концепціями, що впливають на економічний і політичний курс держави.

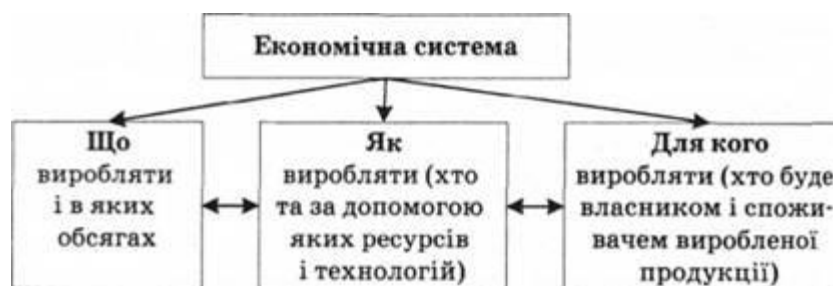
В економічній літературі існують різні підходи до визначення економічної системи, а саме:

- як сукупності відносин між людьми, що складаються з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання економічних благ;
- як сукупності людей, об'єднаних спільними економічними інтересами;
- як історично визначеного способу виробництва;
- як особливим чином упорядкованої системи зв'язків між виробниками та споживачами матеріальних і нематеріальних благ;
- як сукупності всіх економічних процесів, що функціонують у суспільстві на основі притаманних йому відносин власності та організаційно-правових норм, тощо.

З нашого погляду, найзагальнішим є таке визначення економічної системи.

Економічна система - це сукупність взаємопов'язаних і відповідним чином упорядкованих елементів економіки, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства, яка має загальну мету.

Відомий американський економіст П. Самуельсон визначає будь-яку економічну систему, незалежно від її соціально-економічної форми, як таку, що має відповідати на три запитання: Що? Як? Для кого?

Економічна система має забезпечувати не лише теоретичну відповідь на ці запитання, а й реальні економічні дії, бо кожна з існуючих систем не здатна запобігти альтернативному вибору в умовах обмежених природних ресурсів і виробничих можливостей.

Важливою характеристикою економічної системи є визначення її структурних елементів. Економічна система складається з трьох основних ланок: продуктивних сил, економічних відносин і механізму господарювання.

Продуктивні сили - це сукупність засобів виробництва, працівників з їхніми фізичними і розумовими здібностями, науки, технологій, інформації, методів організації та управління виробництвом, що забезпечують створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення потреб людей. В процесі історичного розвитку продуктивні сили як в цілому, так і окремі їх елементи, постійно оновлюються, збагачуються і перебувають у діалектичній єдності, кількісній і якісній функціональній залежності.

Продуктивні сили становлять матеріально-речовий зміст економічної системи, є найважливішим показником і критерієм досягнутого нею рівня науково-технічного прогресу і продуктивності суспільної праці.

Економічні відносини - це відносини між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних та нематеріальних благ.

Техніко-економічні відносини - це відносини між людьми з приводу створення та використання ними знарядь та предметів праці у процесі виробництва, за допомогою яких вони впливають на сили природи і виробляють необхідні життєві блага. Техніко-економічні відносини відображають технологію і є матеріально-речовим змістом суспільного виробництва.

Організаційно-економічні відносини - це відносини між людьми з приводу застосування способів і методів організації та управління суспільним виробництвом: відносини обміну діяльністю між людьми, спеціалізація праці, кооперування, концентрація та комбінування виробництва.

Соціально-економічні відносини - насамперед це відносини власності в економічному значенні цього поняття. Відносини власності визначають головне в економічній системі - спосіб поєднання працівника з засобами виробництва. Крім того, відносини власності зумовлюють історичну специфіку економічної системи, її соціальну структуру, систему влади.

Таким чином, соціально-економічні відносини, основою яких є певна форма власності, займають визначальне місце у структурі економічних відносин та в економічній системі взагалі, виконуючи в ній системотвірну функцію.

Господарський механізм є структурним елементом економічної системи, що складається із сукупності форм і методів регулювання економічних процесів та суспільних дій господарюючих суб'єктів на основі використання

економічних законів ринку, державних економічних важелів, правових норм та інституційних утворень.

Найважливіша функція господарського механізму - забезпечення процесу відтворення та ефективного розвитку суспільного виробництва на основі динамічної рівноваги між виробництвом та споживанням, попитом і пропозицією.

В історичному розвитку виділяють три типи фінансової політики: класичний, регулюючий, планово-директивний.

Але вони безпосередньо пов'язані з **типом економічної системи**:

Традиційна – найпримітивніша, низький рівень економічного розвитку країни, ручна праця, високий рівень безробіття.

Ринкова (поширена при капіталізмі): наявність конкуренції, приватна і державна власність, «панування споживача над виробником», ринкове регулювання економіки.

Командна або планова (при соціалізмі) – СРСР – п'ятирічки, централізовано встановлені обсяги виробництва і збуту і т.д... (Куба, Лівія, Саудівська Аравія, Північна Корея, Іран).

Змішана – частина промисловості – у приватній власності, частина – у державній, н-д, освіта, ПЕК, здоров'я.

Змішане управління національною економікою — система управління, яка базується на плюралізмі (різноманітності) форм власності та органічно поєднує переваги ринкових і державних регуляторів.

Основним регулятором економічних процесів виступає ринковий механізм. Державне регулювання економіки доповнює ринкові важелі.

Система поєднує гнучкість ринкового саморегулювання, що забезпечує високу економічну ефективність виробництва, можливість задоволення численних і швидкоплинних особистих потреб і стійкість державного управління, необхідного для задоволення соціальних потреб суспільства.

Забезпечується реалізація вищих макроекономічних цілей: макроекономічна ефективність і конкурентоздатність, соціальна справедливість, стабільне економічне зростання.

Поряд з ринковими і державними макроекономічними регуляторами формується (насамперед у західноєвропейських та скандинавських країнах) ще один елемент управління — інститут соціального партнерства.

У сучасних умовах управління розвитком національної економіки передбачає врахування рішень наднаціональних, міждержавних органів, а також корпоративного управління.

Механізм макроекономічного регулювання ринкової економіки змішаного типу — система макроекономічних регуляторів, що складається з таких основних елементів:

- ринкові регулятори;
- важелі державного впливу на економіку (державне регулювання);
- корпоративне управління;

– інститут соціального партнерства.

Інститут соціального партнерства виконує функцію узгодження (пошуку консенсусу — лат. згода, одностайність) загальнодержавних і групових інтересів у соціально-економічній сфері (доходів, зайнятості, умов праці тощо) шляхом переговорів, консультацій і досягнення домовленостей за участю представників цих груп.

Трипартизм — соціальне партнерство, яке забезпечується завдяки взаємодії трьох суб'єктів: держави (в особі її органів чи уповноважених), роботодавців (їхніх спілок, асоціацій, гільдій) і робітників (в особі профспілок).

Характеристика країн економічного лібералізму й економічного дирижизму.

Ознака	Країни економічного лібералізму	Країни економічного дирижизму
Країни	США, Канада, Велика Британія, Австралія та ін.	Швеція, Австрія, Японія, Німеччина та ін.
Участь держави	Мінімальна	Максимально допустима
Державний сектор	Незначний (до 10 %)	Значний (10—20 % ¹), відіграє суттєву роль
Основні функції	Мінімальні	Широкі
Державні витрати, % від ВВП	30—35	45—50 ²
Методи ДРЕ	Переважно економічні й опосередковані (непрямі)	Активне використання прямих, специфічних, а також адміністративних методів

¹ Найбільший державний сектор в Австрії — 30 %.

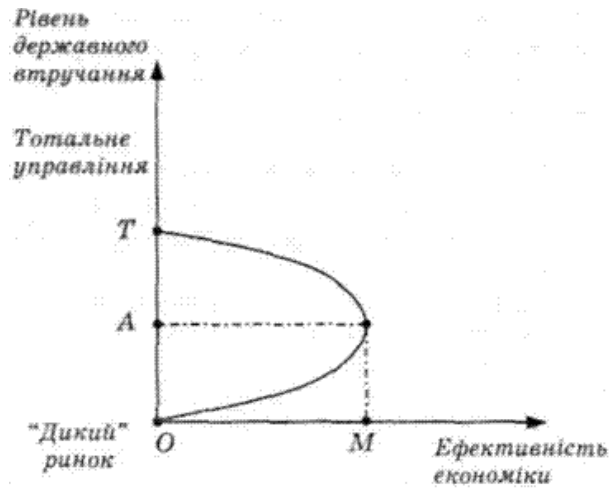
² У Швеції — понад 50 %.

Змішана система макроекономічного регулювання притаманна країнам з розвиненою ринковою економікою. Маючи спільні риси, вона характеризується певними національними особливостями. Виділяють два основні види регулювання — економічний лібералізм, економічний дирижизм та кілька моделей ДРЕ.

Економічний лібералізм (лат. — вільний) — система соціально-економічних відносин, у якій домінують ринкові регулятори, а роль держави зведена до мінімуму.

Економічний дирижизм (лат. — керований) передбачає значний вплив держави на соціально-економічний розвиток країни.

Залежність ефективності економіки від державного втручання показано на рисунку.

Точка О відображає стан, коли регулювання економіки здійснюється тільки ринковими регуляторами, без державного втручання; точка Т — ринкові регулятори не діють, управління здійснюється тільки державою; точка А — оптимальне поєднання ринкових і державних регуляторів, яке забезпечує максимальну економічну ефективність (точка М).

2. Поняття фінансової політики, її завдання та складові

Фінансова політика – це комплекс державних заходів, що забезпечують ефективне функціонування фінансів і фінансової системи. Фінансова політика стимулює розвиток матеріального виробництва і створює економічний ґрунт для здійснення державою покладених на неї функцій і завдань.

Фінансова політика охоплює широкий комплекс заходів:

- розробка загальної концепції фінансової політики, визначення її основних напрямів, цілей і головних завдань;
- створення адекватного фінансового механізму;
- управління фінансовою діяльністю держави та підприємств.

Фінансова політика є складовою частиною економічної політики держави. В ній конкретизуються головні напрями розвитку економіки; визначається загальний обсяг фінансових ресурсів, їхні джерела та шляхи використання; розробляються механізми регулювання і стимулювання соціально-економічних процесів фінансовими методами.

Фінансова політика - відносно самостійна сфера діяльності держави. При її розробці варто виходити з конкретних особливостей історичного розвитку суспільства, враховувати специфіку внутрішнього і міжнародного становища країни, реальні економічні та фінансові можливості країни. При проведенні фінансової політики особливо важливим є забезпечення її взаємозв'язку з іншими складовими частинами економічної політики - кредитною, ціною, грошовою.

Головними цілями фінансової політики є мобілізація та ефективне використання фінансових ресурсів, регулювання економічних і соціальних процесів, стимулювання провідних напрямів розвитку економіки.

Завдання фінансової політики - це:

1. Забезпечення умов для формування максимально можливих фінансових ресурсів.

2. Встановлення раціонального механізму розподілу і використання фінансових ресурсів.

3. Регулювання і стимулювання економічних та соціальних процесів фінансовими методами.

4. Формування фінансового механізму і його розвиток відповідно до цілей і стратегій, що постійно змінюються.

5. Створення ефективної і максимально дієвої системи управління фінансами.

Складовими фінансової політики є:

- фіскальна (бюджетна та податкова) політика, яка характеризує дії держави щодо створення централізованих фондів фінансових ресурсів;

- грошово-кредитна політика — комплекс дій та заходів у сфері грошового ринку, її механізм заснований на пропозиції грошей та їх вартості як фінансових ресурсів;

- політика у сфері міжнародних фінансів, яка пов'язана із налагодженням взаємовідносин держави з міжнародними організаціями та фінансовими інституціями, членство в яких є добровільним;

- фінансова політика у сфері фондового ринку та страхування, яка характеризується діями держави щодо їх розвитку і регулювання, створення відповідних гарантій клієнтам страхових компаній та інституційним інвесторам;

- боргова політика, яка визначає межі та умови державного запозичення, співвідношення між його формами, між кредиторами держави, а також порядок і механізм погашення державного боргу;

- митна політика — сукупність певних заходів держави щодо регулювання обсягів експорту та імпорту.

При здійсненні фінансової політики держави виділяють фінансову стратегію та фінансову тактику.

Фінансова стратегія — це основні напрями використання фінансів на тривалу перспективу. Прикладом стратегічних завдань є впровадження власної грошової одиниці, проведення прозорої приватизації, подолання інфляції і спаду виробництва тощо.

Фінансова тактика — поточна політика, спрямована на вирішення конкретних завдань поточного періоду шляхом реалізації конкретних методів і засобів досягнення поставленої мети за конкретних умов. Прикладами фінансової тактики є: удосконалення системи оподаткування, надання пільг окремим платникам, територіальний перерозподіл фінансових ресурсів через бюджетну систему.

3. Типи фінансової політики

В історичному розвитку виділяють **три типи фінансової політики**: класичний, регулюючий, планово-директивний.

Класичний тип фінансової політики був панівним до 20-х років ХХ століття. Біля її джерел стояли класики політичної економії Адам Сміт і Девід Рікардо.

Основа класичної фінансової політики — невтручання держави в економіку, збереження вільної конкуренції, використання ринкового механізму як головного регулятора господарських процесів. Така політика привела до обмеження державних витрат і податків, забезпечення умов для формування і виконання збалансованого бюджету. Державні видатки виступали переважно у вигляді військових витрат, виплат відсотків за державним боргом, його погашенням. Система податків включала найпростіші й найефективніші з погляду стягування непрямі та прямі податки. Управління фінансовою діяльністю в державі зосереджувалося в одному органі — Міністерстві фінансів (казначействі).

Перехід до **регулюючої** фінансової політики пов'язаний із загостренням економічних, політичних, соціальних проблем у 20-х роках ХХ століття. Вона дала змогу протягом 30-х-60-х років забезпечити стабільне економічне зростання, високий рівень зайнятості, достатнє фінансування соціальних видатків у більшості європейських держав.

В основу регулюючої фінансової політики покладена економічна теорія Дж. М. Кейнса (1883-1946) про необхідність втручання і регулювання державою циклічного розвитку економіки і соціальних відносин з метою забезпечення повної зайнятості населення. Основними важелями втручання держави в економіку стають державні видатки, що формують додатковий попит. В остаточному підсумку забезпечується поживлення підприємницької діяльності, створення нових робочих місць, зростання національного доходу і скорочення безробіття.

На відміну від класичної фінансової політики, головним механізмом податкового регулювання стає прибутковий податок. Він забезпечує вилучення через прогресивні ставки в суб'єктів господарювання доходів у вигляді заощаджень. Такий підхід дає змогу створити збалансованість державного бюджету при високому рівні доходів. Дефіцит бюджету використовується для регулювання економіки. Зростає роль ринку позикових капіталів як джерела доходів бюджету. Проводиться широкомасштабна політика дефіцитного фінансування, коли держава активно використовує середньо- і довгострокові позики.

Управління фінансами провадять самостійні спеціалізовані служби. Вони здійснюють планування бюджету, контроль за надходженням податків, управління державним боргом.

У сімдесяті роки ХХ століття на основі неокласичного напрямку економічної теорії регулююча фінансова політика одержала подальший розвиток. У результаті цього регулювання економіки стає багатоцільовим, тобто, крім економічного зростання і зайнятості, держава регулює грошовий обіг, валютний курс, соціальну сферу, структурну перебудову господарства.

Головною метою стає скорочення обсягу національного доходу, що перерозподіляється через фінансову систему; зниження бюджетного дефіциту; стимулювання зростання обсягів заощаджень; зниження податкового тиску.

Регулювання економіки стає багатоцільовим. До сфери регулювання входять:

- економічне зростання та зайнятість;
- грошовий обіг;
- валютний курс;
- соціальні фактори економіки;
- структурна перебудова господарства.

Фінансовий механізм за цих умов працює на:

- 1) скорочення обсягу перерозподілу національного доходу через фінансову систему;
- 2) зниження бюджетного дефіциту;
- 3) стимулювання росту накопичень як джерела виробничого інвестування.

Важлива роль надається податкам. Постає завдання щодо їх скорочення та зменшення ступеня прогресивності оподаткування.

Слід зауважити, що різноманітні різновиди регулюючої фінансової політики досить тісно пов'язані між собою. Саме тому однакові або схожі інструменти фінансового механізму застосовуються в різних країнах, які використовують як кейнсіанську, так і неоконсервативну систему регулювання, що веде до їхньої конвергенції.

У країнах з адміністративно-командною системою проводиться **планово-директивна фінансова політика**.

Яскравим прикладом здійснення такої політики був СРСР. Планово-директивна фінансова політика засвідчила свою високу ефективність у роки Другої світової війни, післявоєнної відбудови народного господарства. У цей період була потрібна максимальна концентрація фінансових ресурсів для фінансування надзвичайних витрат держави.

Планова система управління, заснована на державній формі власності, давала змогу здійснювати пряме директивне управління всією економікою, у тому числі й фінансами. Головна мета такої фінансової політики — досягнення максимальної концентрації фінансових ресурсів держави в руках центральних органів влади. Подальший перерозподіл здійснювався відповідно до основних напрямів державного плану. Характерним було непродуктивне використання коштів державного бюджету. Значні ресурси йшли на фінансування оборонних галузей народного господарства, військові витрати. Мав місце залишковий

принцип фінансування соціальної сфери. Держава цілком регулювала фінансову діяльність підприємств через вилучення чистого доходу за допомогою податку з обороту і наступних індивідуальних відрахувань від прибутку.

Використання планово-директивної фінансової політики в умовах нормального функціонування економіки призводить до негативних наслідків. Як переконує досвід практично всіх колишніх соціалістичних країн, результатами проведення такої політики було зниження ефективності виробництва, уповільнення розвитку соціальної сфери, різке погіршення фінансового становища держави.

Планово-директивна фінансова політика застосовується в країнах, що використовують адміністративно-командну систему управління економікою.

Планова система управління, що ґрунтується на державній власності на засоби виробництва, дозволяє здійснювати пряме директивне керування усіма сферами економіки та соціального життя, в тому числі і фінансами.

Мета фінансової політики за цих умов - забезпечення максимальної концентрації фінансових ресурсів державою (в першу чергу центральними органами влади та управління) для їх наступного перерозподілу у відповідності до основних напрямів державного плану.

Основним завданням фінансового механізму, що відповідає планово-директивній фінансовій політиці, було створення інструментів, за допомогою яких відбувалося вилучення всіх невикористаних у відповідності з державним планом фінансових ресурсів.

Вилучення коштів відбувалося у державних підприємств, населення та органів місцевої влади.

Для державних підприємств було утворено механізм двоканального вилучення чистого доходу (з подальшими незначними змінами). Чистий дохід державних підприємств вилучався в бюджет спочатку за допомогою податку з обігу в галузях, де за рахунок цін, встановлених державою, утворювався надлишковий дохід (легка, харчова промисловість). Після чого за допомогою індивідуальних відрахувань від прибутку (внесків вільного залишку прибутку) вилучалися до бюджету всі надлишки прибутку, які за думкою держави, не можна було використовувати на підприємствах.

При цьому визначався граничний розмір всіх витрат підприємства за рахунок прибутку. (Визначалися фонди, що утворювалися за рахунок прибутку, нормативи їх формування та напрями використання. У випадку, якщо кошти будь-якого фонду не використовувалися протягом поточного року, їх залишок стягувався до резервного фонду міністерства або відомства, у підпорядкування якого знаходилося підприємство. Переміщати кошти між визначеними фондами суворо заборонялося.) Тобто держава цілком регулювала весь фінансовий механізм державних підприємств. В окремі роки у державних підприємств вилучалося приблизно 80% їх чистого доходу.

Регулювання використання грошових доходів населення здійснювалось за допомогою прибуткового податку. Окрім того, частина коштів вилучалася за

рахунок розміщення фактично примусових державних позик. (Так, заробітна плата або її частина могла видаватися облигаціями внутрішньої державної позики). Вільні кошти населення, що знаходилися на рахунках в ощадних касах, також спрямовувалися до бюджету у вигляді соціальної безоблігаційної позики.

Приблизно такий самий механізм вилучення доходів застосовувався і до кооперативних підприємств.

Вилучення коштів у місцевих органів влади забезпечувалось обмеженнями щодо встановлення самостійних джерел доходів місцевих бюджетів. Сама в місцевих бюджетів. Сама система бюджетного планування передбачала такий підхід: спочатку всі податкові та неподаткові платежі спрямовувалися до державного бюджету, потім відбувався перерозподіл коштів за республіканськими бюджетами та бюджетами міст союзного підпорядкування, далі формувалися бюджети автономних республік та областей і так до формування найнижчої ланки бюджетної системи. Місцеві бюджети не мали власних джерел фінансування і отримували кошти за залишковим методом. Система місцевих доходів вміщувала невеликі за обсягом доходи, питома вага яких в бюджеті не перебільшувала 10-15% від загальної суми доходів. У зв'язку з цим рівень доходів місцевих бюджетів цілком залежав від обсягу коштів, які виділялися їм вищими бюджетами у відповідності з порядком бюджетного регулювання.

Хід фінансових перетворень в Україні в основному повторюють союзні заходи. Однак масштаби несприятливих фінансово-кредитних проявів, що пов'язані насамперед з недостатнім урахуванням проблем переходу до ринкових відносин, завищеною оцінкою ролі товарно-грошових відносин в саморегулюванні економіки перехідного періоду, практичною утратою управління всіма фазами процесу відтворення, значно збільшили масштаби фінансової кризи.

Головне завдання фінансової політики в період сучасних перетворень в нашій країні полягає не тільки в тому, щоб забезпечити матеріально ці перетворення, але і запобігти створенню соціальної напруги в суспільстві і максимально пом'якшити труднощі переходу від однієї системи відносин до іншої.

Напруга в суспільстві залежить від полярності матеріального становища окремих груп населення, і чим багаточисельнішою буде та частина, яка програє від соціальних змін, тим вище ступінь непередбачуваності результатів політичних та економічних перетворень.

В основі визначення меж перерозподілу фінансових ресурсів має бути необхідність формування оптимальної структури економіки, що забезпечує не лише обороноздатність держави, але і цивілізовані умови та гідний рівень оплати праці громадян.

Розробка фінансової політики на 1991-1995 р.р. здійснювалась в умовах суворої необхідності невідкладних мір щодо фінансового оздоровлення, стабілізації грошового обігу.

Основною метою став перехід до економічних методів регулювання грошового обігу через:

- підвищення ролі банківського кредиту в стимулюванні підприємств до ефективного використання позичкових коштів;
- більш гнучкий підхід до надання кредиту;
- формування банківських резервів;
- формування фінансового ринку (купівля та продаж цінних паперів);
- припинення необґрунтованого переливу грошей із безготівкового обігу в готівковий;
- поетапне переведення зовнішньоекономічних зв'язків на умови світових цін і розрахунків у ВКВ;
- реорганізація ощадного і страхового діла тощо.

Фінансова політика, таким чином, визначалась якісно новими підходами щодо функціонування господарства з урахуванням різноманітних форм власності, економічної самостійності підприємств, самоврядування та самофінансування регіонів; реформи цін; оплати праці; податкової та ; оплати праці; податкової та кредитної систем і була спрямована на формування фінансового механізму ринкової економіки.

Посилення ролі та значення децентралізованих фондів фінансових ресурсів, підвищення самостійності регіональної фінансової політики, розмежування функцій управління фінансами різних рівнів державної влади не призвели до одночасному посиленню ролі фінансового впливу на економіку країни.

Необхідність забезпечення централізованих фінансових ресурсів для впливу на вирішальні пропорції єдиного процесу відтворення, змушували уряд посилювати податковий прес, що не лише перетворює податкову політику в гальма структурних перетворень в економіці, але і призводить до занепаду виробництва.

Таким чином, боротьба з інфляцією, здолання занепаду виробництва, підвищення соціальної захищеності населення - першочергові задачі, що постають перед сучасною фінансовою політикою України.

4. Фінансовий механізм та його роль в реалізації фінансової політики

Фінансовий механізм — це сукупність форм і методів, за допомогою яких забезпечується здійснення розподілу, перерозподілу та контролю фінансових ресурсів; створення, мобілізація і використання децентралізованих і централізованих грошових фондів і резервів. За допомогою фінансового механізму реалізується фінансова політика.

Фінансовий механізм — найважливіша частина господарського механізму. Він являє собою систему фінансових важелів, що забезпечують організацію, планування і стимулювання використання фінансових ресурсів. До структури фінансового механізму входять п'ять взаємозалежних елементів:

1. Фінансові методи.
2. Фінансові важелі.
3. Правове забезпечення.
4. Нормативне забезпечення.
5. Інформаційне забезпечення.

Фінансові методи — це способи впливу фінансових відносин на господарський процес. Цей вплив здійснюється через управління рухом фінансових ресурсів, порівняння витрат і результатів, матеріальне стимулювання і відповідальність за ефективне використання грошових фондів. **Фінансові методи** становлять основу фінансового механізму, до них відносять:

- фінансове планування — складання планів формування, розподілу та використання фінансових ресурсів на рівні окремих суб'єктів господарювання, їх об'єднань, територіально-адміністративних одиниць, країни в цілому;

- оперативне управління фінансами — діяльність, пов'язана із необхідністю втручання в розподільчі процеси з метою ліквідації диспропорції, подолання “вузьких місць”, своєчасний перерозподіл коштів, забезпечення досягнення запланованих результатів;

- фінансовий контроль спрямований на перевірку правильності вартісного розподілу і перерозподілу валового національного продукту і національного доходу за відповідними фондами грошових коштів та їх використанням за цільовим призначенням. Фінансовий контроль є необхідною умовою безперервного і поступового розвитку економіки країни;

- фінансове регулювання — відбувається через оподаткування як вилучення частини доходів підприємств і організацій, а також населення, спрямування цих коштів в бюджети на державні цільові фонди для задоволення державних потреб. В умовах ринкової економіки використання адміністративних методів впливу надто обмежене, тому головний акцент у регулюванні економіки робиться на оподаткуванні.

- фінансове забезпечення буває декількох видів:

- бюджетне фінансування як надання коштів з бюджету на безповоротних засадах;

- кредитування – це надання коштів на принципах поворотності, платності, строковості і забезпеченості;

- самофінансування передбачає відшкодування витрат суб'єктів господарювання по основній діяльності та її розвитку за рахунок власних джерел. Принцип самофінансування допускає залучення кредитних ресурсів;

- оренда (лізинг) – це передача майна у користування за певну плату і на певний строк;

- інвестування – процес вкладання грошей в ті чи інші об'єкти з розрахунком на збільшення їх вартості, а також отримання додаткового доходу.

Фінансовий важіль є засобом дії фінансового методу. До фінансових важелів належать: фінансові стимули та фінансові санкції.

Фінансові стимули - заохочувальні фонди, дотації, субсидії, субвенції.

Фінансові санкції - штрафи, пеня.

Ефективність і дія фінансового механізму залежать від правового і нормативного забезпечення.

До правового забезпечення входять законодавчі акти, постанови, накази та інші правові документи органів управління. Нормативне забезпечення функціонування фінансового механізму становлять інструкції, нормативи, норми, тарифні ставки, методичні вказівки і роз'яснення.

Інформаційне забезпечення складається з різного виду фінансово-економічної інформації. До такої інформації передусім відносять дані про фінансовий стан підприємств, фінансові процеси на внутрішньому і міжнародному ринках. Наявність надійної ділової інформації дає можливість швидко приймати фінансові та комерційні рішення, які забезпечують максимізацію прибутку.

Таким чином, фінансовий механізм є найдинамічнішою частиною фінансової політики. Він швидко реагує на всі особливості поточного стану в економічній і соціальній сферах країни.

ТЕМА 4. ФІНАНСОВА СИСТЕМА

1. Поняття фінансової системи і теоретичні основи її побудови. Структура фінансової системи. Взаємовідносини між окремими сферами та ланками фінансової системи.

2. Правові та організаційні основи фінансової системи. Державне регулювання фінансових відносин. Розмежування функцій між управлінськими фінансовими установами.

1. Поняття фінансової системи і теоретичні основи її побудови. Структура фінансової системи. Взаємовідносини між окремими сферами та ланками фінансової системи

Існують певні особливості у створенні й використанні фінансових ресурсів, які зосереджені в розпорядженні держави, підприємницьких структур, певних фінансових інституцій для фінансового забезпечення їхньої діяльності.

Фінансова система — це сукупність урегульованих фінансово-правовими нормами окремих ланок фінансових відносин і фінансових установ, за допомогою яких держава формує, розподіляє і використовує централізовані і децентралізовані грошові фонди. Фінансова система виникла разом з появою держави і нерозривно зв'язана з її функціонуванням. За допомогою фінансової системи держава нагромаджує та використовує кошти для утримання свого апарату, а також спрямовує їх на виконання своїх функцій. Фінансова система охоплює грошові відносини між державою і підприємствами та організаціями, державою і населенням, між підприємствами і всередині них.

Основними елементами фінансової системи є: загальнодержавні фінанси; місцеві фінанси; фінанси суб'єктів господарювання усіх форм власності; фінанси невиробничої сфери діяльності; фінанси населення; фінансовий ринок; фінансова інфраструктура.

Фінансова система визначається як сукупність окремих сфер і ланок фінансових відносин, що мають особливості у створенні та використанні фондів фінансових ресурсів, а також фінансових органів й інститутів, які здійснюють управління грошовими потоками.

Тому фінансова система розглядається з двох сторін:

- за внутрішньою будовою;
- за організаційною структурою.

За внутрішньою будовою фінансова система являє собою сукупність відносно відособлених взаємозв'язаних сфер і ланок фінансових відносин, які відображають специфічні форми й методи розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту.

Сфера характеризує узагальнену за певною ознакою сукупність фінансових відносин. В основу виділення сфер покладено рівень економічної системи:

- рівень мікроекономіки - фінанси суб'єктів господарювання;
- рівень макроекономіки - державні фінанси;

- рівень світового господарства - міжнародні фінанси;
- забезпечуюча сфера - фінансовий ринок.

Ланка фінансової системи є відособленою частиною фінансових відносин, її відокремлення проводиться за ознакою наявності або відособленого фонду фінансових ресурсів, або специфічних форм і методів фінансових відносин.

В основі побудови фінансової системи України лежать такі принципи:

- принцип розподілу фінансових ресурсів на централізовані і децентралізовані;
- принцип самостійності (кожна ланка фінансової системи є самостійною і відмінною від іншої);
- принцип єдності (ланки фінансової системи тісно зв'язані між собою за допомогою системи фінансових відносин у зв'язку з розподілом і перерозподілом фінансових ресурсів);
- принцип функціонального призначення ланок фінансової системи; адміністративно-територіальний принцип.

Рис. 1 - Сфери й ланки фінансової системи

Базовою ланкою фінансової системи є *фінанси підприємницьких структур*, до якої належать фінанси як виробничої, так і невиробничої сфер. Вони обслуговують створення валового внутрішнього продукту - основного джерела фінансових ресурсів.

Фінанси виробничої сфери залежно від форми власності поділяються на державні, акціонерні, колективні, індивідуальні, орендні, спільні тощо, а

залежно від виду діяльності суб'єкта господарювання - на фінанси машинобудування, будівництва, сільського господарства, транспорту тощо.

Фінанси соціальної сфери, що поділяються на фінанси освіти, охорони здоров'я, культури, оборони та інших підрозділів, характеризуються особливостями створення та використання фондів і фінансових ресурсів, зокрема наявністю поряд з власними джерелами бюджетного фінансування.

Провідне місце належить підприємствам державної форми власності, хоча з розвитком ринкових відносин питома вага підприємств недержавної форми власності зростатиме. У процесі своєї діяльності підприємства вступають у взаємовідносини з іншими суб'єктами господарювання, з фізичними особами, з різними ланками фінансової системи. Фінанси підприємницьких структур пов'язані з розподільними і перерозподільними відносинами, які можна об'єднати у три групи: внутрішні, внутрішньокорпоративні й зовнішні.

Державні фінанси охоплюють: державний та місцеві бюджети; державні фонди цільового призначення; державний кредит; фінанси підприємств і організацій державної форми власності. У сфері державних фінансів грошові потоки відображають відносини перерозподілу ВВП. Переважно це зовнішні відносини. Провідне місце у державних фінансах належить бюджетам різних рівнів, які об'єднуються в Україні у зведеному бюджеті держави.

Мобілізуючи доходи до бюджету, держава впливає на фінансові можливості господарських структур і громадян, використовуючи насамперед податковий механізм (за допомогою об'єктів оподаткування, ставок податків і пільг в оподаткуванні), а також створюючи сприятливий інвестиційний клімат для залучення зовнішніх джерел фінансування, зокрема, через надання привілеїв в імпорті, створення спеціальних економічних зон, технополісів тощо.

Із бюджету фінансуються операційні та інші витрати на розвиток агропромислового комплексу, надаються дотації вугільній промисловості, спрямовуються капіталовкладення в об'єкти загальнодержавного значення, фінансуються науково-технічні програми.

Державні фонди цільового призначення концентрують у своєму розпорядженні майже чверть усіх фінансових ресурсів держави. До них належать: Пенсійний фонд та інші соціальні фонди.

Така ланка фінансової системи, як державний кредит, покликана мобілізувати фінансові ресурси для фінансування витрат з бюджету, що не відшкодовуються його доходами. Кошти державного кредиту, як правило, спрямовуються на покриття бюджетного дефіциту. Через державний кредит держава має змогу впливати на інфляційні процеси в бік їх зменшення.

Фінансовий ринок як сфера фінансової системи включає ринок грошей, кредитних ресурсів, цінних паперів і фінансових послуг.

Ринок грошей, або валютний ринок, - це створення фондів фінансових ресурсів для здійснення зовнішньоторговельних операцій.

Ринок кредитних ресурсів є формою залучення тимчасово вільних коштів на інвестиційні та інші потреби. Регулюється ринок кредитних ресурсів за допомогою облікової ставки Національного банку України. Ринок цінних паперів - це мобілізація коштів на потреби господарської діяльності через випуск і реалізацію цінних паперів, які є гарантом повернення вкладених коштів і одержання доходу. Операції з реалізації цінних паперів здійснюються на фондовому ринку. Ринок фінансових послуг в Україні тільки формується.

Важливу роль у фінансовій системі має відігравати така її сфера, як страхування. У ній формуються фонди фінансових ресурсів, основне призначення яких - покрити втрати економіки та окремих громадян, що виникли з непередбачених причин. Страхові фонди перебувають у розпорядженні страхових компаній і можуть бути використані також як інвестиційний та кредитний ресурси в економіці до настання страхового випадку.

Сфера міжнародних фінансів відображає перерозподільні відносини на світовому рівні. Міжнародні фінансові відносини характеризують грошові потоки між суб'єктами різних країн: між урядами, між підприємствами, громадянами й урядами. Міжнародні фінансові організації вступають у взаємовідносини з урядами окремих країн з метою формування бюджету чи інших фондів цих організацій. Отримані кошти використовуються на фінансування централізованих заходів, проектів і програм, на фінансову допомогу окремим країнам, на утримання апарату цих організацій.

Оскільки окремі складові фінансової системи мають конкретне функціональне призначення в обслуговуванні відтворювальних процесів в економіці, можна стверджувати, що кожна ланка фінансової системи є самостійним елементом, проте ця самостійність відносна в середині єдиного цілого. Наприклад, недоліки в організації фінансової діяльності підприємницьких структур, їх збитковість зменшують надходження до бюджетної системи, централізованих цільових фондів, страхових фондів. Це звужує фінансові можливості держави, зумовлюючи дефіцит бюджету. Наявність дефіциту бюджету може призвести до зростання інфляції або державного боргу, що негативно позначиться на діяльності всіх учасників фінансового ринку.

За організаційною структурою фінансова система являє собою сукупність фінансових органів і інститутів, які здійснюють управління грошовими потоками. Управління фінансовими потоками забезпечується фінансовим апаратом. Фінансовий апарат - це сукупність фінансових установ, на які покладено управління фінансовою системою держави.

До організаційного складу фінансової системи України відносяться:

- *органи управління*: Міністерство фінансів, Державна податкова адміністрація, Державна контрольно-ревізійна служба, Державне казначейство, Рахункова палата, Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку, Аудиторська палата, Пенсійний фонд, Фонди соціального страхування та ін.;

- **фінансові інститути:** Національний банк України, комерційні банки, небанківські кредитні установи, страхові компанії, фондові біржі, міжбанківська валютна біржа, фінансові посередники на ринку цінних паперів.

2. Правові та організаційні основи фінансової системи. Державне регулювання фінансових відносин. Розмежування функцій між управлінськими фінансовими установами

Практичне використання фінансового механізму безпосередньо пов'язане з цілеспрямованою діяльністю держави щодо управління фінансами.

Управління фінансами - цілеспрямоване формування процесу перерозподілу фінансових ресурсів між різними суб'єктами фінансової системи і всередині них [1], діяльність по залученню та ефективності використання фінансових ресурсів.

Управління фінансами з точки зору загальної теорії управління включає основні складові: об'єкти управління, суб'єкти управління, форми і методи управлінської діяльності.

Управління містить у собі ряд функціональних елементів: прогнозування, планування, оперативне управління, регулювання і контроль. Усі ці елементи забезпечують проведення фінансової політики в поточній діяльності державних органів, юридичних осіб і громадян.

Управління фінансами це сукупність фінансових методів, важелів, стимулів та санкцій, які використовує фінансовий апарат для формування, розподілу та ефективного використання фінансових ресурсів.

В управлінні фінансами виділяють суб'єкти і об'єкти управління.

Об'єктами управління виступають фінансові відносини, пов'язані з формуванням і використанням фондів грошових коштів. Найважливіші об'єкти управління – це фінанси підприємств, організацій, установ, фінанси домогосподарств, державні фінанси.

Суб'єктами управління виступають держава в особі законодавчих і виконавчих органів, а також фінансові служби підприємств.

Сукупність всіх організаційних структур, які здійснюють управління фінансами, має назву «фінансовий апарат».

Таким чином, до управління фінансами входить проведення загальної фінансової політики держави, здійснення функцій планування і координації фінансових ресурсів, розробка фінансового законодавства, розробка бюджету, збір податків, випуск позик, управління державним боргом.

В Україні суб'єктами управління на мікрорівні є фінансові служби підприємств, фінансові, страхові та податкові органи.

Сукупність всіх організаційних структур, які здійснюють управління фінансами, утворює фінансовий апарат.

Управлінська діяльність включає наступні функціональні елементи:

— планування займає важливе місце в управлінні фінансами, тому що саме в ході планування кожен суб'єкт господарювання оцінює свій фінансовий стан,

виявляє резерви збільшення фінансових ресурсів, напрямки їх ефективного використання;

— оперативне управління, як комплекс заходів, що проводяться на основі оперативного аналізу конкретної фінансової ситуації. Мета оперативного управління — досягти максимального ефекту при мінімальних затратах шляхом своєчасної зміни фінансових відносин, маневрування фінансовими ресурсами;

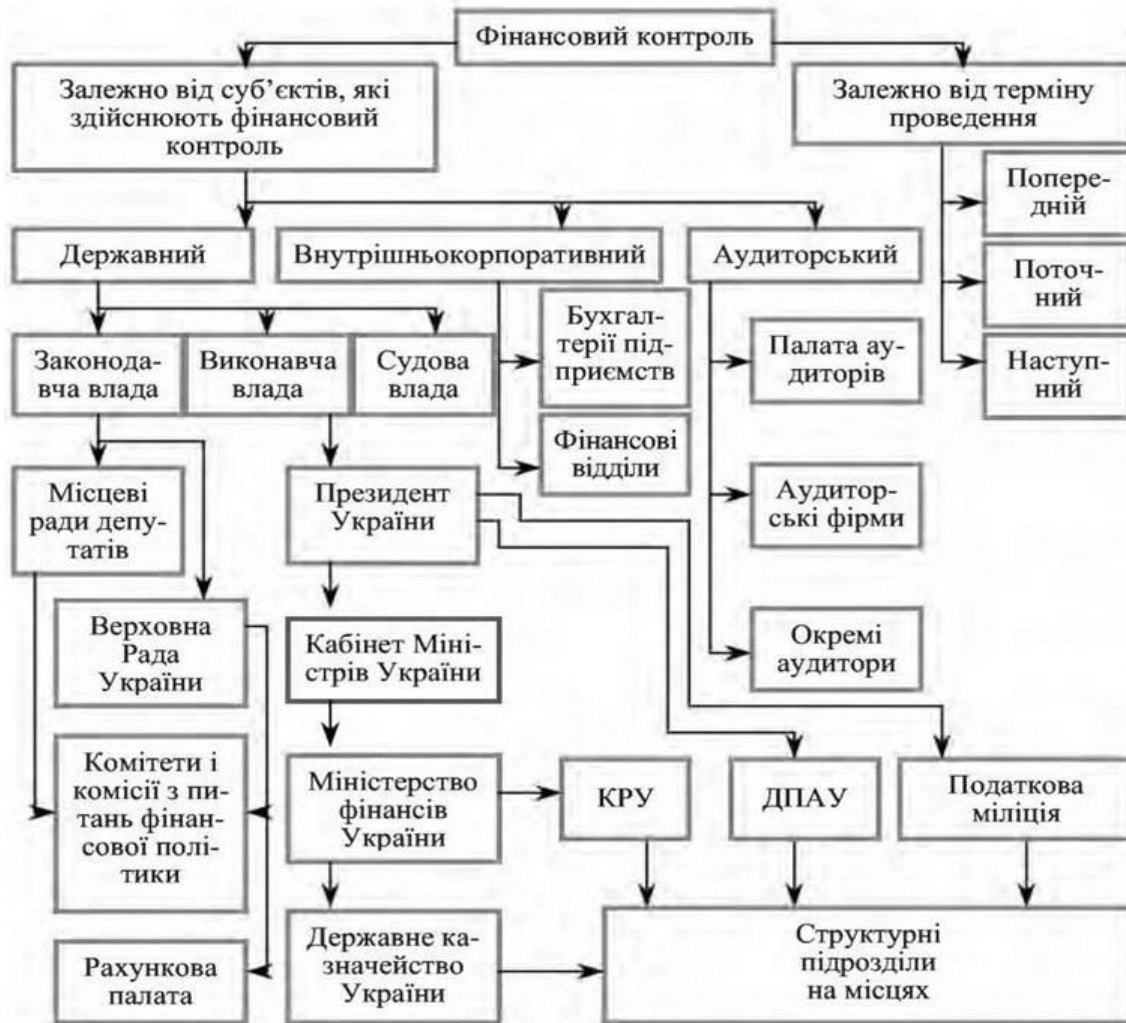
— контроль, який пронизує всі стадії управлінської діяльності і в той же час має велике самостійне значення. В процесі контролю співставляються фактичні результати із запланованими, виявляються резерви.

Розрізняють стратегічне (або загальне) і оперативне управління фінансами. Стратегічне управління здійснюють Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, апарат Президента, Міністерство фінансів України. Стратегічне управління — це управління на перспективу, виражається у встановленні обсягів фінансових ресурсів на перспективу для реалізації цільових програм, пов'язаних з піднесенням економіки України, проведенням її структурної перебудови, конверсії оборонних галузей, зміцнення аграрнопереробного комплексу, а також вирішення соціальних проблем. Оперативне управління фінансами здійснюють Міністерство фінансів України, дирекції позабюджетних фондів, страхових організацій, фінансові служби міністерств, підприємств та організацій і т.п.

В сучасних умовах переходу до ринку необхідно покращити наукове обґрунтування рішень, що приймаються, використовувати нові методи мобілізації та перерозподілу фінансових ресурсів, які раніше не використовувалися, зокрема з допомогою фінансового ринку. Важливо вивчати і використовувати досвід ринкових країн, а також країн Східної Європи, що перейшли на ринкові відносини.

В адміністративно-командній економіці протягом тривалого часу використовувалися одні і ті ж методи управління фінансами, вони були консервативними і не давали бажаного ефекту, розробка і впровадження нових фінансових важелів і нормативів проводилася дуже повільно (нормативів розподілу прибутку, норм амортизаційних відрахувань, тарифів відрахувань на соціальне страхування та ін.). І тому в сучасних умовах гостро постала проблема пошуку альтернативних методів управління і впливу на суб'єкти господарювання, які відповідали би ринковій економіці.

Розподіл функцій в управлінні фінансами між органами державної влади і управління:

Верховна Рада України, як єдиний орган законодавчої влади, приймає закони, в тому числі з фінансових питань, затверджує Державний бюджет України та вносить зміни до нього; здійснює контроль за виконанням Державного бюджету України; приймає рішення щодо звіту про його виконання; визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики.

Верховна Рада України утворює постійно діючий орган контролю Рахункову палату, яка підпорядковується і є підзвітною Верховній Раді. Рахункова палата: здійснює контроль за виконанням законів України та постанов Верховної Ради, виконанням Державного бюджету України, фінансуванням загальнодержавних програм в частині, що стосується використання коштів Державного бюджету України; здійснює за дорученням Верховної Ради та її комітетів контрольні функції в межах своєї компетенції; контролює ефективність управління коштами Державного бюджету України Державним казначейством України; контролює інвестиційну діяльність органів виконавчої влади; контролює виконання рішень Верховної Ради про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам, міжнародним організаціям, передбачених у Державному бюджеті України; контролює касове виконання Державного бюджету України Національним банком України та

уповноваженими банками; перевіряє кошторис витрат, пов'язаних з діяльністю Верховної Ради України та ін.

Президент України, як глава держави, створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби; підписує закони, прийняті Верховною Радою України; має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України.

Кабінет Міністрів України, як вищий орган у системі органів виконавчої влади, забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці і зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; організовує розробку проекту закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, надає Верховній Раді України звіт про його виконання.

Міністерство фінансів України, як центральний орган державної виконавчої влади, підпорядкований Кабінету Міністрів України, забезпечує проведення єдиної державної фінансової, бюджетної, податкової політики. Спрямованої на реалізацію визначених завдань економічного та соціального розвитку України, здійснює координацію діяльності у цій сфері інших центральних органів виконавчої влади. Основними завданнями Міністерства фінансів України є:

- розроблення та проведення єдиної державної фінансової, бюджетної, податкової політики;
- здійснення разом з іншими органами виконавчої влади аналізу сучасної економічної та фінансової ситуації в Україні, а також перспектив її розвитку;
- розроблення стратегії щодо внутрішніх та зовнішніх запозичань держави і погашення та обслуговування державного боргу;
- розроблення проекту Державного бюджету України та прогнозних показників зведеного бюджету України, забезпечення в установленому порядку виконання Державного бюджету України, контроль за дотриманням правил складання звіту про виконання Державного бюджету України та зведеного бюджету України;
- забезпечення концентрації фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку України;
- забезпечення ефективного використання бюджетних коштів та здійснення в межах своєї компетенції державного фінансового контролю; удосконалення методів фінансового і бюджетного планування, фінансування, а також звітності та системи контролю за витрачанням бюджетних коштів;
- розроблення та проведення державної політики у сфері виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та напівдорогоцінного каміння;

– забезпечення впровадження єдиних методологічних засад бухгалтерського обліку та звітності (крім бухгалтерського обліку та звітності в банківських і кредитних установах);

– інформування громадськості про економічні та фіскальні цілі держави.

Міністерству фінансів України підпорядковуються Державне Казначейство України, Головне контрольно-ревізійне управління України, Державна пробірна палата.

Головним завданням **Державної фінансової інспекції** є здійснення державного контролю за витрачанням коштів і матеріальних цінностей, їх збереженням, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і звітності в міністерствах, відомствах, державних комітетах, державних фондах, бюджетних установах, а також на підприємствах і організаціях, які отримують кошти з бюджетів усіх рівнів та державних валютних фондів, розробка пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень та запобігання їм у подальшому.

Державне казначейство створене з метою ефективного управління коштами Державного бюджету України, підвищення оперативності у фінансуванні видатків у межах наявних обсягів фінансових ресурсів у Державному бюджеті. І тому основними завданнями казначейства є:

– організація виконання Державного бюджету України і здійснення контролю за цим;

– управління наявними коштами Державного бюджету України, у тому числі в іноземній валюті, та коштами державних позабюджетних фондів у межах видатків, установлених на відповідний період;

– фінансування видатків Державного бюджету України;— ведення обліку касового виконання Державного бюджету України, складання звітності про стан виконання Державного бюджету України;

– здійснення управління державним внутрішнім та зовнішнім боргом відповідно до чинного законодавства;

– розподіл між Державним бюджетом України та бюджетами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя відрахувань від загальнодержавних податків, зборів і обов'язкових платежів за нормативами, затвердженими Верховною Радою України;

– здійснення контролю за надходженням, використанням коштів державних позабюджетних фондів;

– розробка нормативно-методичних документів з питань бухгалтерського обліку, звітності та організації виконання бюджетів усіх рівнів, які є обов'язковими для всіх підприємств, установ та організацій, що використовують бюджетні кошти та кошти державних позабюджетних фондів.

Державна фіскальна служба в Україні має статус міністерства і є центральним органом виконавчої влади, створена з метою посилення контролю за справлянням податків, зборів та інших обов'язкових платежів, зміцнення виконавської дисципліни. Головними завданнями служби є:

— здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати податків і зборів, а також неподаткових доходів, установлених законодавством;

— розробка пропозицій щодо вдосконалення податкового законодавства, прийняття нормативних актів і методичних рекомендацій з питань оподаткування;

— формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб платників податків та інших обов'язкових платежів та Єдиного банку даних про платників податків юридичних осіб проведення роз'яснювальної роботи серед платників податків з питань оподаткування;

— запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесеним до компетенції податкової міліції, їх розкриття, припинення, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Повноваження **органів місцевого самоврядування** в галузі бюджету і фінансів:

— самостійно розробляють, затверджують і виконують відповідні місцеві бюджети;

— самостійно розпоряжаються коштами місцевих бюджетів, визначають напрями їх використання;

— використовують вільні бюджетні кошти, додатково одержані в процесі виконання місцевих бюджетів;

— органи місцевого самоврядування можуть мати позабюджетні цільові (у тому числі валютні) кошти, які використовуються ними самостійно і знаходяться на спеціальних рахунках в установах банків;

— мають право встановлювати місцеві податки і збори, які зараховуються до відповідних місцевих бюджетів. За рішенням зборів громадян можуть запроваджувати місцеві збори на засадах добровільного самооподаткування;

— запроваджують відповідно до законодавства місцеві податки і збори та обов'язкові платежі;

— можуть випускати місцеві позики, лотереї та цінні папери, отримувати позики з інших бюджетів на покриття тимчасових касових розривів з їх погашенням до кінця бюджетного року, а також отримувати кредити в банківських установах;

— можуть створювати у межах законодавства комунальні банки та інші фінансово-кредитні установи, виступати гарантами кредитів підприємств, установ та організацій, що належать до комунальної власності, розміщувати належні їм кошти в банках інших суб'єктів права власності, отримувати відсотки від їх доходів і зараховувати їх до доходної частини відповідного місцевого бюджету.

У системі органів державної влади, які здійснюють управління фінансами, центральне місце належить Міністерству фінансів України. В сучасних умовах створення основ ринкового господарства змінюється роль Міністерства

фінансів у системі управління державою, а також розширюються і доповнюються його завдання і функції.

У відповідності із Концепцією розвитку Міністерства фінансів України, розробленою вченими Науково-дослідного фінансового інституту, цей орган повинен стати головним інструментом державного економічного регулювання. Для цього необхідно значно посилити роль тих підрозділів міністерства, які займаються бюджетною роботою, зокрема виконанням державного бюджету. Зміцнення потребує і контрольна функція міністерства як за рахунок підвищення ролі Головного контрольно-ревізійного управління, так і за рахунок посилення контрольних повноважень самого міністерства щодо використання коштів державного бюджету.

Передбачається, що Мінфін має стати головним уповноваженим урядом органом у взаємозв'язках України з міжнародними фінансовими організаціями, з питань залучення іноземних кредитів та інвестицій, надання урядових гарантій, залучення і використання валютних ресурсів.

Вдосконалення діяльності Міністерства фінансів України і перетворення його в координатора економічних реформ у країні передбачає значне розширення його функцій, зокрема таких як:

- розробка макроекономічної стратегії та макроекономічного прогнозування;
- розробка податкової та фіскальної політики;
- забезпечення стабільності державних фінансів;
- розробка митної політики і організація митної справи;
- організація і контроль за страховою діяльністю;
- контроль за виробництвом і реалізацією лікєро-горілчаних та тютюнових виробів;
- сприяння розвитку місцевого самоврядування і реформування міжбюджетних відносин;
- регулювання цін і тарифів та ін.

Закономірно, що всі зміни у діяльності і завданнях Міністерства фінансів України знайдуть своє відображення у підвищенні правового статусу як самого міністра, так і Міністерства фінансів України, а також у вдосконаленні та розвитку організаційної структури апарату і, звичайно, у конкретних прийомах і методах його роботи.

Розподіл функцій в управлінні фінансами між органами державної влади й управління такий:

Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади, ухвалює закони, в тому числі з фінансових питань, затверджує Державний бюджет України та вносить зміни до нього; здійснює контроль за виконанням Державного бюджету України; приймає рішення щодо звіту про його виконання; визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики.

Президент України як глава держави створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби; підписує закони, ухвалені Верховною Радою України; має право вето щодо цих законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України.

Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; організовує розроблення проекту закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання.

Провідну роль в управлінні фінансами виконує Міністерство фінансів. Саме на нього покладені завдання загального керівництва всією фінансовою системою. Міністерство фінансів України має розгалужену регіональну структуру, яка включає: фінансові управління, районні й міські (міст республіканського та обласного підпорядкування) фінансові відділи.

Регіональні фінансові органи мають систему подвійного підпорядкування. Вертикально вони підпорядковані відповідному фінансовому органу вищого рівня (наприклад, районні фінансові відділи - обласному фінансовому управлінню). Горизонтально фінансові органи підпорядковані місцевим органам державного управління, тобто входять до складу відповідних державних адміністрацій.

Основні функції Міністерства фінансів:

- вироблення основ і напрямів фінансової політики держави та заходів щодо їх реалізації;
- організація бюджетного процесу, складання проекту Державного бюджету та його виконання після затвердження Верховною Радою України;
- організаційне регулювання фінансової діяльності суб'єктів господарювання через установлення правил здійснення фінансових операцій, форм фінансових документів, порядку і стандартів ведення бухгалтерського обліку і фінансової звітності;
- організація функціонування ринку цінних паперів;
- здійснення заходів з мобілізації коштів через систему державного кредиту та управління державним боргом;
- забезпечення фінансових відносин держави з іншими країнами, міжнародними організаціями і фінансовими інституціями;
- організація і здійснення фінансового контролю в країні. Удосконалення діяльності Міністерства фінансів України і перетворення його в координатора економічних реформ у країні передбачає значне розширення його функцій, зокрема таких як:

- розробка макроекономічної стратегії та макроекономічного прогнозування;
- розробка податкової та фіскальної політики;
- забезпечення стабільності державних фінансів;
- розробка митної політики й організація митної справи;
- організація і контроль за страховою діяльністю;
- сприяння розвитку місцевого самоврядування і реформування міжбюджетних відносин та ін.

До складу Міністерства фінансів України входять два відособлені підрозділи: контрольно-ревізійна служба і державне казначейство.

Міжбанківська валютна біржа проводить торги з купівлі-продажу іноземних валют. Ціни, які формуються на цій біржі, характеризують ринковий курс валют, тобто той, що складається під впливом попиту і пропозиції як на національну, так і на іноземні валюти. Вплив Національного банку на ринковий курс національної валюти здійснюється завдяки участі його в торгах через скупку тієї чи іншої валюти або валютні інтервенції.

Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку організовує функціонування ринку цінних паперів. Вона проводить реєстрацію випуску цінних паперів і регулює їх кругообіг. Забезпечує формування інфраструктури ринку, видає ліцензії фінансовим посередникам, які здійснюють операції з цінними паперами. Комісія здійснює контроль за діяльністю суб'єктів ринку цінних паперів - емітентів, інвесторів, фінансових посередників, фондових бірж - відповідно до чинного у цій сфері законодавства.

Фондова біржа проводить операції з цінними паперами. Основне її призначення - організація функціонування вторинного ринку. Однак, з одного боку, через неї може здійснюватись і первинне розміщення цінних паперів, а з іншого - вторинний ринок може функціонувати поза біржею. У зв'язку з цим розрізняють біржовий і позабіржовий обіг цінних паперів.

Як центр торгівлі цінними паперами, фондова біржа є індикатором ділової активності й проводить котирування акцій підприємств. Цим створюється система незалежної і досить об'єктивної оцінки діяльності акціонерних товариств. Тому бюлетені фондових бірж мають велике значення у функціонуванні фінансової системи та економіки країни.

Фінансові посередники на ринку цінних паперів виконують роль сполучної ланки між емітентами цінних паперів та інвесторами. З одного боку, за дорученням емітентів вони проводять випуск та розміщення цінних паперів на фінансовому ринку, з іншого - вони проводять операції з купівлі цінних паперів на підставі угод з інвесторами. Діяльність фінансових посередників засновується на їх інформованості та глибокому знанні ринку цінних паперів.

ТЕМА 5. ПОДАТКОВА СИСТЕМА

1. Передумови виникнення та економічна сутність податків.
2. Види податків та їх характеристика.
3. Податкова система України.

1. Передумови виникнення та економічна сутність податків

Податки є найважливішим видом доходів бюджетів. Об'єктивною реальністю є те, що з одного боку, податки - це фінансове підґрунтя існування держави, а з іншого, податки - це знаряддя перерозподілу доходів юридичних і фізичних осіб, найефективніший інструмент впливу держави на суспільне виробництво.

Податки — це обов'язковий елемент економічної системи держави незалежно від того, яку модель економічного розвитку вона вибирає, які політичні сили перебувають при владі, відсутність податків паралізує фінансову систему держави в цілому, робить її неіздатною.

Історія цивілізації свідчить, що в різні періоди розвитку суспільства вводились різноманітні податки — на землю, майно, прибуток, цінні папери, спадщину та дарування, додану вартість, заробітну плату, акцизи, збори й відрахування, на автомобілі, коней, собак, продуктивну худобу та птицю, бджіл, подушні податки і податки на неодружених чоловіків, податки на вікна, двері тощо.

Найбільшого розквіту податки сягають за умов розвинутої ринкової економіки. Вони стають об'єктивним елементом фінансових відносин між державою та юридичними й фізичними особами. Формується завершена модель податкової системи кожної держави. Вона включає методи й об'єкти оподаткування, ставки податків, строки їх сплати, контроль за витрачанням.

Вилучаючи частину доходів підприємців і громадян, держава гарантує їх ефективніше використання для задоволення потреб суспільства в цілому й досягнення на цій основі зростання його добробуту. Податки можуть запроваджуватися тільки з обов'язкового примусу держави.

Крім податку в Україні сьогодні використовуються й інші терміни, що відображають платежі у бюджети. Це - плата, внески, відрахування і збори.

Плата вноситься за користування природними і іншими ресурсами, що перебувають у власності держави і може відноситись як на собівартість, так і сплачуватись з прибутку.

Відрахування передбачають цільове призначення платежів і, в основному, відносяться на собівартість.

Основними передумовами виникнення податків є:

- виникнення держави;
- наявність товарно-грошових відносин;
- суспільний поділ праці.

Відмінною рисою економіки України є її висока одержавленість – країна входить до десятки країн з найбільш високою в світі часткою державних витрат у ВВП.

Україна входить до десятки країн з найбільшою в світі часткою витрат держави у ВВП. При цьому, майже всі країни в цьому списку є розвиненими – тобто **якість** їх державних апаратів та їх здатність ефективно витратити фінансові ресурси незрівнянно вище українських. Винятки – Лівія і Лесото, проте в Лівії економіка після громадянської війни, фактично, побудована навколо видобутку і продажу нафти, якими займається держава, а в Лесото (маленькій країні, що знаходиться всередині Південно-Африканської республіки) велика частина громадян працює на території ПАР і створює ВВП саме там.

Таким чином, серед країн, що розвиваються Україна є чемпіоном за рівнем держвидатків. Враховуючи низьку якість державного апарату, така величезна перерозподіл ресурсів через державу позначається на українській економіці самим пагубним образом. Нарівні з корупцією та слабким рівнем захисту майнових прав, висока одержавленість економіки є однією з основних причин бідності Україна.

Така величезна держава вимагає величезного ж фінансування, що призводить до дуже високого рівня оподаткування.

За рівнем загального податкового навантаження на бізнес Україна посідає 28-е місце в світі (виключаючи малі острівні держави) згідно з рейтингом Doing Business 2015. Виражений в якості відсотка від доходів, рівень оподаткування в нашій країні перевищує середній рівень оподаткування в будь-якому з регіонів планети, включаючи Африку і Латинську Америку.

Особливо високим в Україні є податкове навантаження на заробітні плати – за цим показником ми займаємо п'яте місце у світі. Саме воно є причиною того, що значна частина заробітних плат в Україні платиться в конвертах, а доходи громадян, у значній мірі, перебувають в тіні.

2. Види податків та їх характеристика

Кожен вид податків має свої специфічні риси, функціональне призначення та займає окреме місце в податковій системі. Всі податки поєднуються у відповідні групи, що класифікуються за певними ознаками:

- за формою оподаткування;
- за економічним змістом об'єкта оподаткування;
- залежно від рівня державних структур, які встановлюють податки;
- за місцем зарахування та інші.

За формою оподаткування всі податки поділяються на дві групи: прями і непрямі або податки на споживання.

Прямі податки встановлюються безпосередньо щодо платника, який сплачує їх до бюджету і обсяг таких податків залежить від розмірів об'єкта оподаткування.

Непрямі податки - це податки, які справляються до бюджету за допомогою цінового механізму, причому конкретні платники податків не завжди є їхніми носіями. Непрямі податки встановлюються в цінах товарів, робіт та послуг, і їх обсяг для окремого платника визначається обсягом споживання і не залежить від його доходів.

За економічним змістом об'єкта оподаткування податки поділяються на три групи: податки на доходи, на споживання і на майно. Податки на доходи стягуються з доходів фізичних та юридичних осіб. Безпосередніми об'єктами оподаткування є заробітна плата та інші доходи громадян, прибуток або валовий дохід підприємств. Податки на споживання сплачуються не під час отримання доходів, а при їх використанні, вони справляються у формі непрямих податків. Податки на майно встановлюються щодо рухомого чи нерухомого майна.

Залежно від рівня державних структур, які встановлюють податки, вони поділяються на загальнодержавні та місцеві.

Загальнодержавні податки встановлюють вищі органи влади, їх справляння є обов'язковим на всій території країни, незалежно від того, до якого бюджету (державного чи місцевого) вони зараховуються.

Місцеві податки встановлюються місцевими органами влади та управління, і їх справляння є обов'язковим лише на певній території.

Залежно від порядку зарахування податки поділяються на закріплені та регулюючі.

Закріплені податки - це податки, які в повному обсязі надходять до певного, причому тільки одного бюджету. В їх якості можуть бути загальнодержавні і місцеві податки.

Регулюючі податки - це податки, які можуть зараховуватися до різних бюджетів, тобто держава розподіляє їх між рівнями бюджетної системи. В якості регулюючих, в основному, виступають загальнодержавні податки.

Елементи податкової системи

1. Платники податку.

15.1. Платниками податків визнаються фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування згідно з цим Кодексом або податковими законами, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів згідно з цим Кодексом.

15.2. Кожний з платників податків може бути платником податку за одним або кількома податками та зборами.

Податковим обов'язком визнається обов'язок платника податку обчислити, задекларувати та/або сплатити суму податку та збору в порядку і строки, визначені цим Кодексом, законами з питань митної справи.

Податковий обов'язок виникає у платника за кожним податком та збором.

2. Об'єкт оподаткування - майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку.;

3. База оподаткування - конкретні вартісні, фізичні або інші характеристики певного об'єкта оподаткування.

База оподаткування - це фізичний, вартісний чи інший характерний вираз об'єкта оподаткування, до якого застосовується податкова ставка і який використовується для визначення розміру податкового зобов'язання.

Одиниця виміру бази оподаткування - конкретна вартісна, фізична або інша характеристика бази оподаткування або її частини, щодо якої застосовується ставка податку.

24.2. Одиниця виміру бази оподаткування є єдиною для розрахунку і обліку податку.

4. Ставка податку - розмір податкових нарахувань на (від) одиницю (одиниці) виміру бази оподаткування.

Базовою (основною) ставкою податку визначається ставка, що визначена такою для окремого податку відповідним розділом цього Кодексу.

Граничною ставкою податку визнається максимальний або мінімальний розмір ставки за певним податком, встановлений цим Кодексом.

Абсолютною (специфічною) є ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань встановлюється як фіксована величина стосовно кожної одиниці виміру бази оподаткування.

Відносною (адвалорною) визнається ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань встановлюється у відсотковому або кратному відношенні до одиниці вартісного виміру бази оподаткування.

5. Порядок обчислення податку - Обчислення суми податку здійснюється шляхом множення бази оподаткування на ставку податку із/без застосуванням відповідних коефіцієнтів.

Специфічні ставки, фіксовані ставки та показники, встановлені цим Кодексом у вартісному вимірі, підлягають індексації в порядку, визначеному цим Кодексом.

Податкова пільга - передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності підстав, визначених пунктом 30.2 цієї статті.

30.2. Підставами для надання податкових пільг є особливості, що характеризують певну групу платників податків, вид їх діяльності, об'єкт оподаткування або характер та суспільне значення здійснюваних ними витрат.

30.3. Платник податків вправі використовувати податкову пільгу з моменту виникнення відповідних підстав для її застосування і протягом усього строку її дії.

Податкова пільга надається шляхом:

а) податкового вирахування (знижки), що зменшує базу оподаткування до нарахування податку та збору;

б) зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку та збору;

в) встановлення зниженої ставки податку та збору;

г) звільнення від сплати податку та збору.

6. Податковий період - встановлений цим Кодексом період часу, з урахуванням якого відбувається обчислення та сплата окремих видів податків та зборів.

Податковий період може складатися з кількох звітних періодів.

Базовий податковий (звітний) період - період, за який платник податків зобов'язаний здійснювати розрахунки податків, подавати податкові декларації (звіти, розрахунки) та сплачувати до бюджету суми податків та зборів, крім випадків, передбачених цим Кодексом, коли контролюючий орган зобов'язаний самостійно визначити суму податкового зобов'язання платника податку.

Податковим періодом може бути:

34.1.1. календарний рік;

34.1.2. календарне півріччя;

34.1.3. календарні три квартали;

34.1.4. календарний квартал;

34.1.5. календарний місяць;

34.1.6. календарний день.

7. Строк та порядок сплати податку - період, що розпочинається з моменту виникнення податкового обов'язку платника податку із сплати конкретного виду податку і завершується останнім днем строку, протягом якого такий податок чи збір повинен бути сплачений у порядку, визначеному податковим законодавством. Податок чи збір, що не був сплачений у визначений строк, вважається не сплаченим своєчасно.

Момент виникнення податкового обов'язку платника податків, у тому числі податкового агента, визначається календарною датою.

8. Строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку.

3. Податкова система України

Загальнодержавні податки та збори

1) податок на прибуток підприємств – 18 %.

Платниками податку - резидентами є:

- суб'єкти господарювання - юридичні особи, які провадять господарську діяльність як на території України, так і за її межами, крім юридичних осіб, визначених пунктами 133.4 та 133.5 цієї статті.

Національний банк України здійснює розрахунки з Державним бюджетом України відповідно до Закону України "Про Національний банк України".

Управитель фонду операцій з нерухомістю, який здійснює діяльність відповідно до Закону України "Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю" щодо операцій і результатів діяльності із довірчого управління, що здійснюється таким управителем через фонд.

Платниками податку - нерезидентами є:

- юридичні особи, які утворені в будь-якій організаційно-правовій формі та отримують доходи з джерелом походження з України, за винятком установ та організацій, що мають дипломатичні привілеї або імунітет згідно з міжнародними договорами України;

- постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи із джерелом походження з України або виконують агентські (представницькі) та інші функції стосовно таких нерезидентів чи їх засновників.

Звільняється від оподаткування прибуток підприємств та організацій, які засновані громадськими організаціями інвалідів і є їх повною власністю.

2) податок на доходи фізичних осіб.

Платниками податку є:

- фізична особа - резидент, яка отримує доходи як з джерела їх походження в Україні, так і іноземні доходи;

- фізична особа - нерезидент, яка отримує доходи з джерела їх походження в Україні;

- податковий агент.

Не є платником податку нерезидент, який отримує доходи з джерела їх походження в Україні і має дипломатичні привілеї та імунітет, встановлені чинним міжнародним договором України, щодо доходів, які він отримує безпосередньо від провадження дипломатичної чи прирівняної до неї таким міжнародним договором діяльності.

Об'єктом оподаткування резидента є:

- загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід;

- доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання);

- іноземні доходи - доходи (прибуток), отримані з джерел за межами України.

Об'єктом оподаткування нерезидента є:

- загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід з джерела його походження в Україні;

- доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання).

3) податок на додану вартість (ПДВ).

Ставки податку встановлюються від бази оподаткування в таких розмірах:

а) 20 відсотків;

б) 0 відсотків;

в) 7 відсотків по операціях з:

- постачання на митній території України та ввезення на митну територію України лікарських засобів, дозволених для виробництва і застосування в Україні та внесених до Державного реєстру лікарських засобів, а також медичних виробів за переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

- постачання на митній території України та ввезення на митну територію України лікарських засобів, медичних виробів та/або медичного обладнання, дозволених для застосування у межах клінічних випробувань, дозвіл на проведення яких надано центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я.

Операції, що підлягають оподаткуванню за нульовою ставкою

- вивезення товарів за межі митної території України:

а) у митному режимі експорту;

б) у митному режимі реекспорту, якщо товари поміщені у такий режим відповідно до пункту 5 частини першої статті 86 Митного кодексу України;

в) у митному режимі безмитної торгівлі;

г) у митному режимі вільної митної зони.

Товари вважаються вивезеними за межі митної території України, якщо таке вивезення підтверджене в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, митною декларацією, оформленою відповідно до вимог Митного кодексу України;

- постачання товарів:

а) для заправки або забезпечення морських суден, що:

використовуються для навігаційної діяльності, перевезення пасажирів або вантажів за плату, промислової, риболовецької або іншої господарської діяльності, що провадиться за межами територіальних вод України;

використовуються для рятування або подання допомоги в нейтральних або територіальних водах інших країн;

входять до складу Військово-Морських Сил України та відправляються за межі територіальних вод України, у тому числі на якірні стоянки;

б) для заправки або забезпечення повітряних суден, що:

виконують міжнародні рейси для навігаційної діяльності чи перевезення пасажирів або вантажів за плату;

входять до складу Повітряних Сил України та відправляються за межі повітряного кордону України, у тому числі у місця тимчасового базування;

в) для заправки (дозаправки) та забезпечення космічних кораблів, космічних ракетних носіїв або супутників Землі;

г) для заправки (дозаправки) або забезпечення наземного військового транспорту чи іншого спеціального контингенту Збройних Сил України, що бере участь у миротворчих акціях за кордоном України, або в інших випадках, передбачених законодавством;

г) магазинами безмитної торгівлі, відповідно до порядку, встановленого Кабінетом Міністрів України. У разі подальшого вивезення таких товарів за межі митної території України податок не справляється (у тому числі за нульовою ставкою).

4) акцизний податок.

До підакцизних товарів належать:

- спирт етиловий та інші спиртові дистиляти, алкогольні напої, пиво;
- тютюнові вироби, тютюн та промислові замітники тютюну;
- нафтопродукти, скраплений газ, речовини, що використовуються як компоненти моторних палив, паливо моторне альтернативне;
- автомобілі легкові, кузови до них, причепи та напівпричепи, мотоцикли, транспортні засоби, призначені для перевезення 10 осіб і більше, транспортні засоби для перевезення вантажів;
- електрична енергія.

5) екологічний податок;

6) рентна плата.

Рентна плата складається з:

- рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин;
- рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин;
- рентної плати за користування радіочастотним ресурсом України;
- рентної плати за спеціальне використання води;
- рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів;
- рентної плати за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України.

7) мито.

Відносини, пов'язані з установленням та справлянням мита, регулюються митним законодавством, якщо інше не передбачено цим Кодексом.

Зарахування загальнодержавних податків та зборів до державного і місцевих бюджетів здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу України.

Установлення загальнодержавних податків та зборів, не передбачених цим Кодексом, забороняється.

Місцеві податки

1) податок на майно;

2) єдиний податок.

До місцевих зборів належать:

- збір за місця для паркування транспортних засобів;

- туристичний збір.

Застосування спрощеної системи оподаткування

Спрощена система оподаткування дещо реформувалась. Зменшено кількість груп платників єдиного податку **з 6 до 4**:

1 група: підприємці, які здійснюють виключно роздрібний продаж товарів з торговельних місць на ринках або здійснюють господарську діяльність по наданню побутових послуг населенню.

Кількість найманих працівників – 0.

Обсяг доходу – до 300 тисяч гривень на рік (раніше – 150 тисяч гривень на рік).

Ставка – до 10% мінімальної заробітної плати (з січня 2015 року мінімальна ЗП складає 1 тисяча 218 гривень).

2 група: підприємці, які здійснюють господарську діяльність з надання послуг, у тому числі побутових, платникам єдиного податку або населенню, здійснюють виготовлення або продаж товарів, діяльність у сфері ресторанного господарства.

Кількість найманих працівників – до 10 чоловік.

Обсяг доходу – до 1,5 мільйона гривень (раніше – до 1 мільйона гривень).

Ставка – до 20% мінімальної заробітної плати (з січня 2015 року мінімальна ЗП складає 1 тисяча 218 гривень).

3 група: фізичні особи-підприємці та юридичні особи

Кількість найманих працівників – не обмежена.

Обсяг доходу – до 20 мільйонів гривень.

Ставка – 2% доходу (раніше – 3 або 5%) – за умови окремої сплати ПДВ; 4% доходу (раніше – 5 або 7%) – за умови включення ПДВ до складу єдиного податку.

4 група: сільгоспвиробники, в яких доля сільськогосподарського товаровиробництва за попередній рік дорівнює або перевищує 75%.

Кількість найманих працівників – не обмежена.

Обіг коштів – не обмежений.

Ставка:

- для ріллі, сінокосів або пасовищ, розташованих у гірських зонах та поліських територіях – 0,27%;

- для багаторічних насаджень (крім багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та поліських територіях) – 0,27%;

- для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та поліських територіях) – 0,09%;

- для земель водного фонду – 1,35%;

- для ріллі, сінокосів або пасовищ, що знаходяться у власності сільськогосподарських товаровиробників, які спеціалізуються на виробництві (виращуванні), переробці продукції рослинництва на закритому ґрунті або наданні їм в користування, в тому числі на умовах оренди – 3%.

Податкова політика – це діяльність держави у сфері запровадження, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів до централізованих фондів грошових ресурсів держави.

Податкова політика залежить як від об'єктивних економічних законів, так і від суб'єктивних факторів. Вона має базуватися на загальних **принципах**:

- фіскальної достатності;
- економічної ефективності;
- соціальної справедливості;
- стабільності;
- гнучкості.

Державні органи повинні проводити таку податкову політику, яка має оптимально поєднувати інтереси держави і платників податків. Податкова політика має бути зорієнтована на максимальне повернення податків через розширення обсягу суспільних послуг.

В умовах розвинутих ринкових відносин податкова система є важливим елементом регулювання економічних і соціальних процесів у державі. Ефективність її функціонування визначається найрізноманітнішими факторами і насамперед економічним становищем, розкладом політичних сил, рівнем податкової культури, досягненнями економічної науки тощо.

Проте є узагальнюючі показники, за якими можна визначити ефективність податкових систем. Це — досягнення балансу між стимулюванням економічної активності та соціальною справедливістю податків і рівнем перерозподілу валового внутрішнього продукту за допомогою податків. Частка податків у валовому внутрішньому продукті свідчить про роль і місце податкової системи в державному регулюванні економікою. Водночас треба враховувати, що цей показник має здатність змінюватися під впливом економічних, політичних і соціальних факторів, наявних у кожній державі.

Ринкова економіка потребує втручання держави в процеси перерозподілу створеного валового внутрішнього продукту для прискорення темпів економічного розвитку і соціального захисту різних верств населення.

Складність полягає в тому, щоб у кожному певному періоді знайти раціональну величину перерозподілу та відповідно до неї побудувати податковий механізм регулювання, який би включав систему пільг, ставок, строків сплати, об'єктів оподаткування тощо.

Не менш важливого значення набуває структура податків. Вона постійно змінюється під впливом економічних, соціальних та політичних факторів. Загалом, податкові системи нинішніх зарубіжних країн ґрунтуються на трьох найзначніших податках — особистому прибутковому і соціальному страхуванні та на податку на додану вартість. Інші податки, в тому числі податок на прибуток корпорацій, майновий, на спадщину та дарування, мають другорядне значення. Податкова система в кожній країні має свої особливості.

Отже, податкова система - це сукупність податків, що справляються до бюджетів, державних цільових фондів; принципів, форм і методів їх установлення, зміни; дій, які забезпечують їх сплату, контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства.

Побудову і функціонування оптимальних податкових систем необхідно розглядати під кутом зору відповідності таким принципам:

- принцип вигоди та адміністративної зручності. Цей принцип наголошує на тому, щоб втрати добробуту в результаті сплати податків були сумісні для платників з тими вигодами, котрі вони отримують за рахунок суспільних благ. Суть адміністративної зручності у тому, що податкова система має бути максимально зручною з точки зору механізму справляння податків як для платника, так і для податкових працівників;

- принцип платоспроможності. Цей принцип декларує, що тягар оподаткування повинен розподілятися у відповідності з платоспроможністю платника податку;

- принцип визначальної бази. В основу побудови певної податкової системи повинна бути покладена економічна доктрина держави, яка ґрунтується на прогнозуванні обсягу видатків держави. Цей прогнозований показник і є визначальною базою для встановлення норми оподаткування.

У податковій теорії використовується також термін „система оподаткування”. Цей термін характеризується як процес запровадження і справляння податків, тобто такими елементами - платник, об'єкт оподаткування, ставка тощо - та механізмом обчислення і сплати податків.

Податки є найбільш важливим видом доходів бюджетів. Об'єктивною реальністю є те, що з одного боку, податки - це фінансове підґрунтя існування держави, а з іншого, податки - це знаряддя перерозподілу доходів юридичних і фізичних осіб, найефективніший інструмент впливу держави на суспільне виробництво.

Податки — це обов'язковий елемент економічної системи держави незалежно від того, яку модель економічного розвитку вона вибирає, які політичні сили перебувають при владі, відсутність податків паралізує фінансову систему держави в цілому, робить її недієздатною.

Історія цивілізації свідчить, що в різні періоди розвитку суспільства вводились різноманітні податки — на землю, майно, прибуток, цінні папери, спадщину та дарування, додану вартість, заробітну плату, акцизи, збори й відрахування, на автомобілі, коней, собак, продуктивну худобу та птицю, бджіл, подушні податки і податки на неодружених чоловіків, податки на вікна, двері тощо.

Найбільшого розквіту податки сягають за умов розвинутої ринкової економіки. Вони стають об'єктивним елементом фінансових відносин між державою та юридичними й фізичними особами. Формується завершена модель податкової системи кожної держави. Вона включає методи й об'єкти оподаткування, ставки податків, строки їх сплати, контроль за витрачанням.

Проте не слід забувати, що податки є небезпечною зброєю в руках держави. Без наукової концепції податкової політики вони можуть перетворитися на гальмо економічного розвитку. Податкові системи економічно розвинутих країн спираються на детально розроблену теорію податків, її творцями є видатні представники економічної науки: Адам Сміт, Давид Рікардо, Джон Кейнс, Поль Самуельсон та багато інших.

За економічною сутністю податки є обов'язковими платежами, що вилучаються державою з доходів юридичних чи фізичних осіб до відповідного бюджету для фінансування витрат держави, передбачених її конституцією та іншими законодавчими актами. Це одна із форм вирівнювання доходів юридичних і фізичних осіб з метою досягнення соціальної справедливості й економічного розвитку. Вилучаючи частину доходів підприємців і громадян, держава гарантує їх ефективніше використання для задоволення потреб суспільства в цілому й досягнення на цій основі зростання його добробуту. Податки можуть запроваджуватися тільки з обов'язкового примусу держави.

Об'єктивною реальністю є те, що за наявних економічних умов підприємницькі структури та громадяни повинні віддавати частку своїх доходів на загальнодержавні суспільні потреби, а натомість одержувати від держави безоплатні блага та послуги. Досконалість форм і методів передачі цих коштів свідчить про рівень розвитку держави, її економічних і правових інститутів.

Отже, податки - це обов'язкові платежі, які законодавчо встановлюються державою, сплачуються юридичними і фізичними особами в процесі перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту й акумулюються в централізованих грошових фондах для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій. Як розвиток цього визначення можна додати, що податок - це індивідуально безвідплатний, безповоротний, нецільовий платіж, що вноситься платником до бюджету відповідного рівня в порядку, розмірах та у строки, встановлені законодавством. Крім податку в Україні сьогодні використовуються й інші терміни, що відображають платежі у бюджеті. Це - плата, внески, відрахування і збори.

Плата вноситься за користування природними і іншими ресурсами, що перебувають у власності держави і може відноситись як на собівартість, так і сплачуватись з прибутку.

Відрахування передбачають цільове призначення платежів і, в основному, відносяться на собівартість.

У більшості країн світу за податками закріплені такі основні функції:

- фіскальна;
- розподільна;
- регулююча.

Фіскальна функція забезпечує необхідні умови для створення матеріальної бази функціонування суспільства, тобто за допомогою податків держава мобілізує кошти для утворення грошових фондів, які забезпечують виконання покладених на неї функцій.

Розподільна функція забезпечує розподіл вартості ВВП, встановлює пропорції між платниками податків і державою.

Регулююча функція полягає у впливі податків на різні види діяльності та на платників податків. Через податки держава регулює процеси виробництва та споживання в суспільстві.

Основними передумовами виникнення податків є:

- виникнення держави;
- наявність товарно-грошових відносин;
- суспільний поділ праці.

Кожен вид податків має свої специфічні риси, функціональне призначення та займає окреме місце в податковій системі. Всі податки поєднуються у відповідні групи, що класифікуються за певними ознаками:

- за формою оподаткування;
- за економічним змістом об'єкта оподаткування;
- залежно від рівня державних структур, які встановлюють податки;
- за місцем зарахування та інші.

За формою оподаткування всі податки поділяються на дві групи: прями і непрямі або податки на споживання.

Прямі податки встановлюються безпосередньо щодо платника, який сплачує їх до бюджету і обсяг таких податків залежить від розмірів об'єкта оподаткування.

Непрямі податки - це податки, які справляються до бюджету за допомогою цінового механізму, причому конкретні платники податків не завжди є їхніми носіями. Непрямі податки встановлюються в цінах товарів, робіт та послуг, і їх обсяг для окремого платника визначається обсягом споживання і не залежить від його доходів.

За економічним змістом об'єкта оподаткування податки поділяються на три групи: податки *на доходи*, *на споживання* і *на майно*. Податки на доходи стягуються з доходів фізичних та юридичних осіб. Безпосередніми об'єктами оподаткування є заробітна плата та інші доходи громадян, прибуток

або валовий дохід підприємств. Податки на споживання сплачуються не під час отримання доходів, а при їх використанні, вони справляються у формі непрямих податків. Податки на майно встановлюються щодо рухомого чи нерухомого майна.

Залежно від рівня державних структур, які встановлюють податки, вони поділяються на загальнодержавні та місцеві.

Загальнодержавні податки встановлюють вищі органи влади, їх справляння є обов'язковим на всій території країни, незалежно від того, до якого бюджету (державного чи місцевого) вони зараховуються.

Місцеві податки встановлюються місцевими органами влади та управління, і їх справляння є обов'язковим лише на певній території.

Залежно від порядку зарахування податки поділяються на закріплені та регулюючі.

Закріплені податки - це податки, які в повному обсязі надходять до певного, причому тільки одного бюджету. В їх якості можуть бути загальнодержавні і місцеві податки.

Регулюючі податки - це податки, які можуть зараховуватися до різних бюджетів, тобто держава розподіляє їх між рівнями бюджетної системи. В якості регулюючих, в основному, виступають загальнодержавні податки.

Будь-яка держава, встановлюючи перелік податків, механізм їх справляння, проводить певну податкову політику.

Податкова політика – це діяльність держави у сфері запровадження, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів до централізованих фондів грошових ресурсів держави.

Податкова політика залежить як від об'єктивних економічних законів, так і від суб'єктивних факторів. Вона має базуватися на загальних принципах:

- фіскальної достатності;
- економічної ефективності;
- соціальної справедливості;
- стабільності;
- гнучкості.

Державні органи повинні проводити таку податкову політику, яка має оптимально поєднувати інтереси держави і платників податків. Податкова політика має бути зорієнтована на максимальне повернення податків через розширення обсягу суспільних послуг.

Оволодіння основами податкової теорії вимагає чіткого й точного розуміння податкової термінології, тобто понять, які заведено називати елементами податку.

Елементи податкової системи: об'єкт оподаткування, суб'єкт податку, джерело податку, одиниця оподаткування, ставка податку.

Об'єкт податку вказує на те, що саме оподатковується (дохід, земля, транспортний засіб, тощо). Назва податку майже завжди походить від об'єкта оподаткування.

Суб'єкт оподаткування - це особи (юридичні або фізичні), на яких накладено обов'язки сплачувати, утримувати та перераховувати податки до бюджету.

Джерелом податку називають дохід, з якого платник сплачує податок.

Одиницею оподаткування є одиниця виміру (фізичного чи грошового) об'єкта оподаткування.

Ставка податку - це законодавчо встановлена величина податку на одиницю виміру бази оподаткування. Існують два підходи до встановлення податкових ставок: універсальний і диференційований. За універсального встановлюється єдина для всіх платників ставка, а за диференційованого - кілька. За способом побудови ставки податку поділяються на тверді та процентні. Тверді ставки встановлюються у грошовому вимірі на одиницю оподаткування в натуральному обчисленні. Процентні ставки встановлюються щодо об'єкта оподаткування, який має грошовий вимір.

В умовах розвинутих ринкових відносин податкова система є важливим елементом регулювання економічних і соціальних процесів у державі. Ефективність її функціонування визначається найрізноманітнішими факторами і насамперед економічним становищем, розкладом політичних сил, рівнем податкової культури, досягненнями економічної науки тощо.

Проте є узагальнюючі показники, за якими можна визначити ефективність податкових систем. Це — досягнення балансу між стимулюванням економічної активності та соціальною справедливістю податків і рівнем перерозподілу валового внутрішнього продукту за допомогою податків. Частка податків у валовому внутрішньому продукті свідчить про роль і місце податкової системи в державному регулюванні економікою. Водночас треба враховувати, що цей показник має здатність змінюватися під впливом економічних, політичних і соціальних факторів, наявних у кожній державі.

Ринкова економіка потребує втручання держави в процеси перерозподілу створеного валового внутрішнього продукту для прискорення темпів економічного розвитку і соціального захисту різних верств населення. Складність полягає в тому, щоб у кожному певному періоді знайти раціональну величину перерозподілу та відповідно до неї побудувати податковий механізм регулювання, який би включав систему пільг, ставок, строків сплати, об'єктів оподаткування тощо.

Не менш важливого значення набуває структура податків. Вона постійно змінюється під впливом економічних, соціальних та політичних факторів. Загалом, податкові системи нинішніх зарубіжних країн ґрунтуються на трьох найзначніших податках — особистому прибутковому і соціальному страхуванні та на податку на додану вартість. Інші податки, в тому числі податок на прибуток корпорацій, майновий, на спадщину та дарування, мають другорядне значення. Податкова система в кожній країні має свої особливості.

Отже, податкова система - це сукупність податків, що справляються до бюджетів, державних цільових фондів; принципів, форм і методів їх

установлення, зміни; дій, які забезпечують їх сплату, контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства.

Побудову і функціонування оптимальних податкових систем необхідно розглядати під кутом зору відповідності таким **принципам**:

- принцип вигоди та адміністративної зручності. Цей принцип наголошує на тому, щоб втрати добробуту в результаті сплати податків були сумісні для платників з тими вигодами, котрі вони отримують за рахунок суспільних благ. Суть адміністративної зручності у тому, що податкова система має бути максимально зручною з точки зору механізму справляння податків як для платника, так і для податкових працівників;

- принцип платоспроможності. Цей принцип декларує, що тягар оподаткування повинен розподілятися у відповідності з платоспроможністю платника податку;

- принцип визначальної бази. В основу побудови певної податкової системи повинна бути покладена економічна доктрина держави, яка ґрунтується на прогнозуванні обсягу видатків держави. Цей прогнозований показник і є визначальною базою для встановлення норми оподаткування.

У податковій теорії використовується також термін „система оподаткування”. Цей термін характеризується як процес запровадження і справляння податків, тобто такими елементами - платник, об'єкт оподаткування, ставка тощо - та механізмом обчислення і сплати податків.

ТЕМА 6. ДЕРЖАВНІ ТА МІСЦЕВІ ФІНАНСИ

1. Основи державних фінансів. Економічна природа і функції бюджету.
2. Бюджетний устрій та бюджетна система. Бюджетний процес.
3. Доходи бюджету. Видатки бюджету. Бюджетний дефіцит.
4. Місцеві фінанси.

1. Основи державних фінансів. Економічна природа і функції бюджету

Державні фінанси — складова частина фінансової системи держави, її центральна підсистема, через яку здійснюється вплив держави на економічний і соціальний розвиток. Вона має свої особливі принципи організації та функціонування. Це зумовлено функціями й роллю держави в регулюванні й забезпеченні економічних, соціальних і демократичних засад життя населення й створенні сприятливих умов для діяльності виробничих і невиробничих структур.

Держава для виконання своїх функцій повинна мати у своєму розпорядженні певну величину фінансових ресурсів, що створюються в її народногосподарському комплексі. З цією метою вона здійснює свою фінансову діяльність шляхом законодавчого визначення форм мобілізації доходів і витрат із метою досягнення економічного й соціального прогресу в державі.

Державні фінанси — головна ланка фінансової системи держави. Вона опосередковує майже 80% усіх фінансових ресурсів і містить різноманітні фінансові інститути, за допомогою яких держава здійснює свою фінансову діяльність. Державні фінанси охоплюють: сукупність усіх бюджетів держави; централізовані та децентралізовані фонди цільового призначення; фінанси підприємств і організацій державної та комунальної форм власності; державний кредит; державне особисте і майнове страхування.

Усі ланки державних фінансів мають власну сферу функціонування, проте вони тісно пов'язані між собою. Основу державних фінансів становлять фінанси підприємств і організацій державної та комунальної форм власності. Тут створюється понад 90% валового національного продукту, який є головним об'єктом фінансових процесів. За умов становлення ринкової економіки частка державного сектора зменшуватиметься, однак ще тривалий час цьому секторові належатиме вирішальна роль у процесах розподілу й перерозподілу, здійснюваного за допомогою фінансів.

Державному бюджету належить центральне місце в системі державних фінансів. Він охоплює всі сфери економічної діяльності держави. За своєю сутністю бюджет характеризує фінансове становище держави. Проте бюджет — дуже складна економічна категорія, до якої не можна підходити однозначно, як і використовувати його показники без детального аналізу структури бюджетної системи держави.

Головне призначення державних фінансів — за допомогою різних фінансових інституцій сприяти успішному економічному й соціальному розвитку держави, забезпеченню прав і свобод людини. Це досягається завдяки методам і формам мобілізації фінансових ресурсів у розпорядження держави та використання їх для розвитку економіки, забезпечення соціальних гарантій населення, утримання армії, органів усіх ланок влади.

За умов ринку головною формою мобілізації фінансових ресурсів у розпорядження держави є податки, збори й відрахування. Визначення об'єкта оподаткування або обчислення платежів, передбачених пільг, ставок податків і платежів, строків сплати, відповідальності за несвоєчасну сплату є механізмом впливу на економічні та соціальні процеси/

Державні фінанси — це сукупність розподільно-перерозподільних відносин, що виникають у процесі формування і використання централізованих фондів грошових коштів, за допомогою яких держава виконує покладені на неї функції.

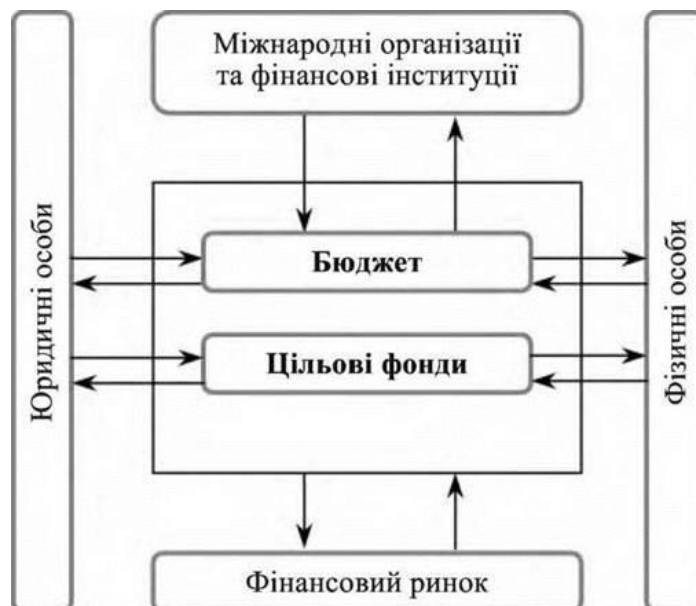
Система державних фінансів складається з двох рівнів:

- загальнодержавні фінанси
- місцеві фінанси

Система державних фінансів

Рівні системи державних фінансів	Ланки системи державних фінансів			
	Бюджет держави	Цільові фонди	Державний кредит	Фінанси державних підприємств
Загальнодержавні фінанси	Державний бюджет	Загальнодержавні фонди	Державні позики	Фінанси державного сектора
Місцеві фінанси	Місцеві бюджети	Регіональні фонди	Місцеві позики	Фінанси муніципального господарства

Загальнодержавні фінанси призначені для забезпечення тих потреб суспільства, які мають загальнонаціональний характер і відображають інтереси держави загалом. Вони, з одного боку, формують фінансову базу вищих органів державної влади й управління, а з іншого — у їхніх руках є інструментом впливу на соціально-економічний розвиток країни. Через загальнодержавні фінанси здійснюється територіальний перерозподіл ВВП для збалансованого розвитку окремих регіонів. З їх допомогою здійснюється також структурна політика, яка покликана забезпечити оптимальний галузевий розвиток країни.

Бюджет є економічною категорією, в якій матеріалізуються всі фінансові стосунки між державою та підприємствами, домогосподарством та між іншими країнами і міжнародним організаціями.

Найбільш **характерними рисами бюджету** є:

1) Бюджет по зовнішній формі являє собою фінансовий план обов'язковий до виконання.

2) Через бюджет розподіляється значна частка ВВП та національного доходу суспільства, вхідні та вихідні грошові потоки бюджету є найбільшими серед грошових потоків країни.

3) Бюджет є відображенням соціально-економічної політики країни, є безпосереднім важелем усіх перерозподільчих процесів в державі, а також відображенням масштабів суспільного сектора.

4) Бюджет прийнятий парламентом має силу закону.

Державний бюджет можна розглядати з різних сторін соціально-економічного життя:

1. Він є інструментом алокації (нагромадження) та перерозподілу фінансових ресурсів.

2. Він є центральною ланкою фінансової системи і функціонально з'єднаний з усіма іншими ланками фінансової системи.

3. Бюджет виконує всі ті функції які виконують фінанси суспільного сектору (алокаційна, перерозподільча, стабілізаційна).

Природа бюджету та бюджетних відносин складається з економічної та суспільно-політичної складової.

Економічна природа бюджету полягає в тому, що через важелі нагромадження, перерозподілу та стабілізації здійснюється соціально-економічна політика участі суспільного сектору у господарських процесах, стимулювання економічного і соціального розвитку, державного регулювання економіки, макроекономічна та регіональна політика.

Суспільно-політична складова природи бюджету, полягає в тому, що структурні та макроекономічні параметри бюджету визначаються шляхом політичного діалогу, протиставлення інтересів різних політичних груп. Країна отримує той бюджет, який схвалюється суспільним вибором через делегування політичних, партіям представницьких повноважень. В умовах зрілої демократії бюджет відображає загальний попит населення на суспільні блага, структуру оподаткування на масштаби соціальних трансфертів. Оскільки представницькі органи змушені реагувати на громадську думку з метою досягнення та утримання політичної, адміністративної та економічної влади.

Підсумовуючи можна сказати, що бюджет є компромісом між економічною доцільністю та політичним рішенням.

Звідси можна зробити висновки про специфічне суспільне призначення бюджету - забезпечити розподіл і перерозподіл валового внутрішнього продукту між галузями економіки, верствами населення й територіями з метою підвищення ефективності економіки та добробуту громадян.

Як економічна категорія бюджет являє собою економічні відносини між державою, з одного боку, і юридичними та фізичними особами, з іншого боку, з приводу розподілу і перерозподілу ВВП (частково і національного багатства) з метою формування і використання бюджетного фонду, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій. Фінансові відносини, які складаються у держави з юридичними і фізичними особами називаються бюджетними. Централізація частини ВВП у бюджеті є платою суспільства за виконання державою її функцій, таких як управління суспільством, оборона країни, економічна і соціальна.

Крім того, держава, виступаючи власником засобів виробництва у державному секторі, здійснює підприємницьку діяльність і відповідно є одним із суб'єктів створення і розподілу ВВП. Як доводить світовий досвід, роль держави у розподільних процесах із розвитком ринкових відносин має зростати, і бюджет у цьому аспекті є найдосконалішим засобом для здійснення перерозподілу фінансових ресурсів зокрема і національного багатства в цілому.

Аналіз моделі економіки, яка формується в Україні, дає підстави стверджувати, що в наступні роки через бюджет повинно перерозподілятися не менш як 30 % ВВП. Таке співвідношення буде найоптимальнішим і зумовлене соціальною спрямованістю обраної моделі економіки, необхідністю структурної перебудови значної частини галузей господарства.

У країнах середнього рівня розвитку частка ВВП, що перерозподіляється через бюджетну систему, становить 35-37 %, а у високорозвинутих - 45 % і більше. Наприклад, у Німеччині цей показник сягнув 60 %.

Сконцентровані у бюджеті кошти призначаються для здійснення державної соціально-економічної політики, забезпечення оборони та безпеки держави. За допомогою бюджету виконуються державні та місцеві програми з розвитку й успішного функціонування галузей економіки, освіти, охорони здоров'я, зміцнення науково-технічного потенціалу й культури, поліпшення

матеріального становища населення, підтримки соціально-економічного розвитку регіонів.

Акумуляція у бюджетній системі значних грошових фондів створює можливість для забезпечення рівномірного розвитку економіки і соціальної сфери на всій території країни через маневрування у розподілі коштів, нівелюючи наслідки нерівномірного розміщення продуктивних сил та соціальні наслідки розшарування громадян за їхніми матеріальними статками.

Значення державного бюджету обумовлено не лише обсягом коштів, які зосереджені в ньому. У безпосередньому зв'язку з бюджетом і під його впливом функціонують усі інші ланки фінансової системи. Відтак, бюджет є могутнім інструментом державного управління.

Сутність бюджету як економічної категорії реалізується через розподільну (перерозподільну) і контрольну функції. Зміст цих функцій, сфера і об'єкт їх дії характеризують специфіку бюджету як економічної категорії. Завдяки розподільній функції відбувається концентрація грошових коштів у руках держави і їх використання з метою задоволення загальносуспільних потреб.

Зміст **розподільної функції** бюджету визначається процесами перерозподілу фінансових ресурсів між різними підрозділами суспільного виробництва. Бюджет в основному відображає вторинний перерозподіл, тобто після первинного розподілу валового внутрішнього продукту на основні його складові здійснюється вторинний перерозподіл за допомогою податків і надання за рахунок бюджету громадянам суспільних благ і послуг. До таких благ належать оборона країни, національна безпека й правопорядок, благоустрій, захист довкілля, освіта, охорона здоров'я, наука, культура тощо. Жодна інша ланка фінансової системи не здійснює такого різноманітного і багаторівневого перерозподілу коштів, як бюджет. Сфера дії розподільної функції бюджету визначається тим, що у відносини з бюджетом вступають майже всі учасники суспільного виробництва.

Контрольна функція дає змогу дізнатися, наскільки своєчасно і повно фінансові ресурси надходять у розпорядження держави, як фактично складаються пропорції в розподілі бюджетних коштів, чи ефективно вони використовуються. Основу контрольної функції становить рух бюджетних ресурсів, який відображається у відповідних показниках бюджетних надходжень і видатків.

Специфіка контрольної функції бюджету полягає в тому, що бюджет об'єктивно - через формування і використання фонду грошових коштів держави - відображає економічні процеси, які відбуваються в структурних ланках економіки.

Правова характеристика бюджету пов'язана із його законодавчим регулюванням. Бюджет виступає документом (фінансовим планом), в якому подається розпис доходів і видатків держави та органів місцевого самоврядування на бюджетний період. Державний бюджет України затверджується у формі закону.

Бюджет як фінансовий план відіграє дуже важливу роль у діяльності держави. Він спрямовує фінансову діяльність держави, визначає її фінансові можливості та пріоритети.

За матеріальним змістом бюджет - це фонд фінансових ресурсів, який перебуває у розпорядженні органів виконавчої влади певного рівня й використовується для виконання покладених на них функцій, передбачених Конституцією.

Бюджет як централізований грошовий фонд перебуває у постійному русі: практично щоденно до нього надходять кошти і проводиться фінансування видатків. У зв'язку з цим необхідна чітко налагоджена система управління бюджетом, яка реалізується через бюджетний механізм, що створює держава.

Бюджетний механізм - це сукупність конкретних форм бюджетних відносин, методів мобілізації і витрачання бюджетних коштів. Через бюджетний механізм держава регулює економіку, стимулює виробничі та соціальні процеси.

До бюджетних методів регулювання економічних і соціальних процесів відносять:

1) податки, які впливають на розвиток виробництва товарів, попит на них та їх пропонування;

2) бюджетне фінансування загальнодержавних програм, що забезпечують розширення виробництва й удосконалення його структури, розвиток соціальної сфери, соціальний захист громадян;

3) фінансова підтримка окремих галузей і підприємств для вирівнювання економічних умов їх функціонування або прискореного розвитку (через субвенції, пільгові безпроцентні кредити та ін.);

4) створення за рахунок бюджетних коштів спеціальних фондів, резервів для попередження диспропорцій у розвитку економіки.

Бюджетний механізм є активним інструментом реалізації бюджетної політики. Тому перехід на ринкові відносини, зміни, які відбуваються в пріоритетах бюджетної політики, потребують радикальних змін і в бюджетному механізмі.

2. Бюджетний устрій та бюджетна система. Бюджетний процес

Бюджетна політика — сукупність заходів держави з організації та використання бюджетних ресурсів для забезпечення її економічного і соціального розвитку. Розробляється бюджетна політика органами влади — законодавчою, виконавчою відповідного рівня із залученням фахівців — науковців, практиків як вітчизняних, так і зарубіжних.

Бюджетна політика має реалізовуватися за допомогою двох органічних складових — бюджетної стратегії та бюджетної тактики. Бюджетна стратегія —

це довгостроковий курс бюджетної політики, а бюджетна тактика — методи реалізації бюджетної політики на коротший термін.

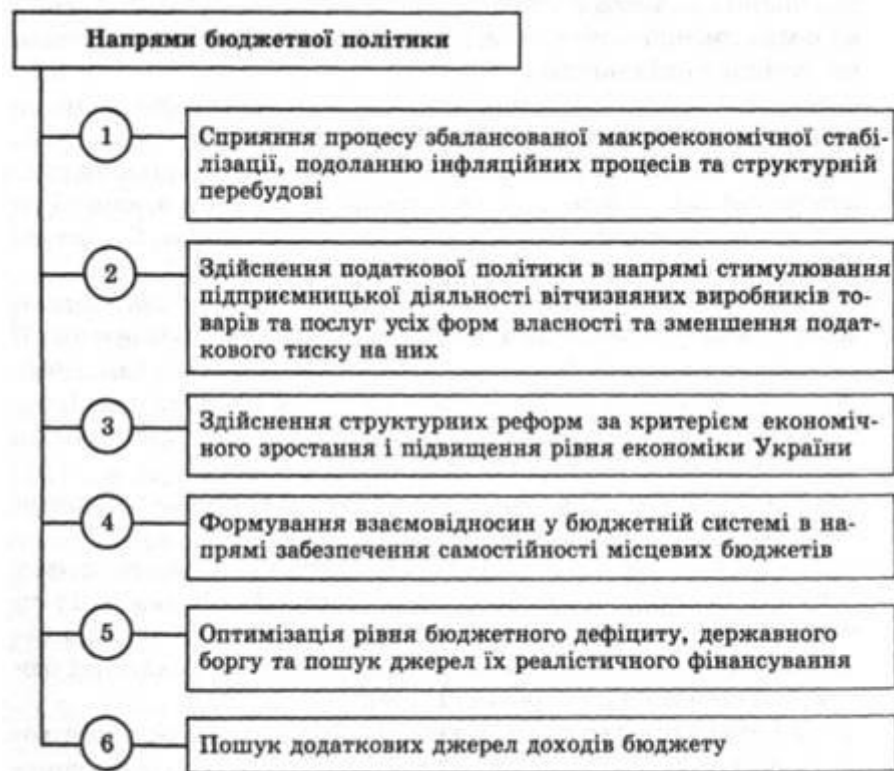

Рис. 10.4.2. Основні напрями бюджетної політики на сучасному етапі

Бюджетний устрій – це організація і принципи побудови бюджетної системи, її структури та функціональних взаємозв’язків між окремими ланками бюджетної системи.

Визначальною ознакою бюджетного устрою будь-якої країни є державний устрій (унітарний, федеративний чи конфедеративний) та адміністративно-територіальний поділ, які визначаються характеристикою взаємозв’язків та взаємостосунків між ланками бюджетної системи.

Бюджетна система – це сукупність окремих її ланок пов’язаних між собою, яка базується на загальноприйнятих принципах:

- єдність – єдина правова база, єдино-грошова система, форма обліку та звітності, регулювання, бюджетна класифікація;
- збалансованість – повноваження та здійснення видатків з бюджету повинні відповідати обсягу бюджетних ресурсів на відповідний бюджетний період;
- самостійність – бюджети є самостійними і не несуть відповідальності за зобов’язання один одного, за ними закріплюються певні доходи, а видатки здійснюють за напрямами компетентні органи;

- принцип ефективності – при використанні бюджетних коштів повинен бути досягнений максимальний ефект;
- принцип адресності – видатки бюджету мають строго цільове використання;
- принцип обґрунтованості – доходи та видатки бюджету повинні мати економічне та законодавче підґрунтя;
- принцип публічності – всі видатки та доходи бюджету затверджуються шляхом голосування та подальшого оприлюднення.

Рис. 10.4.5. Фактори, що впливають на формування і використання бюджету

Бюджетна система України складається з державного бюджету України та бюджетів місцевого самоврядування.

Бюджетна система України має глибоке коріння, її становлення відбувалося ще в часи Київської Русі, Гетьманщини, Запорозької Січі. Сучасна бюджетна система сформувалась на базі бюджетних відносин, які мали місце в Радянському Союзі. Нині здійснюється реформування всіх сторін соціально-

економічного устрою держави, у тому числі формуються нові ознаки бюджетної системи.

Незважаючи на те, що бюджети є самостійними, існує система складання зведених бюджетів. Зведений бюджет областей включає показники обласного бюджету, зведені бюджетів району і бюджети міст обласного значення. По суті зведений бюджет є сукупністю показників нижчих бюджетів.

На структурному рівні бюджет формується на основі таких двох моделей:

1. Бюджет поділяється на дві частини, які певною мірою автономні. З однієї частини здійснюються поточні видатки, а з другої капітальні, причому можливість дефіцитності структурних частин бюджету суворо обумовлена. Як правило, дефіцитним може бути бюджет з якого здійснюються капітальні видатки, так званий бюджет розвитку.

2. Бюджет не поділяється на відокремлені частини, а різні за економічним змістом видатки здійснюється з одного фонду на основі бюджетного розпису.

В Україні має місце змішана модель, згідно якої бюджет поділяється на загальний та спеціальний фонди.

Загальний фонд бюджету включає:

- всі доходи крім тих, що призначені для зарахування у спеціальний фонд;
- бюджетні призначення на здійснення видатків бюджету за рахунок загальних надходжень;
- різницю між доходами та видатками загального фонду бюджету;
- надходження від запозичень та видатки на обслуговування боргу та забезпечення виконання гарантів.

Спеціальний фонд бюджету формується за рахунок:

- встановлення бюджетних призначень на видатки за рахунок конкретно визначених джерел;
- отримання грантів або трансфертів на певну мету.

Бюджетний процес – це регламентований законодавством порядок розгляду та затвердження бюджетів на всіх рівнях його виконання.

Розрізняють наступні стадії бюджетного процесу:

- 1) складання проекту бюджету;
- 2) розгляд проекту бюджету;
- 3) затвердження бюджету;
- 4) виконання бюджету;
- 5) складання, розгляд, затвердження звіту про виконання бюджету.

Основою бюджетного процесу є бюджетне планування, оскільки виконується такий бюджет, який ухвалено. Завдання бюджетного планування:

- достовірне визначення обсягу та джерел формування доходів бюджету;
- оптимальний розподіл видатків за окремими групами і галузями;
- збалансування бюджету.

Процедура бюджетного планування (послідовність заходів і дій зі складання і розгляду проекту бюджету) визначена Бюджетним кодексом України і на державному рівні включає такі етапи та стадії.

1. Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період.

- До 1 червня Кабінет Міністрів України подає до Верховної Ради України проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період, що ґрунтується на прогностичних макропоказниках економічного і соціального розвитку України із зазначенням показників обсягу валового внутрішнього продукту, індексів споживчих цін, прогнозованого офіційного обмінного курсу гривні у середньому за рік та на кінець року, прогнозованого рівня безробіття.

- За результатами парламентських слухань Верховна Рада приймає постанову про схвалення або взяття до відома Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період (Бюджетна резолюція).

2. Підготовка й аналіз бюджетних запитів.

- Для підготовки пропозицій проекту Державного бюджету України Міністерство фінансів розробляє і доводить до головних розпорядників бюджетних коштів інструкцію щодо підготовки бюджетних запитів.

- Головні розпорядники бюджетних коштів організують розроблення бюджетних запитів, що містять пропозиції з відповідним обґрунтуванням щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних розпорядникові для забезпечення його діяльності на наступний бюджетний період, та подання їх Міністерству фінансів.

- На основі аналізу бюджетних запитів Міністерство фінансів України готує пропозиції проекту Державного бюджету України та проекту закону про Державний бюджет. В період підготовки пропозицій Міністерство фінансів вживає заходів щодо усунення розбіжностей з головними розпорядниками бюджетних коштів.

3. Схвалення Кабінетом Міністрів України проекту Державного бюджету та проекту закону про Державний бюджет та подання їх Верховній Раді України (не пізніше 15 вересня року, що передує плановому).

4. Розгляд та прийняття Державного бюджету України Верховною Радою України.

- Розгляд проекту закону про Державний бюджет України народними депутатами України, а також у комітетах, депутатських групах та фракціях Верховної Ради України.

- Розгляд Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету спільно з уповноваженими представниками Кабінету Міністрів України пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України і підготовка Висновків та пропозицій до нього, а також підготовка таблиці пропозицій суб'єктів законодавчої ініціативи.

Обговорення проекту Державного бюджету на пленарному засіданні Верховної Ради:

- перше читання - розгляд висновків та пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України. У разі схвалення вони набувають статусу Бюджетних висновків Верховної Ради України;

- друге читання - передбачає затвердження загального обсягу дефіциту (профіциту), доходів і видатків державного бюджету України на наступний бюджетний період, обсягу міжбюджетних трансфертів та інших положень, необхідних для формування місцевих бюджетів;

- третє читання - голосування щодо статей бюджету, що не були прийняті у другому читанні, та по проекту закону про Державний бюджет України в цілому.

Закон про Державний бюджет України повинен бути прийнятий Верховною Радою України до 1 грудня року, що передує плановому.

3. Виконання бюджету полягає у мобілізації запланованих доходів і фінансуванні передбачених видатків. Забезпечення виконання бюджету покладено на Кабінет Міністрів, а загальну організацію та управління виконанням Державного бюджету здійснює Міністерство фінансів. Бюджет виконується за розписом, затвердженим Міністром фінансів. Цей документ складається у місячний термін після затвердження бюджету в розрізі підрозділів бюджетної класифікації, яка дає повну деталізацію видів доходів і напрямів видатків. Розпис доходів і видатків складається з поквартальною розбивкою, що дає змогу збалансувати бюджет на різні періоди.

Касове виконання бюджету (зарахування коштів на рахунки бюджету та перерахування з них) може здійснюватись за двома системами: банківською і казначейською. За банківської системи рахунки бюджету відкриваються в установах банківської системи, за казначейської - створюється спеціальна структура - Державне казначейство, яке веде рахунки бюджету, мобілізує кошти і фінансує видатки.

В Україні застосовується казначейська форма обслуговування Державного і місцевих бюджетів, яка передбачає здійснення Державним казначейством через єдиний казначейський рахунок:

- операцій з коштами державного і місцевих бюджетів;
- розрахунково-касового обслуговування розпорядників бюджетних коштів;
- контролю бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень, прийнятті зобов'язань та проведенні платежів;
- бухгалтерського обліку та складання звітності про виконання бюджету.

Запровадження казначейської системи виконання бюджетів і функціонування єдиного казначейського рахунку, відкритого в Національному банку, дає змогу уряду мати вичерпну щоденну інформацію про стан державних фінансів. Система електронних платежів (СЕП) Національного банку поряд із входженням Державного казначейства у мережу "Клієнт банку -

банк" дозволяє провадити платежі у лічені хвилини замість двох або більше днів. Крім того, казначейський принцип оплати рахунків через реєстраційні рахунки відкриті в рамках єдиного казначейського рахунку значно скорочує можливості порушення фінансово-бюджетної дисципліни.

4. Після закінчення бюджетного року Міністерство фінансів складає Звіт про виконання Державного бюджету, який подається Кабінетом Міністрів України Верховній Раді України не пізніше 1-го травня року, наступного за звітним.

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються фінансовий контроль і аудит та оцінка ефективності використання бюджетних коштів.

Тривалість стадій бюджетного процесу різна в окремих країнах, але в більшості випадків весь процес триває у середньому близько двох років.

Бюджет складається на рік. Цей період має назву бюджетного періоду, він в Україні співпадає з календарним роком. Проте є ряд держав, у яких бюджетний рік не збігається з календарним. Наприклад, у США бюджетний рік триває з 1-го жовтня по 30-те вересня, у Швеції - з 1-го липня по 30-те червня, в Японії - з 1-го квітня по 31-ше березня.

На стадії складання проекту бюджету велика роль відводиться бюджетному плануванню, яке тісно пов'язане з:

➤ макроекономічним плануванням та прогнозуванням – тобто бюджет формується на основі прогнозних величин ВВП, інфляції, валютного курсу, % ставок, доходів та видатків населення, даних платіжного балансу;

➤ плануванням і прогнозуванням соціального розвитку країни – бюджет планується на основі прогнозних планів щодо величини межі заробітної плати, межі пенсії, межі малозабезпеченості, та на основі параметрів перерозподілу індивідуального добробуту, на базі чого обраховують масштаби кінцевого споживання населення;

➤ основними напрямками фіскальної та монетарної політики, тобто визначаються обсяги доходів та видатків бюджету в основному вимірі та відносно ВВП, обсяги бюджетного дефіциту (профіциту), джерела фінансування бюджетного дефіциту та характерне використання бюджетного профіциту, обсягів доходів від операцій з капіталом;

➤ основними напрямками регіональної політики та політики, щодо міжбюджетних відносин (визначаються параметри місцевих бюджетів на основі закріплення за ними доходів та видатків визначаються обсяги міжбюджетних трансфертів).

3. Доходи бюджету. Видатки бюджету. Бюджетний дефіцит

Доходи бюджету є матеріальною основою функціонування суспільного сектору. Згідно законодавства доходи бюджету класифікуються за такими групами:

1) податкові надходження – передбачені податковим законодавством податки, збори та інші обов’язкові платежі;

2) неподаткові надходження – доходи від власності та підприємницької діяльності; адміністративні збори та платежі, доходи від комерційного та побічного продажу; надходження від штрафів та фінансових санкцій;

3) доходи від операцій з капіталом – надходження від операцій з капіталом, надходження від продажу основних засобів, державних запасів, товарів, землі, нематеріальних активів;

4) трансферти – безоплатні, безповоротні та необов’язкові надходження одержані від інших органів державної влади, інших держав чи міжнародних організацій.

Крім цього бюджетні доходи можна класифікувати по відношенню бюджетної системи:

- доходи, які надходять до державного бюджету;
- доходи бюджетів місцевого самоврядування;
- змішані доходи, які надходять до двох та більше ланок бюджетної системи на основі організації міжбюджетних доходів;
- відрахування, за рахунок яких формується позабюджетні фонди.

Стосовно закріплення за ланками бюджетної системи бюджетні доходи визначають спроможність тих чи інших бюджетів здійснювати видатки на власні та делеговані повноваження без трансфертів з вищестоящих бюджетів.

Закріплення бюджетних доходів за ланками має враховувати такі принципи:

- принцип рівномірного формування доходів місцевого самоврядування;
- принцип співмірності між величиною бюджетних надходжень, що акумулюються у її бюджеті.

Бюджетні видатки – цілеспрямовані платежі з відповідних бюджетів на забезпечення пропозицій суспільних благ та перерозподільчих заходів в масштабах, що відповідають суспільним запитам. Визначальною ознакою видатків в бюджеті є їх обов’язковий цільовий характер. Крім того, здійснення видатків бюджету має підпорядковуватись досягненню конкретної мети, поставленої перед суспільним сектором.

Критерії класифікації державних видатків

Видатки бюджету поділяються на :

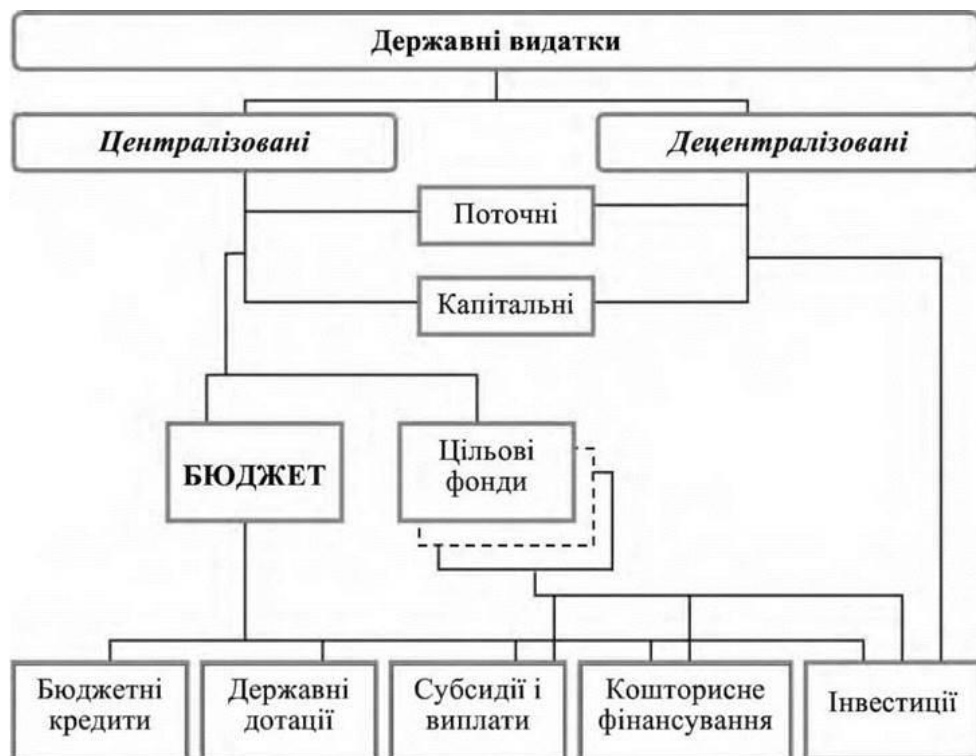
1. За економічним змістом:

- поточні видатки – видатки на утримання підприємств, організацій виробничої та соціальної інфраструктури; сплата процентів за внутрішніми позиками та зовнішнім державним боргом;
- капітальні видатки – видатки бюджету на розвиток, фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності (придбання предметів довгострокового користування, капітальне будівництво, придбання землі та нематеріальних активів, створення державних запасів та державних резервів.

2. За функціональною ознакою відповідно до основних функцій держави:

- видатки на економічну діяльність;
- видатки на державне управління;
- видатки на фундаментальні дослідження;
- фінансування соціальної сфери (освіта, охорона здоров'я, культура, мистецтво, спорт);
- видатки на соціальний захист населення
- національна оборона та безпека держави;
- видатки на обслуговування державного боргу тощо.
- фінансування витрат на експлуатацію бюджетних організацій;

- видатки на міжнародну діяльність;
- видатки державних цільових фондів.

Бюджетний дефіцит – перевищення видатків бюджету над його доходами.

Практичне використання бюджетних відносин для реалізації покладених на державу функцій дає змогу визначити, що стан бюджетного фонду залежно від різного співвідношення дохідної і витратної частин бюджету може бути дефіцитним, профіцитним і збалансованим.

Коли видатки бюджету перевищують його доходи, виникає від'ємне бюджетне сальдо, або дефіцит бюджету. **Профіцит** - позитивне сальдо бюджету, тобто перевищення доходів над видатками. Збалансованим є бюджет, у якому видатки і доходи рівні. В економічній літературі трапляється також думка, що теоретично збалансованим є бюджет, в якому дефіцит або профіцит не перевищують 1 % сукупного обсягу видатків.

Розрізняють поняття стійкий дефіцит бюджету, який існує в довгостроковому періоді, та тимчасовий дефіцит, що викликається касовими розривами у виконанні бюджету. Його ще називають касовим дефіцитом - нестача коштів бюджету в результаті незбігу термінів надходження доходів і здійснення видатків.

За формою прояву бюджетний дефіцит поділяється на відкритий і прихований.

Відкритий бюджетний дефіцит - це офіційно визнаний дефіцит у законі про Державний бюджет на відповідний рік.

Прихований бюджетний дефіцит виникає в результаті завищення обсягів планових доходів та включення у склад доходів джерел покриття бюджетного дефіциту.

За причинами виникнення бюджетний дефіцит буває вимушеним і відомим.

Вимушений бюджетний дефіцит є наслідком скорочення обсягів ВВП і відповідно обмеженості фінансових ресурсів країни.

Свідомий бюджетний дефіцит виникає внаслідок дискреційної фіскальної політики, яка передбачає цілеспрямовані зміни в розмірі державних витрат, податків і сальдо Державного бюджету.

За напрямом дефіцитного фінансування розрізняють активний і пасивний бюджетні дефіцити.

Активний бюджетний дефіцит характеризується спрямуванням коштів на інвестування економіки, що сприяє зростанню ВВП.

Пасивний бюджетний дефіцит характеризується спрямуванням коштів на покриття поточних видатків (соціальні трансферти, виплата зарплати у бюджетній сфері та інші).

Основною причиною виникнення бюджетного дефіциту є відставання темпів зростання бюджетних доходів порівняно зі зростанням бюджетних видатків. Конкретні причини такого відставання зумовлені:

- кризовими явищами в економіці, що супроводжуються спадом виробництва, зниженням ефективності функціонування окремих галузей, інфляційними процесами;

- надмірними витратами на забезпечення державного управління;

- мілітаризацією економіки в мирний час;

- надзвичайними обставинами (війни, епідемії, масштабні стихійні лиха);

- надмірним зростанням соціальних видатків порівняно із темпами зростання валового внутрішнього продукту;

- необхідністю здійснення значних державних вкладень у розвиток економіки з метою її структурної перебудови. Це явище відображає не кризу в економічному житті суспільства, а державне регулювання економіки, спрямоване на забезпечення прогресивних зрушень у суспільстві.

В Україні бюджетний дефіцит був зумовлений такими негативними явищами:

- різким зниженням ефективності виробництва, що супроводжувалось скороченням обсягів валового внутрішнього продукту;

- значним зростанням та нераціональною структурою бюджетних видатків;

- наявністю значного тіньового сектора в економіці і низькою податковою дисципліною;

- недосконалістю і частими змінами законодавства.

Ці та ряд інших причин сприяли дестабілізації економіки, зниженню доходів бюджету, нарощуванню інфляційних процесів, зростанню цін на товари та послуги, що в свою чергу призвело до зниження матеріального добробуту населення.

Підтримування запланованих показників дефіциту відбувалось переважно завдяки регулюванню готівки в обігу без необхідних структурних перетворень у господарському комплексі, що спричинило масове накопичення бюджетної заборгованості. А відтак зростав прихований бюджетний дефіцит (з урахуванням соціальних зобов'язань держави і заборгованості уряду підприємствам).

Рівень бюджетного дефіциту належить до найважливіших індикаторів фінансової безпеки будь-якої держави. Існують різні оцінки його граничного розміру. Наприклад, Маастрихтський договір серед інших умов потенційним учасникам валютного союзу ставить і таку, як межа дефіциту держбюджету (3 % від ВВП). Згідно з даними міжнародної статистики "нормальна" величина бюджетного дефіциту в індустріально розвинутих країнах коливається у межах 3-4 % від розміру ВВП за середньосвітової його величини 4,5 %. Існує тенденція до стабілізації бюджетного дефіциту у середньосвітовому вимірі 4-5 % ВВП.

З приводу впливу бюджетного дефіциту на розвиток економіки існують суперечливі погляди. Прихильники **концепції дефіцитного фінансування** бюджетних видатків виходять із того, що бюджетний дефіцит не є деструктивним фактором. Для національної економіки він не становить загрози, так як всі видатки, в тому числі і ті, що перевищують доходи, здійснюються на території даної держави і сприяють зростанню добробуту країни. Якщо дефіцит буде зосереджений у бюджеті розвитку, то в цьому разі зростання дефіцитного фінансування спроможне привести до інвестиційного та інноваційного зростання. Крім того, дефіцит бюджету, відповідно до теорії дефіцитного фінансування, означає збільшення доходів суб'єктів господарювання і населення (отримувачів бюджетних коштів), що стимулює зростання купівельної спроможності, продуктивності праці і розширення національного виробництва. Це, у свою чергу, веде до зростання податкових надходжень.

Економісти **неокласичного напрямку** дотримуються протилежної позиції. На їхню думку, хронічні дефіцити неминуче вимагатимуть більш високих податків у майбутньому, що рівнозначно перекиданню поточного економічного тягаря на майбутні покоління. Для фінансування дефіциту повинні залучатись емісія грошей і позики, що веде до розладу грошово-кредитної системи, девальвації національної валюти, зростання внутрішнього і зовнішнього боргу держави.

До останнього часу вважалось, що щорічно збалансований бюджет - це одне із головних завдань бюджетної політики держави. В основі такого підходу лежить **концепція збалансованості бюджету** в процесі економічного циклу. Логічне обґрунтування цієї концепції зводиться до наступного. Для того, щоб протистояти спаду виробництва, уряд повинен знижувати податки і збільшувати державні видатки, тобто провокувати дефіцит бюджету. Під час економічного піднесення слід підвищувати податки і знижувати урядові витрати. Позитивне сальдо бюджету може бути використано на покриття

державного боргу, що виник у період спаду. Але, як свідчить практика, спади і піднесення в економічному циклі можуть бути неоднаковими за глибиною і протяжністю. Намагаючись збалансувати бюджет, уряд повинен або підвищити ставки податків, або скоротити державні витрати, або використовувати комбіновані заходи. Простота цих рекомендацій щодо подолання бюджетного дефіциту є досить ілюзорною. Як показує досвід багатьох країн, така політика потребує дуже тонкого збалансованого поєднання заходів з підвищення дохідної бази і скорочення державних видатків. Адже державні видатки також мають різний характер - споживчий та інвестиційний. Тому мова йде про скорочення непродуктивних бюджетних витрат і зростання інвестицій у виробництво й у "людський капітал" - освіту, охорону здоров'я, соціальні компенсації.

В умовах ринкової економіки, як стверджують сучасні західні фінансові теорії, дефіцит може бути корисним у випадку, коли при спаді виробництва держава витрачає більше грошей, ніж одержує: він забезпечує збільшення попиту, в тому числі купівельної спроможності населення. Споживачі починають більше купувати, підприємці - більше продавати. Унаслідок цього зростають обсяги виробництва і скорочується безробіття.

Проте в період піднесення економіки держава не може дозволити собі дефіцит бюджету, оскільки він стимулюватиме інфляцію. Отже, бюджет, в якому збалансовані доходи та видатки, потрібний не щорічно, а для певного періоду, тобто протягом економічного циклу. В окремі роки з метою стимулювання ділової активності держава може допускати дефіцит бюджету.

Наведені міркування не стосуються сучасної економіки України, оскільки вона тільки трансформується в ринкову.

У світовій практиці для фінансування дефіциту бюджету використовуються як інфляційні, так і неінфляційні джерела.

Неінфляційні джерела це:

- фінансування дефіциту бюджету **за рахунок запозичень** на внутрішніх та зовнішніх фінансових ринках та за рахунок використання залишків бюджетних коштів. Внутрішні позики здійснюються через продаж державних цінних паперів (облігацій, векселів) або через одержання кредиту в банку. Останню форму фінансування бюджетного дефіциту використовує місцева влада. Залучення для покриття дефіциту державного бюджету зовнішніх позик у таких міжнародних організацій, як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк і в розвинених країнах та їхніх об'єднаннях типу ЄС характерні для країн, що розвиваються, а також все більше використовуються країнами з перехідною до ринку економікою, у тому числі Україною;

- **трансферти** - фінансування у вигляді безоплатної і безповоротної фінансової допомоги.

Зменшити дефіцит бюджету уряд може і накопиченням заборгованості - прострочення платежів за борги або за куплені товари, а також за рахунок підвищення податків. Ці заходи теж мають неінфляційний характер.

Інфляційним джерелом фінансування бюджетного дефіциту є **монетизація** дефіциту, яка відбувається в результаті позик центрального банку урядові та купівлі центральним банком державних цінних паперів.

Кредитну емісію як спосіб покриття дефіциту широко використовували в Україні. З 1991 р. до 1995 р. кредити Національного банку були практично єдиним джерелом покриття дефіциту бюджету. З 1995 р. поряд із кредитами НБУ для фінансування дефіциту стали залучати внутрішні і зовнішні запозичення. З 1997 р. НБУ припинив пряме фінансування бюджетного дефіциту, і акцент було повністю перенесено на зовнішні і внутрішні джерела.

У країнах з ринковою економікою має місце конституційне закріплення незалежності національного емісійного банку від виконавчої та законодавчої влади. Емісійний банк не зобов'язаний фінансувати уряд, таким чином ставиться заслін інфляційному вибуху, який би мав місце у випадку, якби гроші друкувались на замовлення уряду.

Дефіцит бюджету можуть покривати також додатковою емісією грошей. Унаслідок такої емісії розвивається неконтрольована інфляція, підбиваються стимули для інвестицій, знецінюються заощадження населення, відтворюється бюджетний дефіцит.

При монетизації дефіциту держава отримує сеньйораж - доход від друкування грошей. Сеньйораж виникає в умовах перевищення приросту грошової маси над приростом реального ВВП, наслідком чого є зростання середнього рівня цін. З огляду на це, всі економічні агенти змушені сплачувати так званий інфляційний податок, який через вищі ціни перерозподіляє частину їхніх доходів на користь держави.

Державні позики як засіб покриття дефіциту бюджету безпечніші, ніж емісія, проте вони також певною мірою негативно впливають на економіку країни. По-перше, за певних умов уряд вдається до примусового розміщення державних цінних паперів і порушує ринкову мотивацію діяльності приватних фінансових інституцій. По-друге, якщо навіть уряд створює достатні стимули для купівлі юридичними і фізичними особами цінних паперів уряду, то державні позики, мобілізуючи вільні кошти на ринку позикового капіталу, обмежують можливості одержання кредиту приватними господарствами. Фірми, особливо невеликі та середні, не є для банків такими надійними позичальниками, як державні органи. Збільшення попиту на ринку позикового капіталу через нові державні позики сприяє подорожчання кредиту - зростанню облікової ставки. Особливо складними є наслідки використання для покриття бюджетного дефіциту зовнішніх позик.

Світовий досвід показує, що на окремих етапах розвитку суспільства, в умовах, специфічних для кожної країни, цілком допустимим є бюджетний дефіцит;

- для покриття бюджетного дефіциту можуть використовуватися різноманітні форми державного кредиту. Робота друкарського верстата, що призводить до емісії, повинна розцінюватися як міра, що грубо порушує закони

грошового обігу, а тому неприпустима. Дефіцит може покриватися тільки на позиковій основі шляхом розміщення на фінансовому ринку державних цінних паперів;

- для подолання бюджетного дефіциту необхідно "лікування" самої економіки, тому що без забезпечення динамізму в її розвитку і реально відчутної ефективності неможливо домогтися фінансової стійкості країни, які б прогресивні міри не застосовувалися при цьому.

Розробка і послідовна реалізація заходів, спрямованих на збільшення доходів бюджету і скорочення його видатків, регулювання бюджетного дефіциту, цілеспрямоване керування його розміром у сукупності з іншими економічними антикризовими мірами, будуть сприяти поверненню нашої країни на шлях соціально-економічного розвитку.

4. Місцеві фінанси

Наукове визначення місцевих фінансів як сукупності теоретичних положень і певної суми знань і вмінь остаточно сформувалося наприкінці ХІХ ст. Це явище об'єктивне й зумовлене розвитком демократичних засад у суспільстві. Так, у цей період завершилось становлення в більшості країн світу, насамперед у Західній Європі, місцевого самоврядування, яке одержало законодавче закріплення в конституціях. Місцевими органами влади визначались комуни, общини, муніципалітети, штати тощо. Вони наділялися правами й відповідальністю в загальній системі державного управління та відповідною фінансовою базою.

У науковій літературі з'явилися теоретичні розробки про економічну природу й сутність місцевих фінансів, їхнє призначення та роль. Слід зазначити, що саме визначення місцевих фінансів постійно змінювалося. Найпоширенішим є визначення місцевих фінансів як "місцевого фінансового господарства" адміністративних одиниць, або як "сукупності матеріальних засобів", які перебувають у розпорядженні цих одиниць для досягнення їхніх цілей. Є також визначення місцевих фінансів як "господарства місцевих спілок".

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ

Як було раніше? Як воно зараз? У селах погані дороги, в селах погане вуличне освітлення, у селах соціальні об'єкти потребують ремонту або відсутні. В клубі треба сидіти в шубі, бо холодно. Ви краще від нас знаєте. А чому так? Немає грошей, каже сільрада. Зверху не дають достатньо. Всі гроші йдуть на зарплату працівникам сільради, а більше нема де взяти. Може проблема в тому, що держава бідна? А як воно в інших державах, де села, як лялечки, – у Швейцарії чи Німеччині, у тій самій Польщі?

Виявляється, що в цих країнах держава набагато менше втручається в місцеві справи. У тамтешніх селах міцні традиції самоврядування, люди в громадах слідкують за тими, кого обрали, велика частина місцевих податків залишається в місцевих громадах і використовується розумно. Якщо запитати громадян цих країн про владу, то вони згадають передусім не президента чи прем'єра, а свого найближчого голову місцевого органа самоврядування — скажімо, вїта чи мера. Вони добре знають хто це, контролюють місцеву владу зі свого боку. Держава також контролює місцевих очільників, щоб вони дотримувалися законів.

Децентралізація — це передача значних повноважень та бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування. Так, щоб якомога більше повноважень мали ті органи, які ближче до людей, де такі повноваження можна реалізовувати найуспішніше.

Чим саме відрізняється децентралізація, яку пропонує Уряд, українські та європейські експерти, від федералізації?

Федералізація означає передачу значних повноважень на рівень регіонів (області), а реформа місцевого самоврядування робить ставку на громади (людей). Передавати ресурси і повноваження лише на регіональний рівень - ризиковано. Адже так можна відтворити централізовану та корумповану систему влади, тільки на регіональному рівні.

Але є й інші ризики. Побудова влади за федеральним принципом загрожує тим, що місцеві політики можуть роздмухувати сепаратизм. І використовувати задля цього місцевих мешканців, протиставляти людей. Замість того, аби опікуватись благоустроєм на місцях. Найголовніше – федералізація створить проблеми для ухвалення рішень у країні в цілому. Серед федерацій такі приклади є, коли політики блокують одне одного замість пошуку спільного рішення. Сепаратисти є в різних країнах, особливо це характерно для федеративних країн, а також для країн, де регіони мають надмірні повноваження. Чим більше життєво важливих і дійсно актуальних для людей питань буде виведено за межі політики, тим більше люди виграють і тим стабільніше житиме Україна. Сьогодні важливо створити сильне місцеве самоврядування як основу єдиної стабільної України, а решту питань (мовних, культурних особливостей окремих територій) можна вирішувати поступово шляхом конструктивного політичного діалогу.

Яка система влади діятиме на обласному та районному рівні?

На обласному та районному рівнях обиратимуть депутатів відповідних рад. Вже ради будуть обирати голів рад, які очолять виконкоми. Така система сьогодні працює в містах. І досить непогано навіть в умовах централізованої влади. Відмінність лиш у тому, що у містах голів мешканці обирають прямим голосуванням. Це виправдано, бо у міських голів (рівень громади) – великий обсяг завдань, а буде ще більший. На рівні району та області, коло завдань буде вужчим. Та й міський голова (голова громади) буде ближче до людей – мешканцям легше його контролювати, тоді як керівників вищого рівня контролюватимуть депутати.

Які країни порівняно нещодавно пройшли через подібну реформу?

Децентралізація — закономірна реформа, якщо країна обирає шлях прогресу. Польща, Словаччина, Литва, Латвія, Естонія, скандинавські країни — усі вони пройшли через таку реформу, що дало поштовх економіці, соціальному розвитку цих країн, особливо їхніх сільських територій.

Навіщо об'єднувати громади?

Чи наважиться держава передати повноваження, наприклад, із реєстрації нерухомості чи вирішення питань освіти та інших важливих питань маленькій сільській раді, в якій голова і бухгалтер сидять на дотаціях, а з населення лише пенсіонери?

Проста та переконлива мова цифр: До початку реформи у 92% (!) сільських громад проживало менше 3000 жителів, майже 11% сільських територіальних громад мали менше 500 жителів. Водночас у понад 50% сільських громад дотаційність складала понад 70%. 483 територіальні громади взагалі на 90% утримувалися за рахунок дотацій.

Чи зможе така адміністративна одиниця розвивати підприємництво? Чи зможе населений пункт із обмеженими ресурсами та територією, недостатньою для соціального та

економічного розвитку, забезпечити гідний рівень життя людей? Не зможе. Чи може бути успішною країна з бідними територіями? Навряд чи.

Важливі нормативні засади

Так, ще 1 квітня 2014 року Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням ухвалив Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні.

17 червня 2014 року було прийнято Закон України «Про співробітництво територіальних громад» (саме про співпрацю, а не добровільне об'єднання, це різні закони — важливо їх розрізняти).

Спираючись на такі інституційні засади, як Позачергове послання Президента України, затверджену Кабміном також у 2014 році Стратегію сталого розвитку «Україна 2020», Коаліційну угоду, Програму діяльності Кабінету Міністрів України, Верховна Рада затвердила План законодавчого забезпечення реформ в Україні. Важливим етапом у створенні законодавчого підґрунтя для змін мало би бути прийняття змін до Конституції України в частині децентралізації.

Фінансова децентралізація

Наприкінці переломного 2014 року було ухвалено два важливі закони:

- Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи».
- Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин».

Міфи

Міф №1. Чи не федералізація це часом? Ні. Успішні федеративні країни створювалися з окремих самостійних держав. Наприклад, Сполучені Штати, як пазл, склалися з окремих незалежних штатів. Україна завжди була унітарною країною, і штучно надавати якісь повноваження регіонам означає розхитувати країну. Повноваження передаються не на рівень регіонів, а на рівень об'єднаних громад.

Міф №2. Децентралізація знищить села. Без грошей, без перспектив, без доріг, без молоді, без людей середнього віку, але з сільрадами, які жевріли на дотаціях до останнього живого пенсіонера — такими були «райдужні» перспективи сіл до реформи. Відтепер у громад набагато більше перспектив, можливостей довести до ладу власну інфраструктуру й населені пункти.

Міф №3. Не буде сільради — не буде села. Там, де не сидітиме сільський голова, — сидітиме староста, котрий матиме досить багато повноважень та функцій, включно із видачею довідок.

Міф №4. Місцеві князьки творитимуть беззаконня. Контроль з боку самих людей, які обирають собі владу, та контроль з боку держави через інститут префектів, що наглядатимуть за законністю рішень місцевих органів влади створять систему балансів і противаг, як це працює скрізь у світі.

Міф №5. Позакривають школи. Міністерство освіти та науки дало чіткі пояснення щодо концепції опірних шкіл, яка полягає в тому, що початкові школи однозначно будуть залишатися там, де є діти такого віку, а діти старшого віку (починаючи з 5 класу) ходитимуть в середні школи, які матимуть змогу забезпечити належний стандарт навчання з відповідною кількістю вчителів, шкільного обладнання і т.п.

Фінансова децентралізація в Україні

Щоб приєднатися до Європейського Союзу Україна повинна провести велику кількість різноманітних реформ, включаючи і фінансову

децентралізацію, оскільки без фінансового забезпечення неможливо досягти значних і вагомих результатів в інших сферах реформування.

В Україні спостерігається певна неоднорідність регіонального економічного розвитку, що негативно впливає на загальні темпи економічного розвитку країни.

Головною метою реформи є скасування районного поділу України, замість кількох десятків районів в області мають бути створені 4-6 повітів. Межі областей, які пропонують називати регіонами не змінюватимуться. Повіти формуватимуть за критерієм кількості населення і компактності, тобто, в кожному повіті може бути від 150 до 400 тисяч. Загалом вся Україна поділятиметься на 120-130 повітів. Нижче повіту буде адміністративна одиниця - громада - об'єднання низки сіл, селищ або міст. Концепція полягає в об'єднанні сіл у крупні громади, щоб передати таким утворенням широку фінансову та управлінську автономію. У кожному селі громади з населенням понад 50 людей обиратимуть старостів - представників влади у селі.

Створити трьохрівневу систему адміністративно-територіального устрою в Україні.

Необхідно найбільш важливі для людей повноваження передати на найближчий до людей рівень влади.

Повноваження у громаді:

- Дошкільна та шкільна освіта
- Первинна медицина та швидка допомога
- Комунальне господарство
- Охорона правопорядку
- Пожежна охорона
- Соціальний захист

Повноваження у районі:

- Спеціалізована шкільна освіта
- Спортивні школи, школи-інтернати тощо
- Вторинна медицина, стаціонари загального профілю

Повноваження у регіоні:

- Професійно-технічна освіта
- Спеціалізована медична допомога, онкоцентри, кардіоцентри та інше
- Планування регіонального розвитку
- Збереження природних ресурсів
- Дороги та інша регіональна інфраструктура

ТЕМА 7. ДЕРЖАВНІ ЦІЛЬОВІ ФОНДИ

1. Загальнодержавні цільові фонди: їх сутність, призначення і джерела формування.

2. Державні фонди цільового призначення в Україні та законодавче регулювання їх функціонування.

1. Загальнодержавні цільові фонди: їх сутність, призначення і джерела формування

Фонди фінансових ресурсів цільового призначення є самостійною ланкою фінансової системи і входять до складу державних фінансів. Державні цільові фонди – форма перерозподілу й використання фінансових ресурсів, що залучаються державою для фінансування деяких суспільних потреб та комплексного їх використання на основі самостійності. Державні фонди цільового призначення створюються на основі відповідних законодавчих актів вищих органів влади, якими регламентується їх діяльність, вказуються джерела формування, визначаються порядок та напрямки використання коштів, що ними залучені.

Формування коштів державних фондів цільового призначення відбувається за рахунок обов'язкових платежів юридичних чи фізичних осіб.

Залежні від цільового призначення державні цільові фонди поділяються на екологічні й соціальні.

За допомогою цільових державних фондів можна:

✓ впливати на процеси виробництва шляхом фінансування і субсидування суб'єктів господарської діяльності;

✓ забезпечити природоохоронні заходи, фінансуючи їх за рахунок спеціально визначених джерел і штрафів за забруднення навколишнього середовища;

✓ здійснювати соціальні послуги населенню шляхом виплати субсидій, допомоги, пенсій та фінансування соціальної сфери;

✓ надавати позики, в тому числі зарубіжним партнерам чи державам.

Залежно від цільового призначення державні фонди поділяються на економічні і соціальні, а відповідно до рівня управління - на державні і регіональні.

Правом створення цільових фондів наділені як органи центральної, так і місцевої влади. На регіональному рівні формуються свої цільові фонди за рахунок місцевих джерел. Загальнодержавні цільові фонди мають свої територіальні відділення і передають частину коштів у розпорядження територіальних владних структур.

Цільові державні фонди, як правило, перебувають у розпорядженні державних органів влади, але оперативне управління здійснюється спеціально створеним адміністративним апаратом. Управлінські структури мають відповідні права й обов'язки щодо використання фондів, визначені законом.

В сучасних умовах розвитку незалежної України значення державних цільових фондів, поряд із бюджетом, значно зростає. Їх існування є необхідним і доцільним, це пов'язано із наступним:

1) у органів державної влади і управління, що формують цільові фонди, з'являються додаткові джерела фінансування своїх потреб понад бюджетні кошти;

2) існування одного централізованого фонду грошових ресурсів недостатнє для задоволення всіх державних потреб;

3) при наявності перевищення доходів над видатками цільових фондів кошти можуть бути використані для покриття бюджетного дефіциту;

4) з'являється можливість з більшою ефективністю проводити контрольну роботу за цільовим використанням державних коштів.

Державні цільові фонди можуть утворюватися:

✓ шляхом відокремлення із державного бюджету окремих видатків, що мають велике значення,

✓ або формуванням спеціальних фондів із самостійними джерелами доходів.

Джерелом державних цільових фондів завжди є національний дохід країни, а мобілізація коштів здійснюється через:

✓ спеціальні збори (дуже часто обов'язкові);

✓ добровільні внески і пожертвування;

✓ позики;

✓ кредити;

✓ направлення коштів із бюджету.

Загалом **принципи організації централізованих фондів** фінансових ресурсів можна сформулювати так:

- відрахування до фондів централізовано визначаються державою відповідними законами і є власністю держави;

- відрахування до фондів є обов'язковими платежами й можуть стягуватися примусово;

- витрати з фондів здійснюються лише на певні потреби, передбачені законом. У західних країнах число таких фондів становить від 30 до 80.

Формування коштів державних фондів цільового призначення відбувається за рахунок обов'язкових платежів юридичних чи фізичних осіб.

Залежні від цільового призначення державні цільові фонди поділяються на екологічні й соціальні.

За допомогою цільових державних фондів можна:

- впливати на процеси виробництва шляхом фінансування і субсидування суб'єктів господарської діяльності;

- забезпечити природоохоронні заходи, фінансуючи їх за рахунок спеціально визначених джерел і штрафів за забруднення навколишнього середовища;

- здійснювати соціальні послуги населенню шляхом виплати субсидій, допомоги, пенсій та фінансування соціальної сфери;

- надавати позики, в тому числі зарубіжним партнерам чи державам.

Залежно від цільового призначення державні фонди поділяються на економічні і соціальні, а відповідно до рівня управління - на державні і регіональні.

Правом створення цільових фондів наділені як органи центральної, так і місцевої влади. На регіональному рівні формуються свої цільові фонди за рахунок місцевих джерел. Загальнодержавні цільові фонди мають свої територіальні відділення і передають частину коштів у розпорядження територіальних владних структур.

Рис. 22.1.2. Склад цільових бюджетних та позабюджетних фондів України

Цільові державні фонди, як правило, перебувають у розпорядженні державних органів влади, але оперативне управління здійснюється спеціально створеним адміністративним апаратом. Управлінські структури мають відповідні права й обов'язки щодо використання фондів, визначені законом.

2. Державні фонди цільового призначення в Україні та законодавче регулювання їх функціонування

В Україні створюються такі основні державні цільові фонди:

- Пенсійний фонд;
- Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;
- Фонд соціального страхування на випадок безробіття;
- Фонд соціального страхування від нещасних випадків;
- Фонд захисту інвалідів.

Функції між цільовими фондами державного соціального страхування чітко розмежовані.

Пенсійний фонд відображає страхування на випадок постійної втрати працездатності. Формою страхового відшкодування є пенсії. Пенсійний фонд функціонує як самостійна фінансова структура, його кошти не входять до державного бюджету і не можуть бути використані на інші цілі, крім виплати пенсій і допомоги. Бюджет цього фонду формується передусім за рахунок коштів, що вносять роботодавці. Підприємства, установи та організації незалежно від форм власності та господарювання, особи, які наймають для роботи громадян за угодами, а також ті, що ведуть підприємницьку діяльність, засновану на особистій власності фізичної особи та виключно її праці, релігійні громади сплачують страхові внески до Пенсійного фонду у розмірах, установлених чинним законодавством. Відрахування до Пенсійного фонду

відносять на собівартість продукції, а в бюджетних установах це передбачено окремою статтею кошторису - на утримання установи. Крім того, до надходжень фонду належать обов'язкові страхові внески громадян, які працюють, у розмірі 1-5% від нарахованої заробітної плати, а також кошти державного бюджету на виплату окремих видів пенсій та допомоги, добровільні внески та пожертвування підприємств, організацій, населення, інші надходження.

Фінансування витрат на утримання органів Пенсійного фонду України та його апарату визначається кошторисом, який затверджується Кабінетом Міністрів України. Тимчасово вільні кошти при відсутності заборгованості з виплат пенсій можуть бути використані Пенсійним фондом України виключно на придбання державних цінних паперів. Пенсійний фонд України є центральним органом державної виконавчої влади і підвідомчим Кабінету Міністрів України.

Пенсійний фонд України забезпечує, насамперед, збір та акумуляцію зборів на обов'язкове державне пенсійне страхування та фінансування витрат на виплату пенсій.

Доходи бюджету Пенсійного фонду України формуються за рахунок:

- зборів на обов'язкове державне пенсійне страхування;
- коштів державного і місцевих бюджетів;
- коштів, що надходять за регресивними вимогами;
- добровільних внесків підприємств, установ і організацій та громадян;
- сум фінансових санкцій, стягнених за порушення порядку сплати зборів на обов'язкове державне пенсійне страхування;
- інших надходжень.

При визначенні суми збору, де об'єктом оподаткування є фактичні витрати на оплату праці, платники включають до їх складу витрати на виплату основної і додаткової заробітної плати та інших заохочувальних та компенсаційних виплат, у тому числі в натуральній формі.

Кошти Пенсійного фонду України використовуються на фінансування таких заходів:

- виплата пенсій за віком (у тому числі працюючим пенсіонерам), за інвалідністю, у разі втрати годувальника, за вислугу років, соціальних та Інших пенсій, установлених законодавством України;
- виплата допомоги з догляду за дитиною і щомісячної допомоги на кожну дитину до досягнення нею віку, встановленого чинним законодавством;
- підвищення пенсій у зв'язку зі зміною Індексу споживчих цін і зростанням заробітної плати;
- реалізація державних, регіональних і обласних програм соціальної підтримки пенсіонерів, інвалідів, дітей та інших категорій населення;
- забезпечення поточної діяльності та утримання органів управління фонду;

- відтворення коштів фонду, зміцнення його матеріально-технічної бази, проведення масово-роз'яснювальної роботи.

Реформування пенсійного забезпечення в Україні проводиться у двох напрямках:

- удосконалення державного пенсійного забезпечення через наближення середньої пенсії до рівня середньої заробітної плати та її прямої залежності від рівня заробітної плати;
- розвиток недержавного добровільного пенсійного забезпечення.

Створюється трирівнева пенсійна система, на першому рівні якої за принципом солідарності поколінь та загальнообов'язкового соціального страхування встановлюється пряма залежність майбутнього розміру пенсій від страхового стажу та розміру сплачених внесків, на другому - накопичення пенсійних внесків на особистих рахунках громадян, на третьому - добровільне недержавне пенсійне страхування. Отже, система пенсійного забезпечення має стати системою соціального страхування, самодостатньою і фінансово-стабільною.

Дефіцитний Пенсійний фонд – ситуація, коли у країні кількість працюючих менша від кількості пенсіонерів, що унеможлиблює виплату пенсій виключно з джерел роботодавців, а тому передбачає залучення коштів з держбюджету для виплати пенсій.

З метою забезпечення надходження та акумуляції збору на обов'язкове соціальне страхування та інших коштів, призначених для фінансування видатків на соціальні потреби, здійснення організаційно-управлінських заходів щодо забезпечення соціальних витрат та контролю за цільовим використанням коштів створено **Фонд соціального страхування України**. Це єдиний орган, який у межах наданих йому повноважень здійснює керівництво та управління обов'язковим державним соціальним страхуванням.

Джерелами доходів бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності є:

- страхові внески роботодавців;
- страхові платежі найманих працівників;
- страхові платежі осіб, які забезпечують себе роботою самостійно (особи, які займаються підприємницькою, адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з одержанням доходу безпосередньо від цієї діяльності);
- страхові платежі громадян України, які працюють за межами України;
- донараховані страхові внески, пеня і штрафи; благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб;
- асигнування з Державного бюджету України;
- інші надходження.

Кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, спрямовуються на:

1) виплату застрахованим особам допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, вагітністю та пологами, у разі народження дитини та по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, на поховання;

2) фінансування санаторно-курортного лікування та оздоровлення застрахованих осіб і членів їх сімей;

3) утворення резерву страхових коштів у розрахунку на місяць для фінансування матеріального забезпечення застрахованих осіб;

4) забезпечення поточної діяльності та утримання органів Фонду, розвиток його матеріально-технічної бази.

Управління Фондом здійснюється на паритетних засадах державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців.

Для сприяння і оперативного вирішення фінансових та управлінських проблем зайнятості населення створено **Фонд соціального страхування на випадок безробіття**. Він є самостійною ланкою фінансової системи і функціонує на державному та місцевому рівнях за рахунок:

- страхові внески страхувальників - роботодавців;
- страхові внески застрахованих осіб;
- асигнування з Державного бюджету;
- суми фінансових санкцій і адміністративних штрафів;
- благодійні внески підприємств, організацій, установ та фізичних осіб;
- інші надходження.

Розмір страхових внесків щорічно за поданням Кабінету Міністрів України встановлюється Верховною Радою України.

Кошти Фонду використовуються на:

- виплату допомоги у зв'язку з безробіттям;
- фінансування витрат на перекваліфікацію робітників і службовців;
- фінансування витрат на працевлаштування;
- фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності виконавчої дирекції Фонду та її робочих органів, розвиток матеріальної та інформаційної бази;

- створення резерву коштів Фонду.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків створений з метою проведення профілактичних заходів з охорони праці, відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків, відшкодування їм завданої матеріальної і моральної шкоди. Страхування від нещасного випадку може бути обов'язковим і добровільним. Обов'язковому страхуванню підлягають:

- особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту);
- учні та студенти навчальних закладів, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, залучені до будь-яких робіт;
- особи, які утримуються у виправних, лікувально-трудовах, виховно-трудовах закладах та залучаються до трудової діяльності на виробництві.

Фінансування Фонду соціального страхування від нещасних випадків здійснюється за рахунок:

- внесків роботодавців у розмірі 0,84 - 13,8% фактичних витрат на оплату праці найманих працівників залежно від класу професійного ризику виробництва;

- прибутку від розміщення тимчасово вільних коштів Фонду на депозитних рахунках;

- штрафних санкцій за порушення законодавства з безпеки праці;

- добровільних внесків;

- інших надходжень.

Використовуються кошти Фонду страхування від нещасних випадків на:

• виплату пенсії з інвалідності;

- виплату пенсії у зв'язку з втратою годувальника;

- виплати втраченого заробітку;

- виплати одноразової допомоги потерпілому і членам його сім'ї;

• фінансування витрат на медичну і соціальну допомогу потерпілим.

Законом України «Про основи соціального захисту інвалідів в Україні» передбачено встановлення для всіх підприємств, установ та організацій нормативів робочих місць, призначених для працевлаштування інвалідів.

У разі нестворення робочих місць відповідно до доведеного нормативу або якщо працевлаштовано інвалідів менше, ніж передбачено нормативом, СПД зобов'язані щороку відраховувати до відділень Фонду цільові кошти для створення робочих місць та здійснення заходів щодо соціальної та професійної реабілітації інвалідів.

Фонд захисту інвалідів створено з метою фінансування робіт і державних програм, що стосуються соціального захисту інвалідів. Бюджет Фонду формується за рахунок таких джерел: .

• грошових коштів, які передаються з державного бюджету для здійснення державних заходів щодо соціального захисту інвалідів;

• надходжень від підприємств і організацій, що не забезпечують дотримання встановлених нормативів робочих місць для працевлаштування Інвалідів;

• благодійних внесків організацій, трудових колективів і громадян;

• інших надходжень.

Використання коштів Фонду захисту інвалідів спрямовано на фінансування заходів, що створюють інвалідам умови й можливості для участі в економічній, політичній та соціальній сферах життя суспільства, забезпечують їх соціальний захист.

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності є некомерційною самоврядною організацією, що здійснює захист прав громадян на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг у разі тимчасової непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї), вагітності та пологів, народження дитини,

необхідності догляду за малолітньою дитиною, смерті громадянина або члена його сім'ї. Гарантом його діяльності є держава.

Джерелами доходів бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності є:

страхові внески роботодавців;

страхові платежі найманих працівників;

страхові платежі осіб, які забезпечують себе роботою самостійно (особи, які займаються підприємницькою, адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з одержанням доходу безпосередньо від цієї діяльності);

страхові платежі громадян України, які працюють за межами України;

донараховані страхові внески, пеня і штрафи;

благодійні внески підприємств, установ, організацій та фізичних осіб;

асигнування з Державного бюджету України;

інші надходження.

Платниками страхових внесків є страхувальники та застраховані особи. Розмір страхових внесків щорічно встановлюється Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів. У 2002 р. страхові внески для роботодавців становили 2,9 % суми фактичних витрат на оплату праці; для найманих працівників, які мають заробітну плату нижче 150 грн на місяць, — 0,25 %, а для тих, чия заробітна плата більше 150 грн, — 0,5 % від суми оплати праці; для осіб, які беруть участь у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні на добровільних засадах (забезпечують себе роботою самостійно), — 3 % суми оподаткованого доходу (прибутку).

Кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, спрямовуються на:

1) виплату застрахованим особам допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, вагітністю та пологами, у разі народження дитини та по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, на поховання;

2) фінансування санаторно-курортного лікування та оздоровлення застрахованих осіб і членів їх сімей;

3) утворення резерву страхових коштів у розрахунку на місяць для фінансування матеріального забезпечення застрахованих осіб;

4) забезпечення поточної діяльності та утримання органів Фонду, розвиток його матеріально-технічної бази.

Управління Фондом здійснюється на паритетних засадах державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців.

Фонд захисту інвалідів створено з метою фінансування робіт і державних програм, що стосуються соціального захисту інвалідів. Бюджет Фонду формується за рахунок таких джерел:

грошових коштів, які передаються з державного бюджету для здійснення державних заходів щодо соціального захисту інвалідів;

надходжень від підприємств і організацій, що не забезпечують дотримання встановлених нормативів робочих місць для працевлаштування інвалідів; благодійних внесків організацій, трудових колективів і громадян; інших надходжень.

Використання коштів Фонду захисту інвалідів спрямовано на фінансування заходів, що створюють інвалідам умови й можливості участі в економічній, політичній та соціальній сферах життя суспільства, забезпечують їх соціальний захист.

Відділення загальнодержавних цільових фондів створюються також на місцевому рівні.

ТЕМА 8. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ

- 1. Економічна природа і призначення міжнародних фінансів.**
- 2. Міжнародні фінансові інститути.**
- 3. Міжнародний фінансовий ринок.**

1. Економічна природа і призначення міжнародних фінансів

Економіка будь-якої країни перебуває під впливом зовнішнього середовища. Практика показує, що на сучасному етапі принципами міжнародних відносин мають бути співробітництво, відкритість економіки та свобода торгівлі. Найкращим гарантом втілення їх у життя є розвиток економічної і фінансової інтеграції країн.

Після другої світової війни спостерігається постійне зростання міжнародного товарообміну. Обсяг світового експорту щорічно збільшується на 5—6%. Розвиток міжнародної торгівлі супроводжується нарощуванням світового багатства. Інтенсифікація міжнародного товарообміну відбувається одночасно із посиленням міграції робочої сили та збільшенням інвестицій. Наприкінці ХХ ст. значно підвищився рівень легальної та підпільної міграції робочої сили, особливо між розвинутими країнами, з одного боку, та країнами, що розвиваються, і країнами з перехідною економікою — з іншого. Міграція населення супроводжується міжнародним рухом грошових коштів. У 2000—2008-х роках спостерігається щорічне збільшення переказів грошових коштів робітниками пересічно на 27%.

З 1995-х — до 2005-х років внаслідок поступового пом'якшення валютного контролю полегшується доступ на національні фінансові ринки для іноземних інвесторів та емітентів з промислово розвинутих країн. Фінансові потоки між країнами, основну частину яких становлять портфельні інвестиції, набувають значних розмірів. Все це сприяє й розвитку системи фінансових послуг у світовому масштабі.

Спостерігається широкомасштабна фінансова інтеграція країн, передусім промислово розвинутих, яка за темпами розвитку випереджає інтеграцію в галузі торгівлі.

Отже, сучасний період характеризується збільшенням міжнародного кругообігу суспільного продукту та стрімким розширенням міжнародних потоків грошових коштів і пов'язаних з ними відносин.

Поняття «Міжнародних фінансів» визначає потоки грошових коштів і пов'язані з ними відносини у галузі міжнародної економіки.

Міжнародні фінанси є підсистемою міжнародної економіки. Це економічні відносини, пов'язані з міжнародним рухом грошових коштів.

Існує певний механізм функціонування міжнародних фінансів, який постійно розвивається. На нього впливають рівень економічного розвитку країн, характер їхньої зовнішньоекономічної діяльності, поточні та довгострокові політичні пріоритети держави та ін. Чим досконалішим стає цей

механізм, тим більша вірогідність ефективного розміщення ресурсів у межах світової економіки.

Можна виділити декілька сфер міжнародних фінансових відносин, які формують загальну систему міжнародних фінансів:

- валютні системи;
- світовий фінансовий ринок;
- вивіз капіталу та іноземні інвестиції;
- оподаткування в галузі зовнішньоекономічної діяльності;
- міжнародні розрахунки та баланси міжнародних розрахунків.

Система міжнародних фінансових відносин складається між різними суб'єктами. Ними є фізичні, юридичні особи та держави, які згідно із законом мають і здійснюють безпосередньо або через представників свої права та обов'язки, пов'язані з міжнародними фінансами.

Суб'єкти системи міжнародних фінансів з позицій конкретної держави поділяються на резидентів та нерезидентів.

З економічної точки зору розрізняють таких суб'єктів: домашні господарства, господарюючі підприємства, різноманітні фінансові інститути, держава, міжнародні організації.

Виділяють такі функції міжнародних фінансів:

1. Сутність розподільчої функції полягає у тому, що через механізм міжнародних фінансів здійснюється грошовий розподіл і перерозподіл світового продукту. Такий розподіл і перерозподіл є не хаотичним, а визначається об'єктивними закономірностями: капітал рухається в пошуках найбільшої норми прибутку; важливим чинником є ризики, пов'язані з отриманням прибутку; рух капіталів відображає також дію закону пропорційного розвитку. Певний вплив на розподіл світового суспільного продукту має й політика (інтереси) суб'єктів міжнародних відносин. На окремих етапах історичного розвитку об'єктивні закономірності та політика (інтереси) суб'єктів міжнародних відносин певною мірою збігаються. Але вони можуть і суперечити одні одним.

2. Контрольна функція базується на тому, що міжнародні фінанси відображають рух суспільного продукту в грошовій, тобто універсальній формі. Це дає можливість здійснювати у будь-який час, на будь-якому етапі облік та аналіз руху світового суспільного продукту в грошовій формі. Інформація, отримана під час такого аналізу, є основою для прийняття подальших рішень щодо міжнародних фінансів, розробки поточної та стратегічної міжнародної фінансової політики. Можливість та ефективність практичної реалізації контрольної функції залежать від ступеня розуміння цієї можливості, політики держави, характеру та рівня її економічного розвитку, технічного оснащення процесу збирання та обробки інформації.

2. Міжнародні фінансові інститути

Причини виникнення і мета діяльності МФО. Міжнародний валютний фонд (МВФ)

Міжнародні фінансові інститути створюються на світовому і регіональному рівнях для сприяння економічному розвитку країн — засновників цих організацій. Вони започатковуються на основі багатосторонніх угод між державами, їхнім основним завданням є мобілізація коштів і надання допомоги на кредитних засадах для здійснення важливих економічних проектів.

До числа найвпливовіших міжнародних інститутів належать:

- Міжнародний валютний фонд (МВФ);
- Світовий банк (СБ): Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародна Асоціація Розвитку (МАР);
- Група Світового банку;
- ООН;
- ЄС.

Майже всі міжнародні фінансові інститути були створені в 1944 році з метою об'єднання зусиль для післявоєнної відбудови економіки багатьох країн. В цілому це мало досить позитивне значення для тодішнього періоду світового економічного розвитку.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) – це міжурядова валютно-кредитна організація, яка виконує функції регулювання, нагляду та консультивання держав-членів у сфері валютно-фінансових відносин, що створена за рішенням Бреттон-Вудської конференції у 1944 році. МВФ регулює валютно-розрахункові відносини між державами-членами та надає їм фінансову допомогу у разі виникнення валютних труднощів у вигляді позичок в іноземній валюті.

МВФ організовано за принципом акціонерного товариства, а кількість голосів країн-учасниць є їхньою часткою в капіталі фонду.

Оперативною діяльністю МВФ керує Виконавча рада (Рада директорів), яка призначає розпорядчого директора. Рада директорів складається з керуючих та їхніх заступників, що обираються кожною країною терміном на п'ять років.

П'ять держав, які здійснюють найбільші внески, є постійними членами Виконавчої ради: США, Німеччина, Японія, Великобританія і Франція.

Фінансові ресурси фонду формуються із членських внесків країн-учасниць. Це так звані квоти, що виражені в одиницях СПЗ (спеціальні права запозичення). Квота є ключовим елементом у системі взаємовідносин держав-членів МВФ. За квотами визначаються не тільки голоси щодо управління фондом, а й можливості позичати кошти.

Відповідно до статуту МВФ держави-члени мають внести 25 % квоти або 10 % від своїх золотовалютних резервів золотом, залежно від того, яка з цих

сум менша. Інша частина квоти депонується в національній валюті та використовується державою в разі потреби.

Кредитні операції МВФ здійснює лише з офіційними органами країн-членів – казначействами, центральними банками, валютними стабілізаційними фондами. Кредити надаються у формі продажу іноземної валюти за національну, а погашають їх, викупуваючи національну валюту за іноземну.

2. Світовий банк і група світового банку

Група Світового банку складається з п'яти юридично відокремлених підрозділів:

- 1) Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР);
- 2) Міжнародна асоціація розвитку (МАР);
- 3) *Міжнародна фінансова корпорація (МФК)*;
- 4) Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій (БАГП);
- 5) Міжнародний центр урегулювання інвестиційних спорів (МЦУІС).

1. Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) – міжнародна урядова організація для довгострокового кредитування економік країн-членів (з 1947 р. набула статусу спеціалізованої організації ООН). Відповідно до статуту банку його членами можуть бути лише держави-члени Міжнародного валютного фонду (МВФ). МБРР є відокремленим від МВФ інститутом, що доповнює приватний інвестиційний капітал. Кожна країна – член МВФ зобов'язана вступити в МБРР, що надає їй право позичати кошти з фондів, отримувати допомогу з метою розвитку банку та брати участь у справах банку й конкурсах на одержання контрактів за всіма проектами, що фінансуються банком.

Позики МБРР обмежені 100 % його первинного підписного капіталу, резервів та прибутку.

Головним органом управління МБРР є Рада керуючих, яка складається з представників всіх країн-членів. До її компетенції входить вирішення всіх питань стосовно розвитку банку. Рада керуючих збирається один раз на рік. Кожна держава-член банку має у своєму розпорядженні 250 голосів плюс один голос за кожну акцію, якою вона володіє.

Банк надає позики тільки на продуктивні цілі, насамперед для сприяння країнам, що розвиваються. Банк одночасно приділяє увагу перспективам погашення позик. Кожна позика надається урядові, і оплата її має бути ним гарантована. Рішення Банку щодо надання позики може ухвалюватися тільки на основі міркувань економічного характеру.

2. Міжнародна асоціація розвитку (МАР) створена у 1960 році як міжнародна спеціалізована урядова організація з метою підтримки економічного розвитку, збільшення продуктивності й стандартів життя у менш розвинутих країнах світу, які є членами асоціації, зокрема, запровадження фінансування для задоволення важливих потреб їх розвитку.

МАР надає країнам безпроцентні кредити на 35–40 років. Погашення кредитів починається з 11-го року після початку їх отримання. За використання кредитів МАР стягує 0,75 % комісійних. Членами асоціації можуть бути лише члени МБРР.

До складу МАР входять 159 країн, 26 із яких належать до розвинутих. Головною відмінністю між МАР та МБРР є шлях залучення фінансових ресурсів для кредитування та умови, на яких вони надають позики державам із перехідною економікою. МБРР більшу частину своїх фінансових коштів отримує на світових фінансових ринках і надає позики під більш низький відсоток і на більші терміни погашення, а МАР надає країнам безвідсоткові кредити.

3. *Міжнародна фінансова корпорація (МФК)* створена у 1956 р. як філія МБРР для сприяння розвитку приватного підприємництва в країнах, що розвиваються. МФК спеціалізується на наступних напрямках:

- фінансування підприємництва в країнах-членах шляхом надання позик безпосередньо приватним компаніям та інвестування в них власних коштів без вимог гарантій із боку уряду. Позики надаються терміном на 6–12 років в основних валютах за фіксованими або плаваючими курсами;
- здійснення інвестицій за рахунок власних коштів в обробну та видобувну промисловість, сільське господарство, комунальні підприємства, туризм;
- залучення приватних фінансових коштів для інвестицій у проекти з розвитку інфраструктури, охорони довкілля.

4. *Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій (БАГІ)* – міжнародна спеціалізована урядова організація, створена у 1988 році з метою підтримки заохочення інвестицій на виробничі цілі в державах-членах, зокрема в країнах, що розвиваються, шляхом надання гарантій, включаючи спільне перестраховування від некомерційних ризиків; здійснення допоміжних заходів для сприяння надходженню інвестицій у країни, що розвиваються, та між ними.

БАГІ забезпечує гарантії інвестицій, захищаючи інвесторів від наступних некомерційних ризиків:

- 1) *Реалізується захист від втрат, що виникають у зв'язку з неможливістю конверсії прибутку від інвестицій, отриманого у місцевій валюті, у тверду валюту для переведення за межі країни;*
- 2) *експропріація. Забезпечується захист від втрат, які виникають у зв'язку з діями уряду, котрі можуть скоротити або обмежити права власності або контролю і права на страхування інвестицій;*
- 3) *війна та громадянська непокоя. Забезпечується захист від втрат, які виникають у зв'язку з військовими діями або громадянською непокою, що руйнують або виводять із ладу майно підприємства;*

4) розрив контракту. Забезпечується захист від втрат, що виникають у разі неспроможності інвестора вплинути на рішення країни-акцептанта, яка відмовилася від контракту або розірвала його.

Ця установа надає консультативні послуги на рівні урядів, допомагаючи останнім залучати приватні інвестиції в економіку.

5. *Міжнародний центр урегулювання інвестиційних спорів (МЦУІС)* є самостійною інституцією Світового банку, що була заснована у 1966 р. З метою сприяння притоку іноземних капіталів шляхом створення умов для примирення й урегулювання спорів між урядами й іноземними інвесторами. Основна компетенція МЦУІС полягає у вирішенні правових спорів, що виникають безпосередньо з відносин, пов'язаних з інвестиціями, між договірною державою (або будь-яким уповноваженим її органом, про який договірна держава повідомила МЦУІС) та особою іншої договірної держави, за наявності письмової згоди учасників спору про його передання для вирішення МЦУІС.

3. Економічні організації системи ООН

Організація Об'єднаних Націй була заснована в 1943 р. Головним завданням ООН є підтримання миру. До сфер її діяльності також входять економічні, соціальні та гуманітарні проблеми, права людини, охорона навколишнього природного середовища,

Діяльність ООН здійснюється через керівні органи та спеціалізовані організації. Так, питаннями миру і безпеки займаються департаменти операцій з підтримання миру, з питань роззброєння і регулювання озброєнь. Економічний напрям діяльності здійснюється через Конференцію з торгівлі й розвитку (ЮНКТАД), Організацію промислового розвитку (ЮНІДО), Регіональні комісії (наприклад, Європейська економічна комісія) та ін. Соціальна і гуманітарна політика проводиться Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), Фондом ООН в галузі народонаселення (ЮНФПА), Світовою продовольчою програмою (МПП), Центром ООН з населених пунктів (Хабітат) та іншими. Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) проводить значну роботу, пов'язану із забезпеченням екологічної безпеки на планеті.

Бюджет ООН формується за рахунок внесків країн. Розмір внесків визначається залежно від рівня економічного розвитку країни. В основі розрахунків лежить норматив платежів, який залежить від обсягів ВВП даної країни.

Нині ООН переживає фінансову кризу, пов'язану з тим, що багато країн мають заборгованість із внесків до її бюджету. Це істотно звужує фінансові можливості ООН, ускладнює фінансування передбачених заходів.

За видатками бюджет ООН поділяється на дві частини: адміністративні та накладні витрати і програмні видатки. Адміністративні та накладні видатки нині становлять 38%, програмні - 62%, Поставлено завдання скоротити

адміністративні витрати до 25%, що дасть змогу вивільнені кошти спрямувати на соціально-економічні програми.

4. Європейський Союз (ЄС)

Європейський Союз - економічний та політичний союз держав-членів Європейських Спільнот (ЄВС, ЄОВіС, Євратом), створений згідно з Договором про Європейський Союз, підписаним в лютому 1992 року і чинним із листопада 1993 р.

Сьогодні в об'єднання входять 28 європейських держав з населенням понад 505 млн людей.

Серед інституцій ЄС є Європейська комісія, Рада Європейського Союзу, Європейська рада, Суд Європейського Союзу, Європейський центральний банк, Європейський суд аудиторів та Європейський парламент.

Європейська Комісія:

Європейська Комісія — виконавчий орган Європейського Союзу, що складається з 28 членів (рахуючи президента), які призначаються на п'ять років національними урядами, але повністю незалежні у виконанні своїх обов'язків. Склад Комісії затверджується Європейським Парламентом. Кожен член Комісії відповідає за певну сферу політики ЄС і очолює відповідний Генеральний Директорат.

Європейський Парламент:

Європейський Парламент — зібрання з 750 депутатів, що безпосередньо обираються громадянами країн-членів ЄС строком на п'ять років. Голова Європарламенту обирається на два з половиною роки. Депутати Європарламенту вивчають законопроекти і затверджують бюджет. Вони приймають спільні рішення з Радою Міністрів з конкретних питань і контролюють роботу Рад ЄС і Європейській Комісії. Європарламент проводить пленарні засідання в Страсбурзі (Франція) і Брюсселі (Бельгія).

Рада Європейського Союзу (Рада міністрів):

Рада міністрів — в ЄС — основний орган ухвалення рішень, який збирається на рівні міністрів національних урядів, і його склад міняється залежно від обговорюваних питань: Рада міністрів закордонних справ, Рада міністрів економіки і так далі. В рамках Ради представники урядів держав-членів обговорюють законодавчі акти ЄС і приймають або відкидають їх шляхом голосування.

Європейський Суд:

Європейський суд — судовий орган ЄС вищої інстанції, регулюючий розбіжності:

- між державами-членами ЄС;
- між державами-членами ЄС і самим Європейським Союзом;
- між інститутами ЄС;

- між ЄС і фізичними або юридичними особами

Бюджет ЄС формується за рахунок надходжень від країн Союзу. Всі доходи поділяються на дві групи; внески країн-членів та доходи бюджету ЄС, Внески кожної країни до бюджету визначаються залежно від рівня її економічного розвитку, який відображається у виробленому ВВП. Специфікою бюджету ЄС як ланки міжнародних фінансів є наявність власних доходів. До них належать, по-перше, мита і сільськогосподарські податки, якими обкладаються продукти, що імпортуються з країн, які не є членами Союзу. По-друге, важливе місце займає податок на додану вартість, який встановлюється за єдиною для всіх країн ставкою по відношенню до уніфікованої в усіх країнах бази оподаткування (ставка податку не може перевищувати 1,4%). Установлено ліміт бюджету ЄС - він не може перевищувати 1,2% загального обсягу ВВП Союзу.

Видатки бюджету ЄС поділяються на адміністративні (5%) та операційні (до 95%). Операційні видатки складаються з фінансування сільського господарства (до 50%), структурних перетворень в економіці країн Союзу, наукових досліджень і освіти, зовнішньої діяльності (реструктуризація економіки країн Центральної і Східної Європи та підготовка їх до вступу в ЄС, надання технічної і гуманітарної допомоги).

Бюджет ЄС розробляється Європейською комісією і затверджується Європейським парламентом. Виконує бюджет фінансове управління Європейської комісії, яке перебуває під подвійним контролем - з боку Палати аудиторів і Європарламенту. До складу Палати аудиторів входять 15 членів, які перевіряють надходження доходів і фінансування видатків.

Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР) – регіональний міждержавний банк з довготермінового кредитування країн Центральної та Східної Європи, створений у 1991 році. Акціонерами ЄБРР виступають 60 країн та дві міжнародні організації. Члени ЄБРР відповідно до встановлених квот зобов'язані викупляти акції банку.

До структури ЄБРР входять: Рада керуючих, Рада директорів, Президент, інші посадові особи та співробітники.

ЄБРР, крім інвестування власних коштів, залучає значні обсяги прямих іноземних інвестицій, здійснює проектне фінансування банків, підприємств і компаній, працює з державними компаніями з метою підтримки процесів приватизації і структурної реорганізації.

При здійсненні інвестиційних операцій головними завданнями ЄБРР є:

- сприяння розвитку ринкової економіки;
- зменшення ризиків для приватних інвесторів;
- застосування раціональних принципів ведення банківської діяльності;
- проведення структурних і галузевих реформ;
- розвиток конкуренції, приватизації і підприємництва;
- зміцнення фінансових організацій і правових систем;

- розвиток необхідної інфраструктури для підтримки приватного сектора;
- запровадження системи корпоративного управління.

Тема 9. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ІНТЕГРАЦІЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА ІНШІ СВІТОВІ СТРУКТУРИ

Зовнішньоекономічна діяльність, тобто міжнародний обмін товарами й послугами, належить до числа найбільш давніх форм міжнародних відносин. До неї також належать рух капіталу, міжнародна міграція робочої сили, міжнародні валютні відносини. Необхідність і ефективність системи міжнародного обміну очевидна: для кожної країни характерний свій набір природних ресурсів, розміри капіталів і праці, які можуть бути використані для виробництва ВВП. Спеціалізація країни на виробництві товарів, для яких у неї є найкращі умови, дає змогу їй розширити їх випуск, використавши частину з них для продажу, а за виручені гроші закупити товари, яких не вистачає.

Виходячи з економічної доцільності, держава планує свою зовнішньоекономічну діяльність, яка відіграє важливу роль у розвитку економіки будь-якої країни (й України зокрема). Вона створює умови для економії витрат в економіці або в окремих її галузях. Плани зовнішньоекономічної діяльності націлюють на встановлення й розвиток взаємовигідних зв'язків з країнами світу. Вони мають всебічно враховувати переваги, які випливають з міжнародного розподілу праці в інтересах розвитку економіки, технічного прогресу та підвищення рівня життя народу.

Україна активно включається у нові форми міжнародної економічної співпраці — прямі зв'язки підприємств, спільне підприємництво, спеціальні економічні зони. Прямі економічні зв'язки передбачають різнобічне співробітництво без посередників (міністерств, інших суб'єктів) за моделлю "підприємство—підприємство". Вони включають обмін деталями і вузлами, новими технологіями, досвідом праці, спільну науково-дослідну і дослідно-конструкторську роботу, і У 1990 р. експорт продукції за прямими зв'язками досяг 361,1 млн інвалютних крб., імпорт — 286,5 млн інвалютних крб. Усі регіони включились у цю форму зв'язків.

Але найбільший обсяг експортно-імпортних операцій за прямими зв'язками мали Одеська, Донецька, Харківська, Закарпатська, Львівська і Тернопільська області.

Набувають популярності в Україні міжнародні спільні підприємства (СП).

За їх допомогою передбачається розв'язати такі завдання: впровадження у виробництво найпрогресивнішої техніки і технології, передових методів управління в ринкових умовах, виробництво конкурентоздатних товарів на експорт, збагачення внутрішнього ринку якісними предметами народного споживання і т.д.

Перспективним є створення в Україні спеціальних (їх ще називають вільними чи особливими) економічних зон. Така зона — це певна господарська територія з високим ступенем самоуправління і значним пільговим режимом, що виділена для широкого залучення іноземного капіталу, передової техніки і технології, управлінського і маркетингового досвіду. Певна річ, така зона

повинна бути економічно і соціальне високоефективною, забезпечувати випуск конкурентоздатної продукції (послуг) на рівні сучасних світових стандартів як на внутрішній, так і на зовнішній ринки. Покладено початок організації зон у Закарпатській, Донецькій і Чернівецькій областях, Одесі та Іллічівську.

Україна активно включається у міжнародне науково-технічне співробітництво. Академія наук України встановила прямі зв'язки з науковими закладами Австрії, Італії, Франції, Румунії, Чехії, Словаччини, Китаю, Індії, Південної Кореї. Активні контакти підтримуються з Лондонським Королівським товариством. Баварською академією наук, французьким університетом Тулузи. Учасниками міжнародних наукових відносин є 39 академічних інститутів, університети, інститути.

Ефективною формою міждержавних зв'язків є інтуризм. Він перетворився у важливу галузь господарства світу, приносячи щорічно до 200 млрд доларів прибутку (у цінах 1990 р.). В Іспанії, наприклад, міжнародний туризм дає до 17 млрд доларів прибутку, або 30% від її експорту. Частка інтуризму в експорті Італії становить 11%, Данії та Австрії — по 8%.

У короткостроковій перспективі світова економіка розвиватиметься в умовах відносно низьких темпів зростання (3,6 % у 2014 р. та 3,9 % у 2015 р.) та погіршення кон'юнктури світових фінансових ринків.

Завдяки збільшенню експортних оборотів та активізації внутрішнього споживання США стає драйвером розвитку світової економіки з очікуваним темпом зростання на рівні 2,8 % у 2014 р. Геополітичні ризики, центрами яких є Україна та Близький Схід, мають значний вплив на світову фінансову систему.

Події в Україні створюють вторинні ефекти для всіх країн СНД та їх основних торговельних партнерів. У разі подальшої нестабільності зростають ризики порушення торговельних та фінансових зв'язків у регіоні. Секторальні санкції щодо РФ та геополітична напруженість призведуть до зниження інвестиційної активності в Росії, згорання інвестиційних проектів та виведення іноземних капіталів з російського ринку. Обмеження, які запровадила РФ щодо імпорту з України, країн ЄС та США, чинитимуть потужний інфляційний тиск на економіку РФ. При цьому навіть ефективне запровадження програм імпортозаміщення, яке, на думку російських економістів, може стати стимулятором для економіки РФ, не дозволить досягти відчутних ефектів у короткостроковій перспективі. Як наслідок, слід очікувати зниження темпів зростання економіки Росії до 1,3 % у 2014 р. та 2,3 % у 2015 р. Крім того, ризики коливань світових цін на нафту внаслідок загострення конфліктів на Близькому Сході додаватимуть Росії як великому експортеру нафтопродуктів додаткового тиску на федеральний бюджет.

Поступова переорієнтація Китаю з експортоорієнтованої моделі економічного росту на внутрішнє споживання у короткостроковій перспективі

дещо послабить темпи розвитку китайської економіки (7,5 % у 2014 р. та 7,3 % у 2015 р.). Це може створити умови для більш збалансованого та стійкого зростання та зменшення зовнішніх дисбалансів економіки країни у середньостроковій перспективі.

На світових фінансових ринках існує ризик підвищення довгострокових відсоткових ставок та зростання премій за ризик. Зокрема, зазначені ризики зростають в країнах, що розвиваються, з огляду на їхню повільну адаптацію до низьких темпів економічного зростання. Через значний внесок у світовий ВВП країн, що розвиваються (понад дві третини), загострення фінансових ризиків навколо зазначених країн створює додатковий вплив на розвиток світової економіки. Підвищення вартості фінансових ресурсів внаслідок підвищених ризиків для іноземних інвесторів може призвести до уповільнення зростання інвестицій та відпливу капіталів з цих країн. Крім того, анонсоване США посилення жорстких принципів монетарної політики призводитиме до згортання інвестиційних програм в країнах, що розвиваються.

Уповільнення зростання світової економіки та темпів освоєння інвестицій позначається очікуваним падінням цін на світових товарних ринках. Зокрема, уповільнення темпів зростання китайської економіки та зменшення попиту на метали сприяє подальшому зниженню індексів цін на металеву продукцію (рис. 2), а очікувані високі врожаї у країнах-експортерах зернової продукції та збільшення пропозиції на світових ринках призводять до падіння цін на зернові (рис. 1).

Оскільки європейська економіка не повністю пододала рецесивні тенденції та має значну залежність від російського газу, подальша ескалація російсько-українського конфлікту, посилення санкцій щодо РФ та торговельні обмеження щодо ЄС з боку РФ дещо стримуватиме відновлення економіки ЄС. Разом з тим урядами країн ЄС передбачена підтримка деяких галузей реального сектору економіки, що постраждали від російського ембарго, у розмірі 125 млн євро. У зв'язку з відсутністю альтернативних покупців зазначені кошти допоможуть зменшити кількість продуктів на ринку, стабілізувати ціни та компенсувати можливі збитки.

З огляду на зниження світових цін на більшість біржових товарів фактор очікуваного низького інфляційного тиску в зоні євро може загостритися у країнах з високим рівнем боргового навантаження та низьким ступенем відновлення економіки.

Внутрішні ризики розвитку економіки України, головним чином, пов'язані з:

- військовими діями на Донбасі, які призводять до скорочення виробництва у регіоні, погіршення умов залучення зовнішнього фінансування та зростання видатків бюджету на фінансування силових відомств і відновлення зруйнованої інфраструктури;

- зростанням боргового навантаження на бюджет через необхідність фінансування дефіциту та заборгованості НАК «Нафтогаз», сформованої у минулі роки;

- виснаженням міжнародних резервів, що ускладнює використання Національним банком інтервенцій в якості інструментів стримування зростання попиту на іноземну валюту, який виникає внаслідок панічних настроїв та спекулятивних атак.

Вторинні ефекти внутрішніх політичних та економічних потрясінь, анексії Криму та військових дій на Донбасі поширилися на більшість секторів вітчизняної економіки. Внаслідок цього поглиблюються існуючі диспропорції, прискорюються падіння ВВП, скорочення об'ємів промислового виробництва, виконаних будівельних робіт, зовнішньої торгівлі, зниження обсягів освоєння капітальних інвестицій тощо.

Скорочення промислового виробництва, розпочате наприкінці 2012 р., поглибилось в поточному році з огляду на зупинку промислових потужностей Луганської та Донецької областей та втрату російського ринку збуту. Залежність країни від імпортних енергоносіїв та відсутність джерел компенсації втрати російського газу змусить підприємців перейти до режиму жорсткої економії, що значним чином позначиться на об'ємах виробництва.

Зокрема, для хімічної промисловості дефіцит газу та зростання цін на газ, а також падіння світових цін на аміак та азотні добрива є передумовами згортання виробництва або переведення підприємств на менш інтенсивне використання потужностей. Це позначиться не лише на зменшенні бюджетних та валютних надходжень, а й на підвищенні рівня безробіття, що негативно вплине на рівень економічного зростання у короткостроковій перспективі.

На фоні низької ймовірності залучення підприємствами Донбасу додаткових кредитних та інвестиційних ресурсів в період воєнних дій, експортної діяльності сировинного спрямування та світової переорієнтації на експортні поставки більш дешевої чорної металургії з Китаю та Індії швидкого відновлення промислового виробництва у короткостроковій перспективі не слід очікувати навіть в умовах певного покращення цінової конкурентоспроможності через девальвацію національної валюти.

За умови реалізації оптимістичного сценарію розвитку після закінчення воєнних дій на Сході та відновлення припливу інвестиційних ресурсів можна очікувати у середньостроковій перспективі відбудову зруйнованих заводів із застосуванням новітніх технологій, а отже, і збільшення випуску конкурентоспроможної високотехнологічної продукції. Разом з тим такого прогресу можна досягти лише у середньостроковій перспективі за умов реалізації задекларованих структурних реформ.

В умовах відпливу інвестиційних капіталів з огляду на відсутність гарантій безпеки для інвестора та високий ступінь ризику світова тенденція скорочення банківського кредитування є додатковим фактором гальмування економічного розвитку України. Як правило, стандарти кредитування формуються під

впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, які для України вкрай негативні. Масовий відплив депозитів (у першому півріччі 2014 р. відплив депозитів резидентів склав 39 млрд грн у порівнянні з аналогічним періодом минулого року), значні внутрішні дисбаланси банківських установ та ускладнений доступ до світових фінансових ринків не дозволяють прогнозувати зниження ставок по кредитах та їх доступності для малого та середнього бізнесу.

У зв'язку з цим очікуваний спад будівельної галузі України у поточному році на 12 % з урахуванням низької порівняльної бази попереднього року є цілком природним, але у 2015 р. можна очікувати значного приросту показників з огляду на необхідність відбудови зруйнованих будівель на Донбасі та ефект статистичної бази.

У міжнародній торгівлі певні короткострокові позитивні ефекти, досягнуті в результаті девальвації національної валюти, нівелюються падінням експорту підприємств, розташованих на територіях, де ведуться військові дії, та взаємними санкціями РФ та України. До кінця року слід очікувати поглиблення цих тенденцій. Так, за підсумками січня-травня 2014 р. позитивний ефект від скорочення імпорту на 18 % частково нівелюється падінням експорту більш ніж на 5 %.

В умовах вимушеної економічної ізоляції Донбасу, який забезпечує чверть усього експорту країни, навіть ефект девальвації національної валюти не активізував діяльність експортерів. Заборона експорту низки українських товарів на російський ринок, який формував п'яту частину всього експорту, вимагає від товаровиробників переорієнтуватись на інші ринки збуту.

Разом з тим зупинка низки заводів машинобудівної та металургійної галузей через воєнний конфлікт на Сході, невизначеність з періодом відновлення їх діяльності та інертність багатьох товаровиробників в пошуку додаткових ринків збуту не дозволяють очікувати в короткостроковій перспективі швидкої заміни російського ринку збуту, заміни російського ринку збуту на ринок країн ЄС через низьку конкурентоспроможність зазначених українських товарів на європейському ринку та відновлення експортних позицій хоча б на рівні попереднього року.

Зменшення торговельних обмежень з боку країн ЄС надасть Україні базу для розширення експортної діяльності та допоможе товаровиробникам компенсувати збитки від втрати російського ринку лише у середньостроковій перспективі після сертифікації українських товарів згідно європейських стандартів. Крім того, внаслідок погіршення споживчих настроїв населення та падіння доходів домогосподарств через уповільнення зростання заробітних плат та девальвацію національної валюти, не варто очікувати на зростання темпів споживання, тому суттєва переорієнтація експортерів на внутрішній ринок у короткостроковій перспективі є малоімовірною.

Виснажені міжнародні резерви, підвищений попит на іноземну валюту як наслідок панічних настроїв населення у зв'язку з невизначеністю результату перебігу воєнних дій на Донбасі, згорання торговельних зв'язків з Росією та

падіння експортної виручки призвели до значної девальвації національної валюти. Ці обставини створюватимуть додатковий тиск на курс національної валюти через канал очікувань.

Крім того, в очікуванні опалювального сезону на міжбанківський ринок з метою купівлі валюти виходить і НАК «Нафтогаз» для оплати реверсних поставок газу з Європи, тому сезонний фактор здійснює додатковий дестабілізуючий вплив на валютний ринок.

У разі неможливості запобігання ризиків повторної відчутної девальвації національної валюти, можна сподіватися, що її здешевлення дещо стимулюватиме експортну діяльність товаровиробників та знижуватиме попит на імпорتنу продукцію, що в короткостроковій перспективі сприятиме певному коригуванню зовнішньоторговельного балансу.

За умов, які склалися у вітчизняній економіці, застосування Національним банком адміністративних заходів, у тому числі тимчасових обмежень щодо купівлі-продажу валюти, посилення контролю за поверненням експортної виручки в Україну, обов'язкового продажу її більшої частини тощо, можуть створити передумови для укріплення курсу гривні у короткостроковій перспективі. Відмовлення від адміністративних інструментів регулювання на валютному ринку доцільне лише в разі стабілізації ситуації на Південному Сході України.

Додатковим фактором для зміцнення позицій національної валюти та зменшення амплітуди коливань стануть очікуваний черговий транш від МВФ та традиційні експортні поставки зернових на світові ринки та, зокрема, до країн ЄС, з огляду на надання ними торговельних преференцій.

Очікуваний високий рівень інфляції, хоча і значно вплине на рівень реальних доходів та витрат населення, може розглядатися як додатковий стимул для розвитку бізнесу українських товаровиробників. В умовах скорочення імпорту це може слугувати чинником подолання економічної кризи у середньостроковій перспективі.

За нинішніх геополітичних та економічних умов драйвером економічного зростання може стати аграрний сектор з огляду на перспективи розширення експортної географії збуту продукції. Завдяки відкриттю європейського ринку для українських товарів та скасуванню ввізних мит можна очікувати зростання обсягів експорту сільськогосподарської продукції до ЄС. Не менше третини сільськогосподарських товаровиробників виробляють продукцію, сертифіковану в Європі, загалом це стосується м'яса птиці. Цілком імовірно припустити, що сертифіковані згідно європейських стандартів товари

конкурентоспроможні й у інших регіонах світу. Крім того, очікуваний високий врожай зернових навіть при низьких світових цінах дозволить виробникам наростити експорт та збільшити приплив валютної виручки в поточному році, а підписання асоціації з ЄС додаватиме експортерам додаткових стимулів стосовно безмитної торгівлі в межах квот. Хоча негативним фактором, як і у випадку з промисловим виробництвом, є сировинна спрямованість експорту, проте за умови реалізації оптимістичного сценарію розвитку у середньостроковій перспективі структура експорту змінюватиметься.

Складна ситуація з бюджетними надходженнями на тлі падіння економічного розвитку посилюється політичними ризиками та значними видатками на проведення АТО. Незважаючи на побудову державного бюджету на більш реальних макроекономічних показниках на відміну від оптимістичних бюджетів попередніх років, які з кожним роком поглиблювали дефіцит бюджету, та режим жорсткої економії, до кінця поточного року слід очікувати поглиблення дефіциту бюджету з огляду на зменшення податкових надходжень.

Показники виконання бюджету свідчать, що сума доходів зведеного бюджету за I півріччя 2014 р. зросла на 6,4 % порівняно з аналогічним періодом минулого року, проте таке зростання формується лише за рахунок авансових платежів НБУ, що перераховуються Національним банком України відповідно до Закону України «Про Національний банк України» та фактично означають емісію грошей, у розмірі суми, що майже відповідає річному плану, а також зменшення бюджетного відшкодування ПДВ грошовими коштами більш ніж на чверть. Надходження державного бюджету за рахунок податків на прибуток, ПДВ та акцизного податку демонструють значне зниження. Тому без стабілізації ситуації на Сході, покращення результатів діяльності підприємств та поліпшення споживчих настроїв населення продовжити позитивну тенденцію із наповненням бюджету у II півріччі поточного року буде вкрай складно.

Крім того, через девальвацію відбулося значне зростання як державного боргу, так і витрат на його обслуговування. З огляду на підвищені геополітичні ризики навколо України для інвесторів не варто прогнозувати зниження відсоткових ставок по обслуговуванню боргу, що в умовах очікування високого рівня дефіциту бюджету є додатковим тиском на державний бюджет. Підвищення реальної процентної ставки призводить до зростання видатків на обслуговування непогашеної частини боргу та збільшує вартість капіталу, що, у свою чергу, призводить до падіння ВВП. Для корегування існуючих ризиків необхідно змінювати принципи податково-бюджетної політики. Вкрай важливо зберігати постійний контроль та здійснювати своєчасне втручання в податково-бюджетне регулювання з метою уникнення нарощення високих рівнів зовнішнього та внутрішнього державного боргу особливо за низького рівня доходів державного бюджету.

Враховуючи наведені тенденції, слід очікувати наступну динаміку макроекономічних показників у 2014-2015 рр.

ВВП України у 2014 р. досягне пікових значень спаду на рівні 6-7 % та у 2015 р. може відновитися до 1 % (рис. 6). Очікуване скорочення дефіциту рахунку поточних операцій (до 4-4,5 млрд дол. США у 2014-2015 рр.) може бути пов'язане з більш швидкими темпами зростання імпорту (рис. 8). Розгортання інфляційних процесів у 2014 р., при якому індекс споживчих цін може очікуватися на рівні 13-15 %, а у 2015 році – 15-16 %.

Незважаючи на те, що вже майже два роки як ринок Європейського Союзу став доступнішим для українських товаровиробників завдяки Угоді про асоціацію між Україною та ЄС, обсяги українського експорту до Європи не можна назвати надто високими. Більше того, якщо поглянути на всі країни Європи, включаючи пострадянські, зовнішньоекономічне сальдо нашої країни в більшості випадків є від'ємним. Втім, у відносинах з окремими країнами спостерігається і посилення позицій. В основному це стосується країн, на ринках яких раніше Україна була представлена мало (Іспанії, Португалії, Нідерландів, балканських країн).

Аналітики «Слова і Діла» зібрили дані щодо двостороннього економічного співробітництва України з країнами Європи. З'ясувалося, що серед розглянутих країн (до списку не увійшли Росія і інші євразійські держави, аналітику щодо яких ми підготуємо окремо) в лідерах за показниками як імпорту, так і експорту опинилися Німеччина, Польща, Білорусь, Італія та Угорщина. Причому, український експорт до Польщі в цьому році вже досяг 1,472 млрд дол., поляки ж поставили нам товарів на 1,821 млрд дол. Другою (і останньою країною), експорт України в яку в 2017 році перевалив за 1 млрд дол., виявилася Італія (1,388 млрд дол.), тоді як на український ринок італійських товарів було завезено на 876,1 млн дол.

ДВОСТОРОННЄ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА ЄВРОПИ

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ ТОВАРАМИ У 2017 Р.

Станом на 01.08.2017

Показові наведені цифри в контексті того, що з вказаних вище країн далеко не завжди кількість міждержавних угод була пропорційною обсягам торгівлі та інвестицій. Так, наприклад, при 206 міжурядових угодах, які в даний час діють між Україною і Білоруссю, білоруські інвестиції в Україну в 2017 році склали всього 31,7 млн дол. Приміром, Нідерланди, з якими у нас ратифіковано 36 міжурядових угод, цього року вже інвестували в нашу країну понад 6,3 млрд дол. Лідером за цим показником є Кіпр (понад 9,9 млрд дол. інвестицій з початку року), але, беручи до уваги, що ця острівна держава є одним з найбільших у світі офшорів, ці цифри навряд чи можна вважати показовими. Третя за обсягом інвестицій в Україну в 2017 році – Великобританія (майже 2,2 млрд дол.).

Незважаючи на російську агресію на Донбасі та анексію Криму, попри численні санкції та обмеження, Росія й по сьогодні залишається основним зовнішньоекономічним партнером України. Понад три роки війни виявилось замало для того, аби послабити економічні зв'язки Києва і Москви. За даними Держстату, за січень-серпень 2017 року обсяг імпорту російських товарів до України сягнув понад 3,5 млрд дол.

Дані, які ми візуалізували цього разу, доводять, що українська влада ще замало зробила для того, щоб позбавитися від економічної залежності від РФ і припинити опосередковано фінансувати її агресію, купуючи російські товари. Крім того, Росія також є і найбільшим ринком збуту українських товарів: за перші 8 місяців 2017 року ми експортували до РФ товарів майже на 2,3 млрд дол. Для порівняння: наш західний сусід, Польща, купив у нас товарів на 1,472 млрд дол. (про це ми писали кількома днями раніше), а на другий за обсягами ринок експорту в Європі, Туреччина – на 1,429 млрд дол. При цьому, турецький імпорт до України нині порівняно невисокий – усього 653,4 млн дол.

З інфографіки нижче ви також можете дізнатися, які обсяги співробітництва в Україні з колишніми радянськими республіками Кавказу.

Вражають і обсяги інвестицій російського капіталу в Україну. Вони на сьогодні також є найбільшими – майже 4,437 млрд дол. за перші вісім місяців року. Це вдвічі менше, ніж потік коштів з «офшорного» Кіпру, зате вдвічі більше, ніж інвестувала в Україну, наприклад, Велика Британія (див. попередню інфографіку серії). При цьому між Росією та Україною продовжують діяти 358 міжурядових угод.

Із Туреччиною у нас укладені 105 договорів, обсяги інвестицій звідти становлять 307,8 млн дол. Третя за масштабом інвестицій в Україну євразійська держава – це Азербайджан (225,2 млн). При цьому про українські інвестиції до цих країн нічого не повідомляється.

Рис. 8.3.1. Класифікація передумов входження України в систему світових господарських відносин

Зовнішньоекономічна діяльність дає змогу прискорювати науково-технічний прогрес завдяки організації спільних досліджень, швидкому переобладнанню сучасною технікою цілих галузей і виробництв, сприяє розв'язанню багатьох соціальних проблем. Отже, зовнішньоекономічні зв'язки стають одним з основних чинників розвитку господарства України.

Правову основу для практичного здійснення зовнішньоекономічної політики створюють Закони України "Про зовнішньоекономічну діяльність" (квітень 1991 р.), "Про вільні економічні зони" (жовтень 1992р.), "Про іноземні інвестиції" (березень 1993р.). Концепція Закону "Про зовнішньоекономічну діяльність" ґрунтується на використанні можливостей ринкової економіки, яка поступово утверджується в державі. В Законі докладно опрацьовано механізм регулювання зовнішньоекономічної діяльності, який повинен забезпечити прогресивні структурні зрушення в економіці та сприятливі умови її залучення до світового поділу праці разом із збереженням господарського збалансування та рівноваги внутрішнього ринку України.

Кабінет Міністрів здійснює зовнішньоекономічну політику відповідно до законів України, укладає та забезпечує виконання міжурядових угод, здійснює заходи щодо раціонального використання державного валютного фонду і стабілізації платіжного балансу країни тощо.

Міжнародні зв'язки України здійснюються як у зовнішній торгівлі, так і в економічному, науково-технічному і культурному співробітництві, в науково-технічному і культурному співробітництві, в міжнародному туризмі та інших формах.

У зовнішній торгівлі впродовж утвердження в господарстві ринкових відносин скасовуватиметься державна монополія. Згідно з чинним законодавством встановлюється межа частки одного власника в 50 % загального експорту або імпорту країни, причому порушення цього положення

можна оскаржити в судовому порядку. Різні об'єднання (асоціації, консорціуми, торгові будинки тощо) не мають права прямо або опосередковано створювати монополії зовнішньоекономічної діяльності для певного виду товару чи товарної групи, а також будь-якої іноземної країни, транснаціональної корпорації тощо. Забороняються різного роду угоди, союзи та погоджені дії, спрямовані на поділ ринків збуту чи джерел постачання або інші засоби обмеження свободи конкуренції. Такі заходи сприятимуть процесу утвердження відкритої згідно з світовими стандартами економіки, посиленню в ній конкурентних засад, формуванню гнучкого, зорієнтованого на інтенсифікацію господарського механізму.

У нинішніх умовах господарство України переживає тривалу економічну кризу, що негативно впливає і на стан зовнішньої торгівлі. Обсяг експорту не відповідає можливостям наших товаровиробників і не забезпечує потреб держави у валютних надходженнях, необхідних для стабілізації економіки, зниження рівня інфляції та бюджетних витрат.

У співробітництві України з МВФ виділяють кілька етапів.

На першому етапі їх співпраці, у 1994–1995 рр., Україні було надано фінансову допомогу у вигляді системної трансформаційної позики (STF – *Systemic Transformation Facility*) на суму 498,7 млн СПЗ або 763,1 млн н.. США для підтримки платіжного балансу України. Проте через невиконання Україною ряду умов програму було завершено достроково.

На другому етапі, протягом 1995–1998 рр., Україна співпрацювала з МВФ за трьома річними програмами “stand-by” з метою підтримки курсу національної валюти і фінансування дефіциту платіжного балансу та отримала кредити на загальну суму 1 318,2 млн СПЗ або близько 1 935 млн н.. США.

Третій етап, 1998–2002 рр. – співробітництво у рамках програми розширеного фінансування (EFF – *Extended Fund Facility*), яка передбачала надання Україні кредиту на загальну суму 2,6 млрд н.. США. У грудні 2000 р. термін дії Програми EFF було продовжено до вересня 2002 р., але МВФ так і не надав Україні залишкової суми кредитів, визнавши негативними висновки останнього перегляду ходу виконання програми. У рамках Програми EFF Україна отримала 1 193,0 млн СПЗ або 1 591,0 млн н.. США, які були спрямовані на поповнення валютних резервів Національного банку України.

На четвертому етапі, 2004–2005 рр., після завершення н.прокництва за Програмою EFF, уряд України серед прийнятних форм подальшого співробітництва України з Міжнародним валютним фондом на н.прокат основі обрав попереджувальну програму “стенд-бай”, зокрема програму “попереджувальний стенд-бай”, що була розрахована на 12 місяців. Дана програма передбачала можливість України отримати кредит на суму 411,6 млн СПЗ, що було еквівалентом приблизно 600 млн н.. США, за умови погіршення платіжного балансу або стану валютних резервів. В рамках Програми

передбачалася поступова трансформація відносин між Україною та МВФ до н.прокних. Строк дії цієї угоди закінчився відповідно до її умов.

Як було зазначено вище, наступним етапом у відносинах з МВФ стали н.прокат стосунки між Україною та МВФ. Співробітництво України з МВФ було зосереджено на наданні технічної допомоги, спрямованої на усунення загроз стабільності та вирішення проблем, пов'язаних з макроекономічною, грошовою, валютною, податковою та бюджетною політикою. У середньостроковій перспективі таке співробітництво може включати надання технічної допомоги з питань, пов'язаних з боргом, тіньовою економікою та прогнозуванням. Протягом 2005–2006 рр. технічні місії МВФ кілька разів відвідували Україну з метою надання урядові допомоги у різноманітних сферах, у тому числі щодо управління державним боргом, фінансово-бюджетної політики та управління митними справами. У 2006–2007 рр. експерт МВФ на постійній основі був залучений до діяльності Міністерства фінансів України щодо фінансового аналізу й прогнозування, стратегії планування бюджету й контролю за фінансовою стабільністю.

Співробітництво України з МВФ було поживавлено у 2008 р. за несприятливої ситуації на світових фінансових ринках. Результатом їх перемовин стало затвердження МВФ 5 листопада 2008 р. програми для України за дворічною угодою “стенд-бай” з обсягом фінансування 16,43 млрд н.. США (близько 800 % квоти України).

Протягом дії програми “стенд-бай” Україна отримала три транші загальним обсягом 10,6 млрд дол США, з яких 4,5 млрд н.. США було спрямовано безпосередньо до Державного бюджету на фінансування фіскального дефіциту, у тому числі на погашення зовнішніх боргових зобов'язань уряду України. Зокрема, перший транш кредиту на суму 3 млрд СПЗ Україна отримала 7 листопада 2008 р. Всі кошти надійшли до Національного банку України і були зараховані до золотовалютного резерву з метою використання їх для покращення стану платіжного балансу, підтримки обмінного курсу національної валюти та ліквідності банківського сектора. Другий транш на загальну суму 1,875 млрд СПЗ Україна отримала 12 травня 2009 р. Кошти було розподілено наступним чином: 1 млрд СПЗ отримало Міністерство фінансів для фінансування фіскального дефіциту, у тому числі на погашення зовнішніх боргових зобов'язань уряду, 875 млн СПЗ отримав Національний банк України для поповнення міжнародних резервів з метою регулювання платіжного балансу, підтримки обмінного курсу гривні та ліквідності банків. Третій транш за програмою було в повному обсязі зараховано на рахунок Державного казначейства України для вирішення питань підтримки бюджетного сектора.

Черговий транш у сумі близько 3,9 млрд дол США передбачалося отримати у листопаді 2009 р. Однак перегляд програми завершено не було, а фінансування фактично було припинено. У серпні та вересні 2009 р. Україна, як країна-учасниця МВФ, отримала кошти на свій рахунок в рамках загального та

спеціального розподілів на загальну суму 1,309 млрд СПЗ. В листопаді і грудні 2009 р., виконуючи рішення Кабінету Міністрів України, Міністерство фінансів звернулося до МВФ з вимогою про конвертацію зазначених фінансових ресурсів. За результатами проведеної роботи було залучено 1,228 млрд СПЗ (еквівалент приблизно 2 млрд дол США). Отримані від МВФ ресурси дозволили уряду та Національному банку втримати макроекономічну ситуацію під контролем, не допустити дефолту та в умовах розвитку кризових явищ в економіці, а також не скорочувати фінансування соціальних видатків. Програма з МВФ стала сигналом для інвесторів, який допоміг втримати рейтинги України та її цінних паперів на прийнятному рівні.

Потрібно зауважити, що у березні та квітні 2010 р. в Україні працювали технічні місії МВФ, які ставили перед собою мету дослідити макроекономічну ситуацію в країні та з'ясувати можливості для відновлення кредитування. За результатами візиту делегації України до США у квітні 2010 р. Міністерству фінансів було передано доопрацьовану версію проектів Листа про наміри та Меморандуму про економічну та фінансову політику. 28 липня 2010 р. Рада Директорів МВФ ухвалила рішення про започаткування нової програми н.протництва для України, в рамках якої Україні протягом 2010–2013 рр. планується надано кредит у розмірі 15,15 млрд дол США.

ТЕМА 10. ФІНАНСОВИЙ РИНОК

1. Сутність і значення фінансового ринку.
2. Структура фінансового ринку.
3. Класифікація фінансових ринків.
4. Фондовий ринок.
5. Кредитний ринок.
6. Валютний ринок.

1. Сутність і значення фінансового ринку

Функціонування ринкової економіки ґрунтується на функціонуванні різноманітних ринків, які можна згрупувати в два основні класи: ринки виробленої продукції (товарів та послуг) та ринки трудових і фінансових ресурсів. На ринку фінансових ресурсів виділяють ринки, де у процесі господарювання виникає потреба в коштах для розширення діяльності, а також такі, у яких накопичуються заощадження, що можуть бути використані для інвестицій. Саме на ринку фінансових ресурсів, або фінансовому ринку, відбувається перелив коштів, при якому вони переміщуються від тих, хто має їх надлишок, до тих, хто потребує інвестицій. При цьому, як правило, кошти спрямовуються від тих, хто не може їх ефективно використати, до тих, хто використовує їх продуктивно. Це сприяє не тільки підвищенню продуктивності та ефективності економіки в цілому, а й поліпшенню економічного добробуту кожного члена суспільства.

На фінансовому ринку ті, що мають вільні фінансові ресурси, передають їх на різних умовах іншим учасникам ринку, які опосередковано через суб'єктів ринку або безпосередньо використовують залучені ресурси для фінансування різних галузей економіки, забезпечення потреб населення та потреб державного бюджету. Фінансові ресурси надаються на умовах позики або на умовах співвласності, коли інвестор набуває прав власності на придбані за інвестовані кошти матеріальні чи нематеріальні активи.

Передача в користування фінансових ресурсів на фінансовому ринку оформляється тим чи іншим фінансовим інструментом. Якщо ресурси передаються на умовах позики, це оформляється відповідними інструментами позики — борговими цінними паперами (облігаціями, векселями, ощадними сертифікатами тощо) або різними видами кредитних інструментів. Якщо інвестор вкладає кошти в акціонерний капітал, така операція оформляється інструментами власності — акціями. Платою за надані в позику ресурси виступає процент, а при безстроковому інвестуванні коштів в акціонерний капітал — прибуток у вигляді дивідендів і капіталізований прибуток, що направляється на збільшення власного капіталу корпорації.

Фінансовий ринок являє собою систему економічних та правових відносин, пов'язаних із купівлею-продажем або випуском та обігом фінансових активів. Суб'єктами цих відносин виступають держава, а також ті, хто бажає передати в користування вільні фінансові ресурси, ті, які потребують

інвестицій, та фінансові посередники, які на стабільній, впорядкованій основі забезпечують перерозподіл фінансових ресурсів серед учасників ринку.

Осіб, які інвестують кошти в діяльність інших суб'єктів ринку, купуючи певні фінансові активи, називають інвесторами та власниками фінансових активів — акцій, облігацій, депозитів тощо. Тих, хто залучає вільні фінансові ресурси через випуск та продаж інвесторам фінансових активів, називають емітентами таких активів. Кожен фінансовий актив є активом інвестора — власника активу та зобов'язанням того, хто емітував даний актив.

Торгівля фінансовими активами між учасниками ринку відбувається за посередництвом різноманітних фінансових інститутів. Саме вони забезпечують неперервне функціонування ринку, розміщення серед інвесторів нових та обіг на ринку емітованих раніше активів. Фінансові посередники є необхідними учасниками фінансового ринку, які забезпечують інвесторам оперативне вкладення коштів у фінансові активи та вилучення коштів з процесу інвестування. Учасникам ринку, які потребують інвестицій, фінансові посередники допомагають залучити кошти за відповідну плату.

Фінансові ринки виконують ряд важливих функцій:

1. Мобілізація і трансформація вільних коштів у позиковий та інвестиційний капітал.

2. Фінансове обслуговування учасників економічного кругообігу та фінансове забезпечення процесів інвестування.

3. Вплив на грошовий обіг і прискорення обороту капіталу, що сприяє активізації економічних процесів.

4. Формування ринкових цін на окремі види фінансових активів.

5. Формування умов для мінімізації фінансових ризиків.

6. Кредитування суб'єктів економічної діяльності.

Ціною ресурсів на фінансовому ринку є:

- процент за користування кредитом;
- дивіденди;
- курсові різниці.

У країнах з розвинутою ринковою економікою функціонують високоефективні фінансові ринки, які забезпечують механізм перерозподілу фінансових ресурсів серед учасників ринку і сприяють ефективному розміщенню заощаджень серед галузей економіки. В Україні та країнах, що ступили на шлях ринкових перетворень в економіці, фінансові ринки перебувають на різних стадіях формування та розвитку. Розвитку фінансових ринків у таких країнах сприяють масова приватизація, подолання кризових явищ та позитивні зрушення в економіці. Паралельно з цим, як правило, відбувається формування відповідної законодавчої бази та механізму, що гарантує її виконання.

2. Структура фінансового ринку

На фінансовому ринку постійно відбуваються процеси акумуляції, розподілу та перерозподілу вільних фінансових ресурсів серед галузей економіки. Передача фінансових ресурсів від одних суб'єктів ринку до інших відбувається через різні фінансові інструменти, які для інвесторів є фінансовими активами, а для тих, хто потребує інвестицій і виступає емітентом фінансових активів, є зобов'язаннями.

На фінансовому ринку здійснюється як пряме, так і непряме фінансування, яке передбачає участь фінансових посередників у процесах переміщення капіталів від одних учасників ринку до інших. При прямому фінансуванні інвестори беруть на себе істотну частину ризиків і зазнають значних витрат з оцінювання фінансових активів та їх емітентів. При непрямому фінансуванні визначальну роль в інвестиційному процесі відіграють фінансові посередники, які забезпечують переміщення коштів від кредиторів до позичальників та зменшують ризики і витрати, пов'язані з інвестуванням коштів. Саме непряме фінансування відіграє провідну роль на ринку запозичень, оскільки основним джерелом ресурсів для корпорацій та багатьох інших учасників ринку виступають кредитні ресурси, які надаються фінансовими посередниками — комерційними банками, а не інвесторами.

Основними суб'єктами ринку виступають господарюючі суб'єкти, держава, населення, фінансові інститути, а також іноземні учасники ринку.

До господарюючих суб'єктів належать юридичні особи, резиденти певної держави, які займаються виробництвом різноманітних товарів та наданням послуг, виключаючи фінансові послуги, а саме промислові та сільськогосподарські підприємства, корпорації, установи, організації тощо. Разом з іноземними учасниками ринку вони або виступають інвесторами, або емітують і розміщують на ринку власні фінансові активи.

Основним джерелом фінансування для господарюючих суб'єктів, зокрема корпорацій, виступають банківські кредити, інші види позичок, облігації та акції. Акції є важливим, але не основним джерелом фінансових ресурсів підприємницьких структур, якщо мати на увазі первинний ринок, на якому і відбувається залучення вільних фінансових ресурсів корпораціями. Основою формування корпоративних ресурсів є фінансування за рахунок кредитів, яке належить до непрямого фінансування.

Населення виконує на ринку роль інвестора, придбаваючи ті чи інші цінні папери або запозичуючи кошти на кредитному ринку. У країнах з розвинутою ринковою економікою до 70% населення вкладає кошти в різноманітні фінансові активи. Значна частина населення отримує довгострокові кредити на придбання житла та на інші цілі. В Україні тільки незначна частина населення займається інвестуванням у цінні папери. Практично відсутнє також довгострокове кредитування населення банківськими установами, що є ознакою перехідного періоду з нестабільним та нерозвиненим фінансовим ринком.

Представниками фінансових інститутів, без яких неможливе функціонування фінансового ринку, є комерційні банки, кредитні спілки, пенсійні фонди, страхові та інвестиційні компанії тощо. Основними видами діяльності фінансових інститутів на ринку є:

- придбання на ринку одних фінансових активів і перетворення їх на інші, які задовольняють певні вимогам (трансформація активів);
- торгівля фінансовими активами за свій рахунок;
- купівля-продаж фінансових активів від імені клієнтів;
- допомога в створенні й розміщенні на ринку нових фінансових активів;
- консультації учасникам ринку щодо інвестування;
- управління активами інших учасників ринку.

Комерційні банки здійснюють кредитування суб'єктів господарської діяльності та громадян за рахунок залучення коштів підприємств, установ, організацій, населення та інших кредитних ресурсів. Основними операціями комерційних банків крім залучення і розміщення грошових вкладів та кредитів є розрахункове й касове обслуговування клієнтів, операції з цінними паперами, довірчі операції, видача поручительств, гарантій та інших зобов'язань, надання консультаційних послуг тощо.

Комерційні банки виступають основними постачальниками кредитних ресурсів на ринку і відіграють вирішальну роль у фінансуванні підприємств, залученні та розміщенні фінансових ресурсів серед галузей економіки. Залежно від специфіки державного регулювання конкретного національного ринку комерційні банки виконують для учасників ринку ширше чи вужче коло операцій з фінансовими активами.

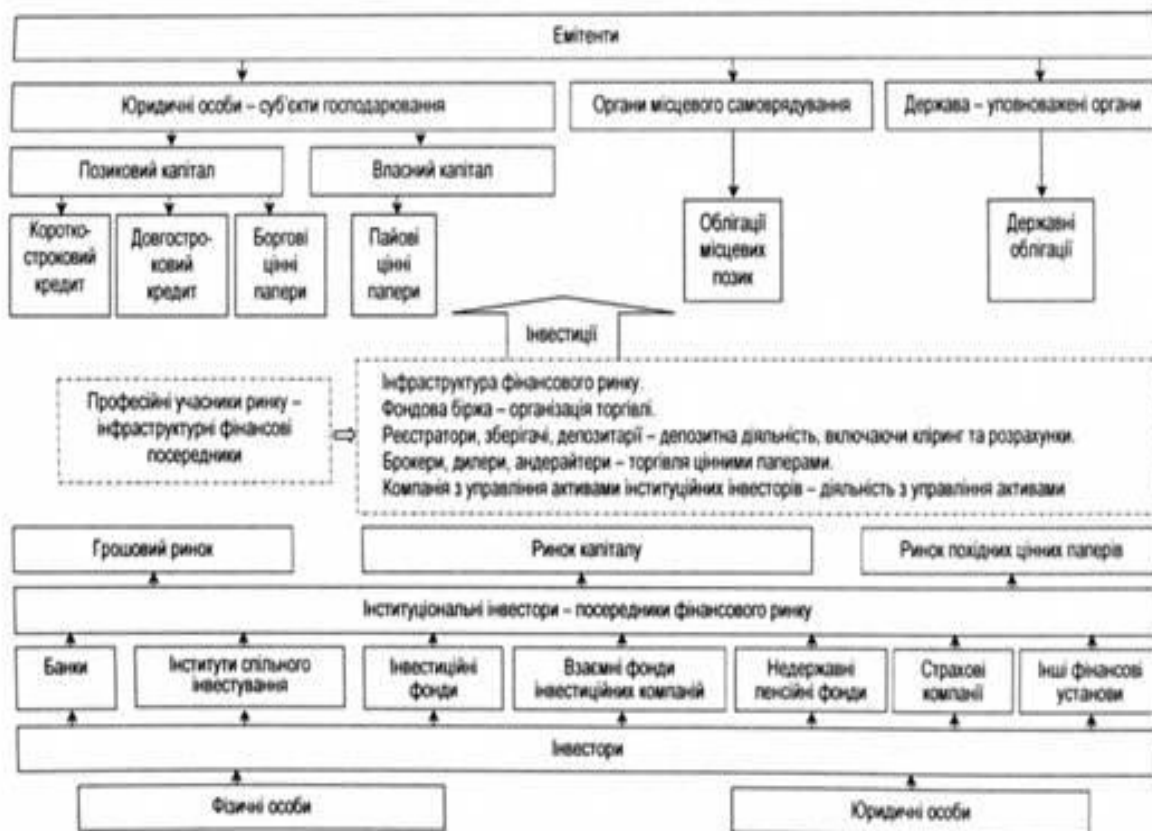
Кредитні спілки є найменшими за обсягом активів та наймолодшими серед фінансових інститутів. Учасниками кредитних спілок виступають фізичні особи, об'єднані за якоюсь ознакою: спільним місцем роботи, участю в одній професійній спілці чи одній релігійній організації. Головна мета кредитних спілок — фінансовий та соціальний захист їх членів через залучення особистих заощаджень членів спілки для взаємного кредитування.

Пенсійні фонди забезпечують працівників доходом після виходу на пенсію у формі періодичних виплат. Засновниками пенсійного фонду виступають корпорації, приватні фірми, установи, спілки, фізичні особи. Кошти залучаються до фонду через надходження періодичних внесків як роботодавців, так і працівників. До 90% активів пенсійних фондів становлять акції та цінні папери з фіксованим доходом, що обумовлюється специфікою діяльності фондів, а саме необхідністю здійснювати періодичні виплати пенсіонерам протягом тривалого періоду. Найбільша частка в активах пенсійних фондів належить корпоративним цінним паперам — акціям та облігаціям. Частина пенсійних фондів, як й інвестиційні компанії, наймають фінансових посередників для забезпечення професійного управління активами.

Страхові компанії є фінансовими посередниками, що здійснюють виплати своїм клієнтам при настанні певних подій, обумовлених у страховому полісі. Власники полісів сплачують страховій компанії премії в обмін на зобов'язання сплатити обумовлені суми в майбутньому при настанні певних подій. Страхова премія є платою за страхування, яку власник поліса вносить страховій компанії згідно з договором страхування. Укладаючи договори страхування, страхові компанії беруть на себе ризики власників полісів, а отримуючи страхові внески, отримують плату за прийняті на себе ризики. Страхові внески використовують для придбання облігацій, акцій, заставних та інших цінних паперів.

Інвестиційні компанії є інститутами спільного інвестування, які залучають кошти інвесторів і вкладають їх у диверсифікований портфель цінних паперів. Фінансові ресурси інвестиційні компанії формують за рахунок розміщення на ринку власних акцій та інвестиційних сертифікатів, активи — за рахунок придбання пайових та боргових цінних паперів інших емітентів. Інвестиційні компанії вкладають кошти в цінні папери великої кількості емітентів для того, щоб у рамках обраної стратегії максимально диверсифікувати портфель і зменшити ризики інвестування.

Виконуючи на ринку різні функції та формуючи ресурси за рахунок різних джерел, недепозитні інститути мають спільну рису. Всі вони вкладають кошти інвесторів у портфель цінних паперів і виступають на ринку інституційними інвесторами.

Держава виступає на фінансовому ринку позичальником, регулярно розміщуючи на зовнішньому та внутрішньому ринках свої боргові зобов'язання, а також виконує специфічну і дуже важливу функцію — регулювання фінансового ринку. Іноді держава виступає як інвестор, здійснюючи фінансову підтримку тих чи інших суб'єктів господарювання.

Державне регулювання фінансового ринку полягає в здійсненні державою комплексних заходів щодо упорядкування, контролю, нагляду за ринком та запобіганні зловживанням і порушенням у цій сфері. Державне регулювання здійснюється з метою:

- створення умов для ефективної мобілізації та розміщення на ринку вільних фінансових ресурсів;
- захисту прав інвесторів та інших учасників фінансового ринку;
- контролю за прозорістю та відкритістю ринку;
- дотримання учасниками ринку вимог актів законодавства;
- запобігання монополізації та сприяння розвитку добросовісної конкуренції на фінансовому ринку.

Усі учасники ринку беруть участь у створенні інформаційного забезпечення ринку. Суттєва роль у цьому процесі належить державним органам влади, які формують відповідну законодавчу базу та створюють належні умови для її дійового використання.

З поняттям інформаційного забезпечення ринку тісно пов'язане поняття "прозорості" ринку — чим повнішою і достовірнішою інформацією володіють учасники ринку, тим "прозорішим" є цей ринок. Сьогодні одним із "найпрозоріших" ринків вважають фінансовий ринок США, на якому учасникам ринку доступна така інформація про фінансові активи та їх емітентів, яку в інших країнах не зобов'язують оприлюднювати.

3. Класифікація фінансових ринків

Наявність багатьох типів фінансових ринків пов'язана з існуванням різних підходів до їх класифікації. Розглянемо основні підходи і, відповідно, основні класифікації фінансових ринків.

1. За умовами передачі фінансових ресурсів в користування фінансовий ринок поділяють на ринок позикового і ринок акціонерного капіталу. На ринку позикового капіталу ресурси передаються на умовах позики на визначений термін та під процент за допомогою боргових цінних паперів або кредитних інструментів. На ринку акціонерного капіталу кошти вкладаються на невизначений термін. При цьому інвестор отримує право на частину прибутку у вигляді дивіденду, право співвласності на активи підприємства і повністю поділяє підприємницькі ризики з іншими акціонерами підприємства.

2. За терміном обігу фінансових активів, що можуть бути в обігу на ринку, фінансовий ринок поділяють на грошовий ринок та ринок капіталів.

На грошовому ринку здійснюється короткострокове інвестування коштів. На цьому ринку перебувають в обігу фінансові активи, термін обігу яких не перевищує одного року: короткострокові казначейські зобов'язання, ощадні та депозитні сертифікати, векселі, різні види короткострокових облігацій тощо. На ринку грошей корпорації залучають кошти для підтримки оборотного капіталу в разі виникнення тимчасових короткострокових потреб у грошових коштах. Фінансові інститути, зокрема комерційні банки, залучають кошти на такому ринку для надання позичок іншим суб'єктам ринку та для підтримки ліквідності на належному рівні. Короткострокові цінні папери на ринку грошей більш ліквідні та характеризуються меншим коливанням цін, ніж на ринку капіталів, тому здійснення інвестицій на грошовому ринку менш ризикове, ніж на ринку капіталів.

Ринок капіталів призначений для довгострокового інвестування коштів в основний капітал. На ринку капіталів надаються середньо- та довгострокові кредити, перебувають в обігу середньо- та довгострокові боргові цінні папери, а також інструменти власності — акції, для яких термін обігу не встановлюється. Емітуючи акції та облігації, залучаючи банківські кредити, корпорації формують на ринку капіталів фінансові ресурси, необхідні для модернізації і розширення виробництва, впровадження нових технологій, освоєння виробництва нових видів продукції. Фізичні особи та будівельні організації залучають кошти для придбання та будівництва нерухомості. Фінансові інститути формують власні фінансові ресурси, які перебувають у їх використанні протягом усього періоду функціонування і забезпечують економічне зростання та економічну стабільність фінансовому інституту.

3. Залежно від того, чи нові фінансові активи пропонуються для продажу, чи емітовані раніше, фінансовий ринок поділяють на первинний та вторинний. Первинний ринок є ринком перших та повторних емісій, на якому здійснюється початкове розміщення фінансових активів серед інвесторів та початкове вкладення капіталу в різні галузі економіки. Обов'язковими учасниками первинного ринку є емітенти цінних паперів і інвестори.

На вторинному ринку мають обіг емітовані раніше фінансові активи. Операції на вторинному ринку не збільшують загальної кількості фінансових активів і загального обсягу інвестицій в економіку. Важливі риси вторинного ринку — ліквідність, можливість поглинати значні обсяги фінансових активів у короткий час при незначних витратах на проведення операцій. Основну частину операцій на вторинному ринку становлять операції, пов'язані з перерозподілом сфер впливу на ринку, та спекулятивні операції. Як правило, вторинний ринок визначає ціни на первинному ринку.

4. Залежно від місця, де відбувається торгівля фінансовими активами, розрізняють біржовий та позабіржовий ринки. Біржовий ринок пов'язують із поняттям біржі як особливим чином організованого ринку, що сприяє збільшенню мобільності капіталу та виявленню реальних ринкових цін активів. Біржовий ринок є переважно вторинним ринком, оскільки на ньому

в більшості випадків відбувається торгівля емітованими раніше фінансовими активами. На позабіржовому ринку діють так звані торгово-інформаційні системи. Учасники таких систем — фінансові посередники — мають змогу ознайомитись із попитом-пропозицією на фінансові активи та укласти угоди з тими посередниками, пропозиції яких їх зацікавлять.

На різних сегментах фінансового ринку біржовий та позабіржовий ринки відіграють різну роль. Так, на валютному ринку торгівля валютними ресурсами переважно зосереджується на позабіржовому міжбанківському ринку. На ринку цінних паперів як біржовий, так і позабіржовий ринки мають велике значення. Організаторами торгівлі на біржовому ринку цінних паперів виступають фондові та спеціалізовані біржі з торгівлі ф'ючерсними та опціонними контрактами. На позабіржовому ринку торгівля цінними паперами здійснюється через торговельно-інформаційні системи, які створюються торговцями цінними паперами відповідно до законодавства конкретної країни. Торгівля акціями відбувається переважно на біржовому ринку, а облігаціями — на позабіржовому.

5. Залежно від виду фінансових активів, що обертаються на ринку виділяють:

- кредитний ринок;
- ринок цінних паперів (фондовий);
- валютний ринок;
- страховий ринок;
- ринок золота (дорогоцінних металів);
- ринок фінансових послуг.

4. Фондовий ринок

Фондовий ринок (ринок цінних паперів) – це особлива сфера ринкових відносин, де завдяки продажу цінних паперів здійснюється мобілізація фінансових ресурсів для задоволення інвестиційних потреб суб'єктів економічної діяльності.

За місцем торгівлі ринок ЦП поділяється

Фондовий ринок є системою економічних та правових відносин, пов'язаних із випуском та обігом цінних паперів. Суб'єкти підприємницької діяльності виступають на ринку як емітентами цінних паперів, так і інвесторами. Емітуючи цінні папери та залучаючи на різних умовах вільні фінансові ресурси, вони формують свій акціонерний і борговий капітал. Корпорації використовують залучені на ринку кошти для фінансування основного та оборотного капіталу, здійснення капітальних вкладень, збільшення обсягів виробництва. В результаті інвестування коштів вони

отримують прибуток, за рахунок якого нарощують як власний економічний потенціал, так і економічний потенціал держави. Фінансові інститути використовують залучені на ринку ресурси для надання позик іншим учасникам ринку та для інвестицій у цінні папери інших емітентів. Фінансові інститути виступають на ринку інституційними інвесторами і мають значний вплив на формування інвестиційної політики інших учасників ринку.

Залежно від ступеня розвитку фондовий ринок може виступати більш чи менш ефективним механізмом акумуляції, розподілу та перерозподілу вільних фінансових ресурсів серед галузей економіки. Ефективне функціонування фондового ринку в багатьох країнах забезпечує ефективне використання вільних фінансових ресурсів та стійкі темпи зростання економіки цих країн.

Як сегмент фінансового ринку фондовий ринок підлягає класифікації за такими самими ознаками. За терміном обігу цінних паперів фондовий ринок поділяють на ринок грошових та капітальних цінних паперів.

На ринку грошових цінних паперів перебувають у обігу боргові зобов'язання з терміном обігу менш як один рік: короткострокові облігації, векселі, ощадні сертифікати, комерційні цінні папери тощо. На ринку капітальних цінних паперів мають обіг інструменти власності — акції, а також середньо- та довгострокові боргові зобов'язання, тобто безстрокові цінні папери та цінні папери з терміном обігу більше від одного року.

За умовами емісії та механізмом обігу цінних паперів фондовий ринок поділяють на міжнародний та національні ринки. На національному ринку перебувають в обігу цінні папери, емітовані резидентами або нерезидентами відповідно до законодавства країни. На міжнародному ринку мають обіг цінні папери, емітовані поза юрисдикцією будь-якої однієї країни, які пропонуються для продажу інвесторам різних країн. Можливість інвестувати кошти в цінні папери, що є в обігу на міжнародному ринку, регламентується законодавством окремих країн, оскільки процес придбання іноземних цінних паперів пов'язаний із вивезенням капіталу та здійсненням інвестицій за межі окремої країни. Можливість залучати кошти на міжнародному ринку залежить від кредитного рейтингу емітента та інтересу до нього з боку потенційних інвесторів.

Залежно від того, нові цінні папери пропонуються для продажу чи емітовані раніше, ринок цінних паперів поділяють на первинний та вторинний.

Первинний ринок є ринком перших та повторних емісій, на якому здійснюється початкове розміщення цінних паперів серед інвесторів та початкове вкладення капіталу в різні галузі економіки. Ціна цінних паперів при їх первинному розміщенні на ринку часто буває заниженою незалежно від стратегій ціноутворення, що пропонуються фінансовими посередниками. У більшості випадків купівля цінних паперів за ціною первинного розміщення з подальшим їх продажем через деякий час приносить інвестору прибуток.

На вторинному ринку мають обіг емітовані раніше цінні папери. Операції на вторинному ринку не збільшують загальної кількості цінних паперів та

загального обсягу інвестицій в економіку. Вторинний ринок, якщо він функціонує ефективно, забезпечує високу ліквідність цінних паперів, що перебувають в обігу на ньому. Основними операціями на вторинному ринку є перерозподіл сфер впливу та спекулятивні операції.

У Законі України «Про цінні папери та фондовий ринок» надається наступне визначення поняття «фондовий ринок»:

«регульований (організаційно оформлений) фондовий ринок - фондова біржа, що функціонує постійно на підставі відповідної ліцензії, виданої Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку в установленому нею порядку, і забезпечує проведення регулярних торгів цінними паперами та іншими фінансовими інструментами за встановленими правилами, а також організовує централізоване укладання і виконання договорів щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів»².

В свою чергу, цінні папери — це грошові документи, які засвідчують право володіння і довготермінові зобов'язання елементів щодо виплати їхнім власникам доходів у вигляді дивідендів або відсотків, а також можливість передавання грошових та інших прав, що випливають з цих документів іншим особам.

Фондовий ринок поділяється:

1) Первинний ринок цінних паперів - сукупність правовідносин, пов'язаних з розміщенням цінних паперів⁴.

2) Вторинний ринок цінних паперів - сукупність правовідносин, пов'язаних з обігом цінних паперів.

Класифікація цінних паперів

Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» передбачає чітку класифікацію цінних паперів²:

1. Пайові цінні папери - засвідчують участь їх власника в статутному капіталі, окрім інвестиційних сертифікатів, що надають власнику право на участь в управлінні емітентом і отримання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, і частки майна у разі ліквідації емітента).

2. Боргові цінні папери - засвідчують надання позики чи кредиту і передбачають обов'язкову сплату визначеної суми коштів у встановлений термін. Прикладом боргових цінних паперів можуть бути: облігації підприємств; облігації місцевих позик; казначейські зобов'язання України; ощадні (депозитні) сертифікати; векселі.

3. Іпотечні цінні папери - засвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів (іпотечні облігації; іпотечні сертифікати; заставні).

4. Приватизаційні цінні папери - засвідчують право власника на безкоштовне отримання частини майна державних підприємств шляхом приватизації.

5. Виробничі цінні папери – засвідчують право на придбання або продаж впродовж терміну, встановленого договором, цінних паперів чи будь-яких інших ресурсів.

6. Товаророзпорядчі цінні папери - надають їх власнику право розпоряджатися майном, вказаним в цих документах.

Акція є одним із найпоширеніших видів цінних паперів. Вона засвідчує право власності на певну частку статутного капіталу акціонерного товариства і надає їй власнику (акціонеру) право на участь в управлінні товариством, право на частину прибутку товариства у випадку його розподілу (дивіденд), а у випадку ліквідації — на частину залишкової вартості підприємства.

Акції випускає акціонерне товариство. Воно робить це, коли створюється, за будь-яких змін форми власності, за злиття з іншим (іншими) акціонерним товариством і за розширення масштабів своєї діяльності збільшенням статутного фонду. Випуск акцій є обов'язковою умовою створення акціонерних товариств, які у світовій економіці закріпилися як найефективніші форми підприємств взагалі. На купівлю акцій припадає близько 30% фінансування підприємницької діяльності у провідних країнах світу.

За способом передавання акцій від однієї особи до іншої або, інакше кажучи, за ознакою персоналізації акцій, вони бувають іменними і на пред'явника.

Іменною зветься акція, що в ній вказано ім'я її власника. Дві особливості іменної акції: по-перше, ім'я власника обов'язково заноситься до книги реєстрації (реєстр), яку веде або сам емітент, або на його доручення особа (установа), що спеціалізується на цьому (депозитарій, реєстратор); по-друге, іменні акції, як правило, існують у документарній (сертифікатній), а не електронній формі.

Акції на пред'явника можна продавати й купувати на вторинному ринку без реєстрації їхнього нового власника. Емітент, що випустив акції на пред'явника, може навіть не знати, хто в нього є акціонером і якою кількістю акцій його підприємства володіють конкретні інвестори. Перехід таких акцій з власності одних інвесторів у власність інших не потребує жодної реєстрації (юридичного оформлення). Їх просто передають з рук у руки.

Акція на пред'явника — на відміну від іменної — може існувати як у документарній (паперовій), так і в електронній (непаперовій) формі.

Акція є неподільною. Якщо одна акція належить кільком особам, усі вони визнаються за одного власника і можуть здійснювати свої права через когось одного з них. Мінімальна номінальна вартість акцій не може бути менша за одну копійку. Матеріально акцію репрезентує акціонерний сертифікат, котрий виготовляється друкарським способом з кількома системами захисту. За такої (документарної) форми випуску акцій акціонерне товариство зобов'язане видати акціонерам сертифікати на ту кількість акцій, які кожен з них має у власності, і зробити це необхідно не пізніше трьох місяців з дня реєстрації випуску акцій.

Облігація - цінний папір, що посвідчує внесення його першим власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбаченій умовами розміщення облігацій строк та виплатити доход за облігацією, якщо інше не передбачено умовами розміщення.

Облігації випускаються на різні терміни й умовно поділяються на:

- короткотермінові (до 3 років)
- середньотермінові (від 3 до 7 років)
- довготермінові (від 7 до 30 років)

За способом виплати відсоткової ставки облігації, як і акції, поділяються на іменні (зареєстровані) та на пред'явника (не зареєстровані). Зареєстрованою вважається облігація, виписана на ім'я її власника, який одержує іменний облігаційний сертифікат. Така облігація не має купонів, а її власник отримує дохід поштою або іншим шляхом. До облігацій на пред'явника додаються відривні купони для одержання відсоткових виплат.

Вексель (promissory note) є письмовим борговим зобов'язанням, видом цінного паперу, що складений за встановленою формою. Вексель буває простим і переказним. Простий - засвідчує зобов'язання однієї особи виплатити визначену суму коштів іншій особі; переказний - містить письмове розпорядження векселедавця (трасанта) платнику (трасату) виплатити вказану суму особі, на користь якої видано вексель (ремітенту) у визначений час.

Вексель є безумовним борговим зобов'язанням. Приймаючи вексель, платник (акцептант) зобов'язаний своєчасно його сплатити. Векселедержатель має можливість, не очікуючи закінчення терміну погашення, передати його іншій особі з метою погашення шляхом індосування. Кожний новий індосант бере на себе зобов'язання оплатити вексель³.

Вексель є безумовним борговим зобов'язанням. Приймаючи вексель, платник (акцептант) зобов'язаний своєчасно його сплатити. Векселедержатель має можливість, не очікуючи закінчення терміну погашення, передати його іншій особі з метою погашення шляхом індосування. Кожний новий індосант бере на себе зобов'язання оплатити вексель³.

Приклад 1

ЗАТ «Укртекстиль» поставило партію тканин ательє ТОВ «Кутюр'є», договірна вартість яких становить 150 000 грн, в т.ч. ПДВ 25 000 грн. За попередньо укладеною угодою ТОВ «Кутюр'є» поставило для мережі butikів ТОВ «Шарм» вишукані вечірні наряди для жінок вартістю 150 000 грн, в т.ч. ПДВ 25 000 грн, погодившись надати ТОВ «Шарм» комерційний кредит з відстрочкою платежу на три місяці. ТОВ «Кутюр'є» в оплату за отримані тканини видало ЗАТ «Укртекстиль» переказний вексель номінальною вартістю 150 000 грн.

У свою чергу ТОВ «Укрпромстач» поставило обладнання ЗАТ «Укртекстиль» договірною вартістю 300 000 грн, в т.ч. ПДВ 50 000 грн на умовах внесення попередньої оплати в розмірі 50 % вартості (150 000 грн) з наступною оплатою до повної вартості через три місяці після отримання обладнання, прийнявши від ЗАТ «Укртекстиль» переказний вексель, акцептований ТОВ «Шарм».

Обіг переказного векселя, відповідно до вищезазначених умов прикладу 1, проілюстровано на схемі 1.

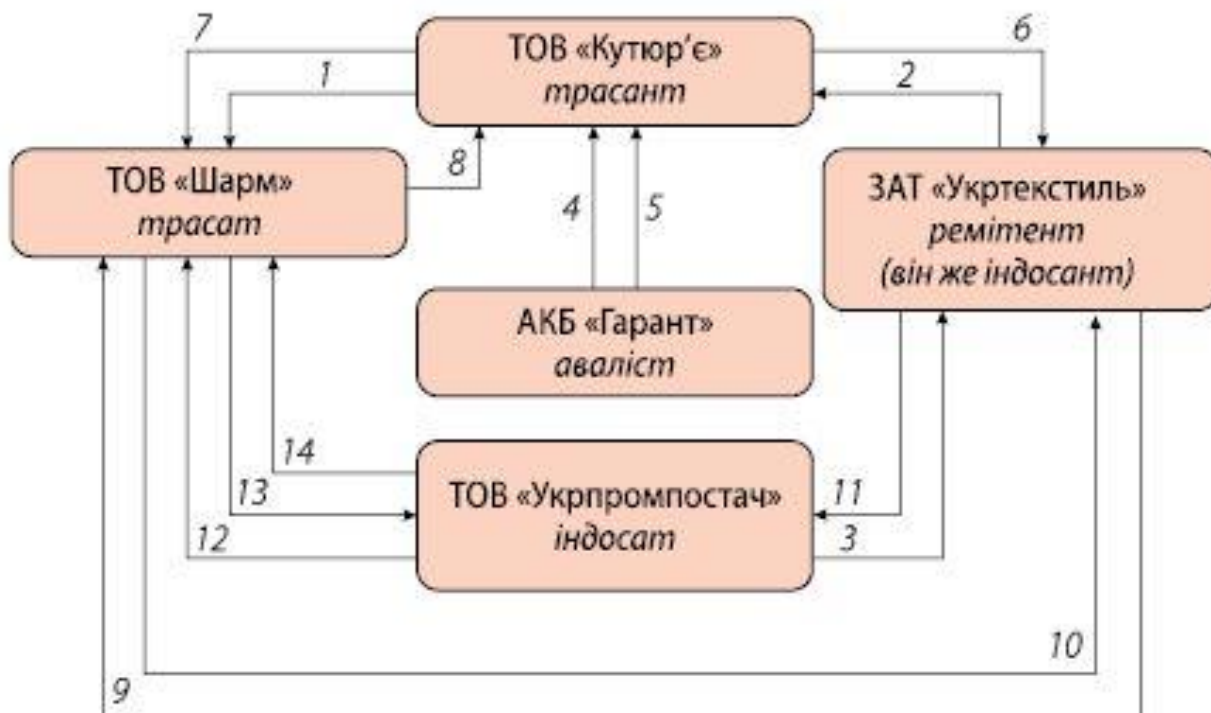

Схема 1. Обіг переказного векселя: 1 – трасант відвантажив товар трасату; 2 – трасант отримав товар від ремітента; 3 – ремітент отримав товар від індосата; 4 – вексель подано в банк для оформлення авалю; 5 – повернено авальований банком вексель трасанту; 6 – видано переказний вексель ремітенту; 7 – направлено авізо трасату про те, що він є платником за виданим ремітенту переказним векселем; 8 – направлено трасанту письмову згоду трасата акцептувати виданий ремітенту вексель; 9 – пред’явлено до акцепту ремітентом переказний вексель трасату; 10 – передано акцептований вексель ремітенту; 11 – передано вексель по індосаменту на користь індосата; 12 – пред’явлено вексель до оплати; 13 – оплачено (погашено) вексель трасатом; 14 – повернено погашений вексель з розпискою про отримання платежу

Важливим етапом обігу переказного векселя є його акцептування платником, на відміну від простого векселя, на який акцепт не розповсюджується, оскільки платником за простим векселем виступає сам векселедавець, а не інша особа (трасат), як у переказному векселі. Векселедавець переказного векселя (трасант) є додатковим платником за векселем і стає його основним платником у разі відмови трасата акцептувати вексель.

Здійснивши акцепт векселя, платник (трасат), який з даного моменту вважається акцептантом, покладає на себе зобов’язання з настанням строку платежу своєчасно оплатити вексель у розмірі суми, на яку вчинено акцепт, та стає головною зобов’язаною за векселем особою. А за трасантом залишається лише гарантійна функція солідарного боржника за векселем. Іншими словами,

акцептувати вексель означає надати згоду на його оплату. Особа (трасат), що не акцептувала переказний вексель, не несе відповідальності за здійснення платежу за таким векселем перед його держателем.

Акцепт повинен бути безумовним, проте трасат має право обмежити його частиною суми, належною до сплати (ст. 26 Уніфікованого закону). Внесення ним будь-яких інших змін у зміст переказного векселя розцінюється як відмова в акцепті. Тобто акцепт може бути частковим, коли акцептант надає згоду оплатити лише частину суми, на яку видано вексель. За таких обставин акцептант відповідатиме за сплату в строк лише зазначеної ним у акцепті суми, а держатель векселя матиме право після вчинення протесту векселя в частковому неакцепті пред'явити регресні вимоги до трасанта та інших відповідальних осіб достроково сплатити неакцептовану за векселем суму.

Акцепт проставляється зліва на лицьовій стороні векселя, вперек, у вільному від тексту місці та зазначається наступними словами: «Акцептований», «Згоден», «Заплачу», «Зобов'язуюсь заплатити», чи будь-яким іншим рівнозначним написом. Для того щоб напис мав силу акцепту, він обов'язково повинен бути підписаним платником. Навіть простий підпис трасата, здійснений на лицьовій стороні векселя, рівносильний акцепту. При акцептуванні векселя юридичною особою достатньо наявності підпису її керівника, а підпис головного бухгалтера в даному випадку є необов'язковим.

Ф'ючерс є одним з характерних представників цілого класу інструментів фондового ринку, відомого як «похідні цінні папери».

Згідно з п. 1.26 ст. 1 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» ф'ючерсна операція — це господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає придбання (продаж) ф'ючерсної угоди, тобто зобов'язання придбати (продати) продукцію сезонного виробництва, цінні папери або валютні цінності у домовлений час у майбутньому, за ціною, встановленою у момент домовленості про угоду. При цьому покупець (продавець) ф'ючерсної угоди може відмовитись від її виконання тільки за згодою іншої сторони.

Всі розрахунки за ф'ючерсними угодами здійснюються через клірингову (розрахункову) палату. Вона стає посередником між продавцем і покупцем і гарантом виконання зобов'язань. До початку операції у клірингову палату вноситься певна (невелика) сума, яка є гарантією виконання угоди. Більшість ф'ючерсних операцій не закінчуються поставкою фінансового активу, який був об'єктом угоди. Головною метою таких операцій є хеджування (страхування) поточних активів або зобов'язань від зміни їх цін⁶.

Опціон належить до того самого класу цінних паперів, що й ф'ючерс. Якщо не звертати увагу на деталі, різницю між ними можна сформулювати так: опціон — це ф'ючерс, виконання котрого не є обов'язковим для покупця. Опціон — контракт, який дає право власникові (але не зобов'язує його) купити

або продати певний актив по договірній ціні (ціні виконання) у визначений термін.

На великих біржах опціонів торгують двома основними видами опціонів:

- **опціоном на купівлю** (call option) - забезпечує власникові контракту право протягом певного періоду купувати наперед визначену кількість акцій (чи інших цінних паперів) по фіксованій цілі. Таку фіксовану ціну називають ціною виконання (exercise price) опціону;

- **опціоном на продаж** (put option) — дає власникові контракту право продажу протягом певного періоду наперед визначеної кількості акцій (чи інших цінних паперів) по фіксованій ціні.

Якщо ціна опціону на купівлю по закінченні терміну дорівнює нулеві, то його називають опціоном із збитком. Якщо до моменту закінчення терміну ціна опціону на купівлю виявиться додатною величиною, то такий опціон буде виконаний, і його називають опціоном з доходом. Терміни, які характеризують співвідношення між ціною виконання опціону і ціною по базових акціях до моменту закінчення терміну, часто вживаються протягом терміну дії опціону. Отже, говорять про опціони на купівлю із збитком, з нульовим доходом і з доходом залежно від того, чи буде ціна виконання відповідно вищою, ближче до курсу базових цінних паперів, чи нижчою за нього. Вартість опціону на купівлю до моменту закінчення терміну, як правило, називають його внутрішньою вартістю.

Варант — це цінний папір, що випускається компанією або фірмою, і надає його власнику право придбати вказану кількість акцій даної фірми чи компанії по фіксованій ціні. Варант може бути використаний у будь-який момент часу до фіксованої дати.

Ваучер — це цінний папір, що дає його власнику право придбати будь-яку акцію по номінальній вартості (позначеній на акції).

Основні ринки облігацій

У другій половині 1990-х років основним способом залучення фінансових ресурсів з-за кордону є емісія облігацій. За своїми масштабами ринок боргових цінних паперів значно перевищує ринок акцій. Для порівняння: у 1998—1999 рр. обсяг торгівлі акціями в США становив приблизно 40—50 млрд дол. на день, тоді як обсяг торгівлі тільки державними борговими зобов'язаннями — 180—200 млрд дол.

За даними Міжнародної фінансової корпорації, у 1991—1995 рр. за рахунок емісії облігацій у чотирьох найбільших промислово розвинених країнах було профінансовано 51 % всіх приватних інвестицій, а за рахунок випуску акцій — 5 %. На ринках, що формуються, ситуація значно відрізняється: за рахунок емісії облігацій профінансовано 6 % приватних інвестицій, а за рахунок емісії акцій — 7 % [1]. Це пов'язано з тим, що загальною особливістю країн з ринками, що формуються, є опора переважно на банківський кредит, а не на ринок цінних паперів. Проте в цілому можна

зробити висновок, що випуск облігацій відіграє набагато важливішу роль в інвестиційному процесі, ніж випуск акцій.

Міжнародний ринок облігацій являє собою сукупність національних ринків облігацій та ринку єврооблігацій. Існує також ринок глобальних облігацій.

На національних ринках обертаються:

- *внутрішні* (національні) облігації (domestic bonds), що випускаються національними позичальниками та номіновані зазвичай у національній валюті;

- *іноземні* облігації (foreign bonds), що випускаються іноземними позичальниками, але номіновані зазвичай у національній валюті.

Іноземні облігації відрізняються від внутрішніх (національних) облігацій методикою розміщення, колом потенційних покупців, режимом оподаткування та обсягом інформації, що надається.

До початку 1960-х років на ринку міжнародних облігацій в обігу були представлені тільки іноземні облігації. Залежно від країни емісії іноземних облігацій мають спеціальні назви: Yankee Bonds — в США, Samourai та Shibosai Bonds — в Японії, Bulldog Bonds — у Великобританії, Rembrandt Bonds — у Нідерландах, Matador Bonds — в Іспанії та Chocolate Bonds — у Швейцарії.

Випуск іноземних облігацій є вигідним для їх емітентів завдяки отриманню доступу до національних ринків позичкового капіталу. Теоретично будь-який емітент може випустити облігації на внутрішньому ринку іншої країни, але на практиці доступ на ринок іноземних облігацій мають лише учасники з високим рейтингом кредитоспроможності.

До основних покупців іноземних облігацій належать національні інвестори (переважають інституційні), що зацікавлені у довгостроковому капіталовкладенні. Здебільшого їх приваблює можливість здійснення міжнародної диверсифікації ризиків. Розміщенням іноземних облігацій займаються національні синдикати андеррайтерів.

До найбільших ринків іноземних облігацій відносять:

1) ринок Швейцарії (Цюріх), що з'явився у 1960-ті роки і на сьогодні є найбільшим за емісіями ринком іноземних облігацій. Швейцарський ринок приваблює іноземних позичальників стійкістю національної валюти та розвиненістю банківської інфраструктури. «Шоколадні» облігації (Chocolate Bonds) випускаються на пред'явника з мінімальним номіналом у 5 тис. швейцарських франків та з річним купоном;

2) ринок Японії (Токіо), що інтенсивно почав розвиватись лише з другої половини 1980-х років. На ринок іноземних облігацій Японії допускаються емітенти з нижчими, ніж на інших ринках, рейтингами кредитоспроможності (тут доступ мають позичальники із країн з перехідною економікою). Облігації «Самурай» (Samourai Bonds) випускаються в снах на термін від 3 до 20 років з

піврічними купонами. Обсяг емісії становить від 10 до 100 млрд єн. Основні емітенти — національні уряди та банки;

3) ринок США (Нью-Йорк), що у 1990-ті роки зарекомендував себе як найліквідніший серед індивідуальних ринків. Американський ринок приваблює іноземних позичальників значними розмірами капіталів інституційних інвесторів США та різноманітністю фінансових інструментів. Обсяг емісії максимально становить 500—700 млн дол. США для одного траншу. Емітентами облігацій «Янкі» (Yankee Bonds) зазвичай виступають міжнародні інститути, іноземні уряди чи їх агентства, приватні корпорації, банки тощо.

Рис. 2. Структура ризиків учасника фінансового ринку

Професійна діяльність з торгівлі цінними паперами

Професійна діяльність з торгівлі цінними паперами включає:

1. Андерайтинг
2. Факторингові послуги
3. Брокерська діяльність
4. Дилерська діяльність

Закон України «Про банки і банківську діяльність» визначає **андерайтинг**, як «купівлю на первинному ринку цінних паперів з наступним їх перепродажем інвесторам; укладання договору про гарантування повного або часткового продажу цінних паперів емітента інвесторам, про повний чи частковий їх викуп за фіксованою ціною з наступним перепродажем або про накладання на покупця обов'язку робити все можливе, щоб продати якомога більше цінних

паперів, не беручи зобов'язання придбати будь-які цінні папери, що не були продані».

При умові, коли випуск цінних паперів публічно розміщується не в повному обсязі, андерайтер має право здійснити повний або частковий викуп нереалізованих цінних паперів за встановленою фіксованою ціною, на базі комерційного представництва, відповідно до взятих на себе зобов'язань. З метою організації публічного розміщення цінних паперів андерайтери можуть співпрацювати, укладаючи між собою договір про спільну діяльність.

Серед механізмів андерайтингу часто використовують аукціон.

Для участі в **аукціоні** андерайтери створюють синдикати, і кожен синдикат пропонує свої умови викупу. Відповідно, той з них, котрий за пропонує найвищу ціну викупу, виграє аукціон і викупує весь випуск цінних паперів. Ще однією формою аукціону є аукціон, при якому кожен з андерайтерів пропонує свою частку викупу і свій розмір премії за розміщення цінних паперів на ринку. Аукціон проводиться за однією ціною або за множиною цін. Ціною виступає розмір премії у процентах до обсягу розміщуваної частки.

Факторингові послуги — (від англ. Factoring - посередник) фінансова комісійна операція, при якій клієнт переуступає дебіторську заборгованість факторинговій компанії з метою:

- миттєвого отримання більшої частини платежу;
- гарантії повного погашення заборгованості;
- зниження витрат по веденню рахунків.

Поняття клірингу і фондової біржі

Кліринг (від англ. clear - очищати, вносити ясність) - це система безготівкових розрахунків за товари, послуги, різні види цінних паперів, що базуються на заліку взаємних вимог та зобов'язань. Уперше кліринг почали використовувати між англійськими банками в середині XVIII ст. через нестачу металевих грошей та з розвитком кредитних відносин.

Розрахунково-клірингова організація - це організація, яка має працювати з прибутком. Її статутний капітал утворюється за рахунок взаємозаліків. Основні джерела прибутку цієї організації - плата за реєстрацію операцій, прибуток від продажу інформації, прибуток від обігу грошових коштів, що є в розпорядженні організації, надходження від продажу методик розрахунків, програмного забезпечення тощо.

Основні **функції** клірингової установи такі:

- оформлення рахунків, розрахунки за завершеними операціями;
- збір і зберігання гарантійних внесків за строковими контрактами для відшкодування можливої різниці між початковою ціною і поточним котируванням;
- регулювання поставок і надання інформації про торговельні операції⁷.

Фондова біржа - організаційна форма спеціалізованого ринку, де здійснюється торгівля цінними паперами (акціями, облігаціями, зобов

'язаннями державної скарбниці, сертифікатами, документами, які забезпечують рух кредитних ресурсів і валютних цінностей та формування їх біржового курсу. На відміну від товарних бірж, які здійснюють регулюючий вплив на рух товарів, фондова біржа забезпечує рух капіталу⁸.

Усього у світі близько 150 фондових бірж, найбільшими з яких є Нью-Йоркська, Лондонська, Токійська, Франкфуртська, Тайванська, Сеульська, Цюріхська, Паризька і Гонконгська.

До **основних операцій** фондової біржі належать:

- здійснення обліку цінних паперів;
- надання рекомендацій щодо встановлення стартової котирувальної ціни;
- організація оформлення угод купівлі-продажу цінних паперів;
- виконання централізованих взаєморозрахунків між учасниками біржового ринку цінних паперів;
- здійснення централізованого інформаційного забезпечення і контролю курсів цінних паперів;
- сприяння правовому оформленню угод.

Кредитний ринок – це сфера економічних відносин, де відбувається процес залучення коштів у грошовій формі на умовах повернення, платності та строковості. Він виник як закономірна реакція на потребу в додаткових фінансових ресурсах для здійснення процесу фінансового забезпечення підприємницької діяльності юридичних і фізичних осіб.

Необхідними умовами функціонування кредитного ринку є наявність кредиторів, що мають тимчасово вільні кошти, позичальників, які можуть вчасно і в повному обсязі виконати зобов'язання за кредитами, системи державного регулювання кредитного ринку, законодавчого і нормативного забезпечення. Надання вільних грошових коштів у позику має забезпечити кредитору відповідний рівень доходу при задовільному ступені ризику неповернення і компенсувати втрачені можливості від інвестування коштів в інші активи.

Для ефективного функціонування кредитного ринку необхідна стабільна економічна ситуація в країні, наявність розвиненої інфраструктури та ефективне державне регулювання, яке б забезпечило стабільність банківської системи і захист інвесторів. Розвинений кредитний ринок, який ефективно управляється з боку держави, забезпечує оптимальний розподіл обмежених фінансових ресурсів серед галузей економіки та сприяє економічному зростанню країни.

Основні учасники кредитного ринку є кредитори, позичальники та держава.

Позичальниками на ринку кредитів виступають юридичні, фізичні особи і держава. При цьому залучати вільні грошові кошти на ринку кредитів можуть як вітчизняні, так і іноземні позичальники. За специфікою надання кредитних послуг позичальників часто поділяють на такі категорії: населення, невеликі

підприємства, корпорації, фінансові інститути (в тому числі комерційні банки), сільськогосподарські підприємства, державні установи та громадські організації.

Кредиторами на ринку кредитів виступають комерційні банки, інші фінансово-кредитні установи та іноземні кредитори — національні й міжнародні фінансові інститути. Крім того, кредиторами можуть бути також нефінансові інститути, якщо вони дають змогу іншим суб'єктам ринку протягом визначеного періоду за певну плату користуватись їх грошовими коштами.

Функціонування кредитного ринку забезпечує кредитна система, до складу якої входять центральний банк, комерційні банки та інші фінансово-кредитні інститути. Кредитна система організовує рух капіталів і сприяє акумуляції та ефективному розміщенню фінансових ресурсів серед суб'єктів ринку. Оскільки ця система має значний вплив на економічні процеси, її діяльність потребує жорсткої регламентації та контролю з боку держави

Держава здійснює управління грошово-кредитним ринком, регулює його діяльність і виступає позичальником на національному та міжнародному ринках. При цьому як регулюючу, так і інші функції на кредитному ринку вона виконує переважно через посередництво центрального банку.

Центральний банк, з одного боку, є агентом держави в реалізації її функцій на кредитному ринку, а з другого — кредитним центром банківської системи, яка складається з двох рівнів. На першому, вищому, рівні банківської системи знаходиться центральний банк, а на другому — комерційні банки, які здійснюють свою діяльність відповідно до чинного законодавства і до грошово-кредитної політики, що проводиться центральним банком.

Основними функціями банківської системи на кредитному ринку є трансформаційна та стабілізаційна функції. Залучаючи у одних суб'єктів ринку вільні грошові кошти і надаючи їх у позику іншим суб'єктам ринку, банки трансформують як терміни, розміри грошових капіталів, так і відповідні їм ризики. Стабілізаційна функція полягає в забезпеченні стабільності банків та грошового ринку і проявляється в створенні відповідної нормативної та законодавчої бази, а також у формуванні ефективного механізму державного контролю і нагляду за дотриманням законів та діяльністю банків у цілому.

Центральний банк забезпечує стабільність національної грошової одиниці та сприяє стабільності банківської системи країни. Основними функціями центрального банку на грошово-кредитному ринку є:

- розробка і реалізація грошово-кредитної політики держави;
- монопольне здійснення емісії національної валюти та організація її обігу;
- кредитне обслуговування банків другого рівня та держави;
- регулювання та нагляд за банківською діяльністю;
- встановлення правил проведення банківських операцій;
- ведення реєстру банків і ліцензування банківської діяльності.

Центральний банк виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування. Він також представляв інтереси держави в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співпраця здійснюється на рівні центральних банків.

Основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики, яку розробляє і реалізує центральний банк, є регулювання обсягу грошової маси через:

- регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків та фінансово-кредитних установ;

- процентну політику;
- систему рефінансування комерційних банків;
- управління золотовалютними резервами;
- операції з цінними паперами на відкритому ринку;
- регулювання імпорту та експорту капіталу.

Центральний банк встановлює банкам та іншим фінансово-кредитним установам нормативи обов'язкового резервування коштів. Розмір обов'язкових резервів, як правило, встановлюється в процентному відношенні до загальної суми залучених банком коштів.

Центральний банк приймає на зберігання та в управління державні цінні папери та інші цінності, видає гарантії і поруки, виконує операції з обслуговування державного боргу, пов'язані з розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням і виплатою доходу за ними. Він також визначає розміри, порядок формування та використання резервів банків і кредитних установ для покриття можливих втрат за кредитами, резервів для покриття валютних, процентних та інших фінансових ризиків банків.

Основними формами кредитних відносин є система державного кредиту, банківське кредитування, кредити, що надаються іншими фінансово-кредитними інститутами, та комерційне кредитування.

Форми міжнародного кредиту

Існують різні форми міжнародних кредитів, їх можна класифікувати за кількома головними ознаками, що характеризують окремі сторони кредитних відносин, а саме:

1) за валютою позики:

- у валюті країни-позичальника;
- валюті країни-кредитора;
- валюті третьої країни;
- міжнародній грошовій одиниці [СПЗ, екю (до 1999 р.), євро];

2) за формою кредитування:

- товарні кредити – міжнародні кредити, що надаються експортерами своїм покупцям у товарній формі з умовою майбутнього покриття платежем у грошовій чи іншій товарній формі;

- валютні (грошові) кредити – кредити, надані у грошовій формі: у національній або іноземній валюті;

3) за цільовим призначенням:

- зв'язані кредити – надаються на конкретні цілі, обумовлені в кредитній угоді:

- комерційні – для закупівлі певних видів товарів і послуг;
- інвестиційні – для будівництва конкретних об'єктів, погашення заборгованості, придбання цінних паперів;
- проміжні – для змішаних форм вивезення капіталів, товарів і послуг, наприклад у вигляді виконання підрядних робіт;
- незв'язані, або фінансові, кредити – це кредити, які не мають цільового призначення і можуть використовуватися позичальниками на будь-які цілі;

1) за технікою надання:

- готівкові кредити, коли кошти зараховуються на рахунок боржника в його розпорядження;
- акцептні кредити – надаються у формі акцепту тратти (переказного векселя) імпортером, переважно банком, що полегшує облік тратти в банку;
- облігаційні позики – широко використовуються при залученні коштів на довгостроковій основі;
- синдиковані і консорціальні кредити – дають змогу позичальникові мобілізувати особливо великі суми на довгий строк, тому що кредитором виступає не один банк, а кілька – “синдикат” чи кілька десятків банків – “консорціумів”;

2) відповідно до загального джерела:

- внутрішні кредити – це кредити, що надаються національними суб'єктами для здійснення зовнішньоекономічної діяльності іншим національним суб'єктам;
- іноземні (зовнішні) кредити – кредити, що надаються іноземними кредиторами національним позичальникам для здійснення зовнішньоекономічних операцій;
- змішані кредити – кредити як внутрішнього, так і зовнішнього походження;

3) залежно від форми забезпечення:

- забезпечені кредити – кредити, забезпечені нерухомістю, товарами, товарними документами, цінними паперами, золотом та іншими цінностями як заставою;
- бланкові кредити – кредити, надані під зобов'язання боржника вчасно їх погасити, документом при цьому виступає соло-вексель з одним підписом позичальника;

4) залежно від терміну кредиту:

- надстрокові – добові, тижневі, до трьох місяців;
- короткострокові – до одного року;
- середньострокові – від 1 року до 5 років, іноді до 7–8;
- довгострокові – понад десять років;

5) залежно від кредитора:

- приватні кредити – кредити, надані приватними особами;
- урядові (державні) кредити – кредити, надані урядовими установами від імені держави;

• кредити міжнародних фінансово-кредитних організацій;

• змішані кредити;

б) залежно від способу погашення:

• з рівномірним погашенням;

• нерівномірним погашенням;

• одночасним погашенням;

• 154 за строками погашенням (% погашення за основним боргом).

Основи організації міжнародного кредитування

Основи організації міжнародного кредитування включають в себе: попередні переговори про надання кредиту; підготовку листа про зобов'язання позичальника у разі надання кредиту; укладення угоди про кредит (звичайної або відновлювальної); якщо це синдикований кредит, то існує ще угода банків про участь у кредиті й угода про відступлення боргу одного з учасників синдикату іншим учасникам.

Угода про надання міжнародного кредиту повинна містити такі умови:

• валюта кредиту і платежу;

• сума (ліміт) кредиту;

• строк кредиту;

• вартість кредиту;

• забезпеченість кредиту;

• захист від кредитних, валютних, регіональних та інших ризиків.

Валюта кредиту і платежу – одна з найважливіших умов міжнародного кредиту, бо від її вибору залежить подальший фінансовий стан кредитора. На вибір валюти впливають: стабільність валюти; рівень процентної ставки; практика міжнародних розрахунків; ступінь інфляції; динаміка курсу валют.

До валюти міжнародних кредитів належать:

• національні грошові одиниці;

• єрвалюта;

• міжнародні розрахункові валютні одиниці.

Коли валюта платежу не збігається з валютою кредиту, то це так звані м'які позики.

Сума (ліміт) кредиту – частина позичкового капіталу, який надається в товарній чи грошовій формі позичальникові. Сума банківського кредиту ще має назву “кредитна лінія”. Міжнародний кредит надається у вигляді однієї частки чи кількох часток (траншів), які можуть відрізнятися умовами.

Строк міжнародного кредиту – це також одна із важливих умов міжнародного кредиту. До факторів, що впливають на строк міжнародного кредиту, відносять наступні:

- цільове призначення;
- співвідношення попиту та пропозиції аналогічних кредитів;
- розмір контракту;
- національне законодавство;
- традиційна практика кредитування;
- міждержавні угоди.

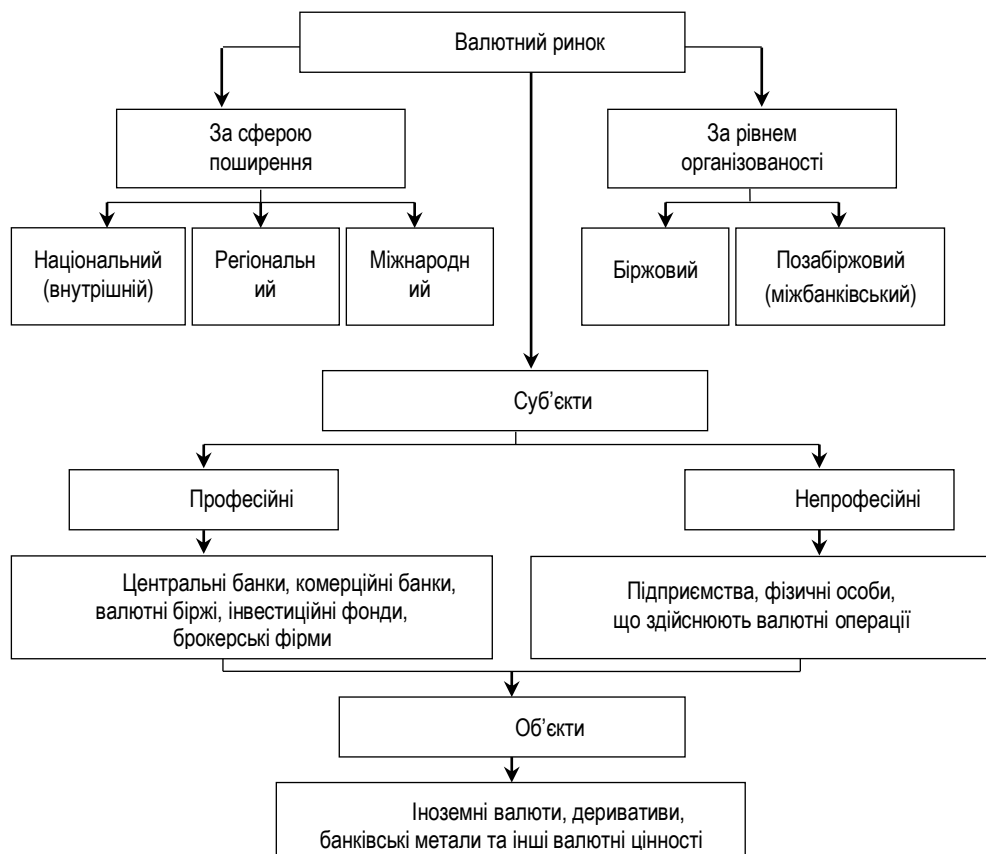
Валютний ринок

Валютний ринок — це система економічних та правових відносин між споживачами, продавцями валюти та державою з приводу купівлі-продажу іноземних валют, банківських металів, платіжних документів та цінних паперів в іноземних валютах, а також здійснення кредитно-депозитних та інших операцій з валютою.

Валютний ринок – *ринок*, на якому гроші однієї країни використовують для купівлі валюти іншої країни.

Основні функції валютного ринку:

- мінімізація ризику, пов'язаного з коливанням обмінних курсів іноземних валют, шляхом формування відповідних механізмів для розподілу цього ризику між різними суб'єктами ринку;
- своєчасне здійснення міжнародних розрахунків шляхом обміну валют різних країн та переказу коштів через міжнародні платіжні системи банківських установ;
- визначення та регулювання валютних курсів, формування попиту та пропозиції на іноземні валюти;
- можливість використання операцій з валютними деривативами як з метою хеджування валютних ризиків, так і з метою валютного арбітражу;
- диверсифікація валютних резервів підприємств, банків, держави шляхом своєчасного обміну одних валют на інші та формування портфеля валютних вкладень із найстабільніших валют;
- отримання прибутку учасниками ринку у вигляді різниці, що виникає при обміні іноземних валют унаслідок коливання обмінних курсів;
- сприяння поглибленню міжнародного розподілу праці та розширенню обсягів міжнародної торгівлі;
- забезпечення можливості реалізації валютної політики, спрямованої на державне регулювання економічних процесів на національному рівні, а також узгодження відповідних регулятивних заходів у рамках світового господарства.

Валютні операції – це операції, пов’язані з переходом права власності на валютні цінності, включаючи операції з використанням валютних цінностей у міжнародному обігу як засобу платежу, а також операції, пов’язані з ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію країни та за її межі валютних цінностей.

Конвертованість валюти – це здатність резидентів вільно, без будь-яких обмежень обмінювати національну валюту на іноземну і використовувати іноземну валюту в угодах з реальними і фінансовими активами. Конвертованість означає свободу будь-якої юридичної чи фізичної особи брати участь у зовнішньоекономічній діяльності, надає право вільно купувати, продавати або обмінювати національну валюту на іноземну за наявними курсами без обмежень чи прямого втручання держави.

За ступенем конвертованості валюти розрізняють:

- **вільно конвертовані** валюти – валюти, які без обмежень можуть бути обміняні на будь-які іноземні валюти. Це переважно валюти промислово розвинутих держав і окремих країн, що розвиваються, де склалися світові фінансові центри або які зобов'язалися перед МВФ не запроваджувати валютних обмежень;

- **частково конвертовані** валюти країн, де зберігаються валютні обмеження;

- **неконвертовані** (замкнені) валюти країн, в яких для резидентів і нерезидентів введена заборона обміну валют.

Наступним елементом валютної системи є **валютний курс та режим валютного курсу**. Під валютним курсом розуміють мінову вартість національної грошової одиниці однієї країни, виражену в грошових одиницях інших країн, та коефіцієнт перерахунку однієї валюти в іншу, що визначається співвідношенням попиту та пропозиції на валютному ринку. Ціни на вільно конвертовану валюту визначаються на міжнародному валютному ринку, виходячи з попиту та пропозиції на неї, а в країнах з частково конвертованою валютою ціна національної валюти встановлюється центральним банком.

При класичному золотому стандарті, тобто при вільному розміні валют на золото в центральному банку, валютний курс встановлювався в пропорціях до їх золотого вмісту.

Для конвертованих валют в основі курсу лежить валютний паритет. Проте курси валют майже ніколи не збігаються з їхнім валютним паритетом. В умовах міжнародної торгівлі і інших зовнішньоекономічних акцій співвідношення надходжень і платежів в іноземній валюті і, отже, попит і пропозиція іноземної валюти не перебуває у рівновазі. *При активному платіжному балансі* курси іноземних валют на валютному ринку даної країни падають, а курс національної грошової одиниці підвищується. Зворотне відбувається у разі, коли країна має пасивний платіжний баланс. Тому в більшості країн разом з твердим офіційним курсом національної валюти також існує вільний. За офіційного паритету здійснюються розрахунки центральних національних банків та інших валютно-фінансових установ між різними країнами і з міжнародними організаціями. Розрахунки між приватними особами і організаціями, виходять із зовнішньоторговельних і зовнішньоекономічних зв'язків та здійснюються по вільному курсу.

1. Режим фіксованих валютних курсів – це система, за якої валютний курс фіксується, а його зміни під впливом коливання попиту і пропозиції усуваються проведенням державою стабілізаційних заходів.

Фіксований валютний курс може фіксуватися різними способами:

1. Фіксація курсу національної валюти (до курсу найбільш значущих валют міжнародних розрахунків).

2. Використання валюти інших країн як законного платіжного засобу.

3. Фіксація курсу національної валюти до валют інших країн – головних торговельних партнерів.

4. Фіксація курсу національної валюти до колективних валютних одиниць, наприклад, до СПЗ (Лівія, М'янма, Сейшельські Острови).

Переваги:

- вносить елемент стабільності в систему міжнародних розрахунків;
- краще, ніж гнучкі курси, витримує внутрішні шоки та запобігає розбалансуванню економіки;
- дає змогу запобігти невинуватому розширенню грошової бази і тим самим “дисциплінує” органи, які контролюють грошовий обіг в економіці;
- позитивні наслідки мають бюджетно-податкова та зовнішньоторговельна політики.

Недоліки:

- не спрацьовує грошова політика, оскільки вона “зав'язана” на необхідності підтримки офіційно оголошеного рівня обмінного курсу. Це гальмує здатність монетарних інструментів регулювати зайнятість та ціни;
- необхідність “захищати” фіксований курс призводить до скорочення торгівлі шляхом введення тарифів та інших обмежень. Саме те, що протекціоністські заходи мають непогані короткострокові наслідки за режиму фіксованих курсів, може провокувати обмеження міжнародної торгівлі, що загалом гальмує технологічний та економічний розвиток країни;
- потребує наявності значних резервів іноземної валюти.

У залежності від економічної ситуації, стану платіжного балансу країна може вибирати курс, який найбільшою мірою відповідає конкретним умовам, завданням та проблемам. Періоди фіксованого курсу можуть змінюватись на періоди вільного плавання.

У країнах з ринковою економікою і високим рівнем доходу, як правило, діють ринкові (плаваючі) валютні курси.

Гнучкі або вільно плаваючі валютні курси – режим, за якого курси обміну валют визначаються під дією попиту і пропозиції. Ринок валют урівноважується за допомогою цінового, тобто курсового механізму.

Перевагою ринкових валютних курсів є те, що вони внаслідок вільного коливання попиту на валюту і її пропозиції автоматично коригуються таким чином, що в кінцевому підсумку усуваються незбалансовані платежі; у спекулянтів немає можливості отримувати прибуток за рахунок центрального банку; у центральному банку немає потреби здійснювати валютні інтервенції. До недоліків можна віднести те, що ринки не завжди працюють з ідеальною ефективністю і тому існує ризик, що валютний курс перебуватиме протягом тривалого часу на необумовленому економічними прогнозами рівні; невизначеність майбутнього валютного курсу може створити труднощі для

компанії у сфері планування та ціноутворення; свобода проведення незалежної внутрішньої грошово-кредитної політики може бути порушена (наприклад, якщо уряд не має засобів зі зниження валютного курсу, він може приводити інфляційну, бюджетну та грошово-кредитну політику).

Переваги:

- **монетарна автономія.** Головним аргументом на користь гнучких курсів є те, що вони надають можливість використовувати інструменти грошової політики для впливу на економіку. Неможливо зосереджуватись лише на підтримці обмінного курсу (за фіксованого режиму), це тільки один з показників. Перед країною можуть стояти інші проблеми – стабілізація зайнятості, цін, що потребують застосування заходів грошової політики. І саме гнучкі курси обміну дають змогу це робити;

- **“автоматичний” стабілізатор.** Гнучкі курси полегшують вплив зовнішніх шоків – вільна зміна курсів виступає в ролі автоматичних стабілізаторів. Прихильники вільного (а також регульованого) плавання стверджують, що ці курси пережили такі потрясіння, які б зламали фіксований курс;

- **запобігає “помилкам” при встановленні рівня обміну.** Справді, при введенні режиму фіксованого курсу зразу ж постає питання, на якому рівні його фіксувати, до якої валюти (чи кошика валют) прив'язувати. Ці рішення мають суб'єктивний характер і можуть бути причиною помилок. Гнучкі курси усувають ці проблеми;

- механізм “подорожчання” валют **стримує введення широкомасштабних торгових обмежень**, а отже, не гальмує міжнародну торгівлю;

Недоліки:

- **може мати сильні коливання.** Внутрішні шоки можуть спричинити сильні коливання курсу, що, в свою чергу, підживлює інфляційні процеси, очікування та сприяє частому збільшенню заробітної плати і т. ін. Коливання курсу провокують валютні спекуляції – дестабілізувальний чинник економічного розвитку та міжнародних економічних відносин;

- **невизначеність може негативно вплинути на торгівлю та інвестиції.** Після відмови від Бреттон-Вудської системи коливання і реальних, і номінальних обмінних курсів виявилось набагато більшим, ніж очікувалося. Невизначеність ситуації з рівнем обмінного курсу ускладнює розрахунки ефективності торгових операцій, аналіз інвестиційних проектів і, на думку противників вільного змінення валют, може негативно вплинути на стан міжнародної торгівлі та інвестицій;

- **не сприяє додержанню монетарної дисципліни.** Використання режиму цілком вільного змінення курсу “розв'язує руки” органам, які контролюють валютно-фінансовий обіг, і може мимоволі потурати зловживанню інструментами грошової політики, зокрема надмірному розширенню внутрішніх кредитів тощо;

- **“ілюзія автономії” грошово-кредитної політики.** Насправді країни не дуже охоче визнають існування взаємозалежності у світовому масштабі. Наприклад, деякі країни (особливо великі) вживають заходи внутрішньої економічної політики, що призводять до негативних наслідків для інших країн. Говорити в такій ситуації про автономію економічної політики можна лише досить умовно.

Валютне котирування – це визначення валютного курсу на основі певних ринкових механізмів. Розрізняють наступні методи котирування:

- **пряме** (*direct quotation*) – ціна одиниці іноземної валюти, виражена в одиницях національної валюти (наприклад, 1 дол. США = 8 грн.);
- **непряме** (зворотне) (*invert quotation*) – ціна одиниці національної валюти, виражена в одиницях іноземної валюти (1 грн. = 0,2 дол. США);
- **крос-котирування** (*cross quotation*) – співвідношення між двома валютами (A і B), що розраховується за допомогою валюти третьої країни (C): $(A/C) \times (C/B) = A/B$.

Зазвичай, валютний курс розглядається як ціна іноземної валюти в національній валюті. Курс валют встановлюється до четвертого знака після коми десяткового дробу.

Номінальний валютний курс – це курс між двома валютами, тобто відносна ціна двох валют (пропозиція їх обміну однієї на іншу), тобто ціна одиниці національної валюти, виражена в одиницях іноземної валюти. Визначення номінального валютного курсу збігається із загальним визначенням самого валютного курсу і встановлюється на валютному ринку. Він використовується у валютних контрактах і є базовим визначенням валютного курсу. Однак для довгострокового прогнозування він не зручний, оскільки вартість іноземних і національних валют змінюється одноразово зі зміною загального рівня цін у країні.

Реальний валютний курс – номінальний валютний курс, скоригований на відносний рівень цін у своїй країні і в тій країні, до валюти якої котирується національна валюта. Реальний валютний курс є порівнянням купівельної спроможності двох валют. Для його розрахунку використовується формула:

$$S_r = S_n \frac{P^1}{P}$$

- де S_r – реальний валютний курс;
 S_n – номінальний валютний курс;
 P^1 – індекс цін зарубіжної країни;
 P – індекс цін своєї країни.

Реальний валютний курс являє собою співвідношення споживацького кошика за кордоном, переведеного з іноземної валюти в національну за допомогою номінального валютного курсу (номінальний валютний курс, помножений на індекс цін зарубіжної країни) і ціни споживацького кошика тих самих товарів у своїй країні.

Зміна обмінного курсу пов'язана зі зміною купівельної спроможності валют. Реальний обмінний курс валют відбиває конкурентоспроможність країни в міжнародній торгівлі, а темпи економічного росту впливають на коливання валютного курсу. При збільшенні темпів економічного росту валютний курс національної валюти падає, тобто зростає частка імпорту.

Суб'єкти та види валютних ринків

Учасники економічних відносин, що здійснюють валютні операції, є суб'єктами валютного ринку. Склад учасників валютного ринку визначає його інституційну структуру. З інституційного погляду, валютний ринок – це сукупність комерційних банків, інвестиційних компаній, бірж, брокерських контор, які здійснюють валютні операції.

До основних функцій центральних банків як учасників валютного ринку належать:

- формування певної стратегії і тактики при здійсненні політики валютного регулювання;
- управління золотовалютними резервами країни;
- вплив на головні чинники курсоутворення шляхом здійснення валютних інтервенцій;
- регулювання рівня облікової ставки та нормативів обов'язкових резервів;
- контроль за обсягами грошової маси в обігу.

Серед центральних банків найбільш впливовими є Федеральна резервна система США, Європейський центральний банк і Банк Англії, діяльність яких може суттєво вплинути на кон'юнктуру валютного ринку [10].

Біржовий ринок – це організаційно оформлений і постійно функціонуючий валютний ринок у вигляді валютних бірж.

Валютна біржа – це самостійна фінансово-кредитна установа, що організовує торги іноземною валютою, цінними паперами, вартість яких визначається в іноземній валюті, а також біржовими валютними деривативами.

Позабіржовий ринок – це сукупність операцій з обміну іноземної валюти, що здійснюються банками та іншими фінансовими установами без участі посередників. Діяльність позабіржового ринку пов'язана зі здійсненням валютних операцій. Основний обсяг валютних операцій припадає на комерційні банки, які формують міжбанківський валютний ринок шляхом здійснення всього спектра операцій з іноземною валютою, включаючи як клієнтські замовлення, так і виконання операцій для потреб і цілей банку. Загальноновизнаними лідерами міжнародного валютного ринку вважаються такі банки: Bank of America, Deutsche Bank AG, Union Bank of Switzerland, Barclays Bank plc, JP Morgan Chase, Citibank NA, Bank of Tokyo – Mitsubishi UFJ та інші.

Форекс (forex, foreign exchange market) – це глобальний ринок обміну провідних валют, який об'єднує світові валютні ринки, функціонує цілодобово, а операції на ньому здійснюються децентралізовано.

Світова торгівля валютою розпочинається вранці у Веллінгтоні та Сіднеї, поступово на захід – у Токіо, Гонконг, Сінгапур, Бахрейн, Катар, Абу-Дабі, далі – до Європи – у Цюрих, Франкфурт-на-Майні, Брюссель, Париж, Лондон, потім через Атлантичний океан – до Нью-Йорка і завершується у Лос-Анджелесі та Сан-Франциско.

На валютних ринках світу, у тому числі і на внутрішньому валютному ринку України **поточні валютні операції здійснюються у трьох основних формах:**

1) валютна угода “**тод**” (“*tod*” від 162 “*today*” – сьогодні): умовами даної валютної операції передбачено, що постачання валюти (зарахування на відповідний рахунок) має бути здійснено у день укладання угоди. Іншими словами, у цьому випадку дата укладання угоди та дата валютування співпадають. Дата валютування в угодах “тод” визначається як “Т”;

2) валютна угода “**том**” (“*tom*” від “*tomorrow*” – завтра): умовами даної валютної операції передбачається постачання іноземної валюти протягом наступного банківського дня з моменту укладання угоди. У цьому випадку дата валютування матиме вигляд “Т+1”;

3) валютна операція “**спот**” (від 162 “*spot*” – поточний, негайний): умовами даної угоди передбачена дата валютування “Т+2”, що означає, що іноземна валюта зараховується на відповідний рахунок на другий банківський день з моменту укладання угоди.

Протягом останніх 25–30 років широкого розвитку набув строковий сегмент світових валютних ринків, представлений валютними операціями “форвард”, ф’ючерсними контрактами, валютними опціонами, свопами, а також їхніми різновидами та комбінаціями.

Характеристика похідних фінансових інструментів

Фінансові деривативи є досить різноманітними за своїми характеристиками: ліквідністю, доступністю, вартістю, ступенем ризику тощо. Крім того, кожен з цих інструментів має свої переваги та недоліки.

З метою дослідження сутності та механізму функціонування фінансових деривативів звернемося до розгляду особливостей кожного 162н.струмента: форвардних контрактів, ф’ючерсів, опціонів, угод “своп”.

Форвардні операції

Одними з найбільш розповсюджених строкових торговельних операцій є операції “форвард”.

Операція “форвард” – це угода щодо купівлі-продажу базового активу (наприклад, іноземної валюти) за встановленою ціною в майбутньому.

Терміни форвардних угод стандартизовані та, як правило, не перевищують 12 місяців, найбільш поширеними є угоди на 1, 2, 3, 6, 9 та 12 місяців. На практиці ці періоди позначаються: 1М, 2М, 3М тощо. Оскільки форвардний ринок є міжбанківським, комерційні банки, крім стандартних термінів, самостійно використовують так звані короткі дати – “*short dates*” (до одного місяця) та ламані дати – “*broken dates*” (понад місяць), що не збігаються зі стандартними термінами. Однак ринок таких дат вважається менш ліквідним, ніж ринок зі стандартизованими термінами, а тому угоди мають разовий характер за домовленістю контрагентів.

Останнім часом широке використання здобули нетрадиційні форми форвардних угод:

- пролонговані форвардні операції;
- форвардні опціони з відкритим терміном виконання;
- непрямі форвардні угоди;
- покриті валютні операції “форвард”;
- форвардні контракти з опціоном анулювання тощо.

Операції “своп”

Своп-контракт (від *Swap* – обмін) – це угода між контрагентами про обмін (один або кілька) певної кількості базових іноземних валютних грошових одиниць на визначених умовах у майбутньому. Як правило, за умовами угоди проводиться серія зустрічних платежів протягом періоду дії або один обмін у момент відкриття контракту з умовою проведення зворотної операції на час закінчення свопу. Умовні суми, які обмінюються в свопі, можуть бути однаковими або змінюватися.

Переваги у використанні угод “своп” перед чистими форвардними угодами:

- при здійсненні валютного “свопу” завдяки регулярному обміну компенсаційними виплатами значно зменшується валютний ризик, оскільки він розподіляється між учасниками угоди;
- використання “свопів” дає можливість забезпечити хеджування довгострокових операційних та економічних ризиків;
- з точки зору бухгалтерського обліку, валютні “свопи” класифікують як позабалансовий інструмент, що надає певні технічні переваги [3].

Будь-який контракт складається з трьох основних розділів:

- 1) предмет контракту (зазначаються суми, валюти, терміни платежів, здійснюються необхідні розрахунки);
- 2) умови анулювання “свопу”, ризики неплатежів тощо;
- 3) питання кредитування, відповідальність сторін, особливі умови.

Використання валютних “свопів” на світових фінансових ринках останнім часом значно зросло. На цьому сегменті ринку домінують транснаціональні банки, які виступають посередниками під час укладення угод. Найчастіше

валютні “свопи” укладаються на американський і канадський долари, швейцарський франк, євро, японську єну та англійський фунт стерлінгів.

Ф'ючерсні контракти

Поширеним біржовим інструментом сучасних валютних ринків є ф'ючерсні контракти, які використовують з метою хеджування ризиків і для проведення спекулятивних операцій.

Ф'ючерсний контракт – це угода між продавцем або покупцем, з одного боку, і кліринговою палатою ф'ючерсної біржі, з іншого, про поставку (прийняття) стандартної кількості базових інструментів за узгодженою ціною на конкретну дату в майбутньому.

Для всіх контрактів встановлено щомісячні терміни виконання (днем виконання контракту є третя середа місяця) протягом найближчих 12 місяців, тобто ф'ючерсні контракти можуть укладатися максимально на 1 рік.

Опціони

Іншими інструментами строкового ринку, що мають широке розповсюдження та практичне застосування як серед 164н.164164164п, так і серед спекулянтів, є опціони.

Опціон є своєрідною формою строкової угоди двох сторін – продавця (емітента) і покупця (власника опціону), внаслідок якої останній отримує право, але не зобов'язання, купити у першого або продати йому заздалегідь визначену кількість базового активу у визначений момент або протягом певного часового періоду в майбутньому за ціною, що встановлюється у момент укладання угоди.

Цю зафіксовану ціну називають ціною реалізації (виконання) опціону, або страйковою ціною (*strike price*).

Схему здійснення угоди з валютним опціоном наведено на рис. 9.4.

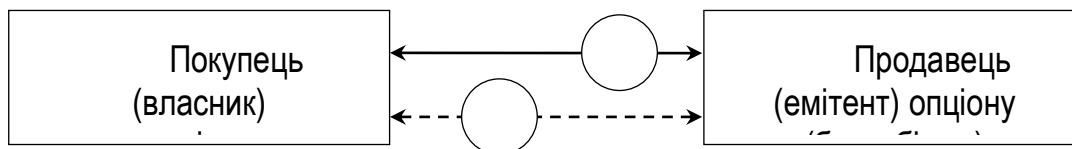

Рис. 9.5 – Схема здійснення угоди з опціоном [1]:

1 – укладення опціонної угоди, сплата опціонної премії покупцем, визначення страйкової ціни;

2 – купівля або продаж (залежно від виду опціону) базового активу за визначеною ціною або ж відмова від виконання опціону його держателем.

Залежно від місця продажу опціони поділяють на біржові, що вільно перебувають в обігу, та позабіржові.

Біржові опціони (*traded options*) продають і купують опціонні біржі, які є своєрідними фінансовими інститутами, що стали невід’ємною складовою

фінансового ринку економічно розвинутих країн. Найвідоміші з них: Лондонська фондова біржа, Лондонська міжнародна біржа фінансових ф'ючерсів і опціонів, Амстердамська біржа (Європейська опціонна біржа), Філадельфійська, Чиказька, Монреальська та інші.

Продавець опціону має право лише погодитися з рішенням покупця і виконати свої зобов'язання в одній із наведених нижче форм:

1. У разі продажу опціону “кол” продавець опціону повинен продати покупцю (власнику) опціону обумовлену кількість базового активу.

2. У разі продажу опціону “пут” продавець опціону зобов'язаний купити у покупця (власника опціону) обумовлену кількість базового активу.

3. Прийняти пропозицію власника опціону про відмову від його здійснення.

Форми міжнародних розрахунків

Завдяки механізму валютних ринків відбуваються міжнародні розрахунки, спекулятивні операції, диверсифікація валютних резервів, страхування валютних ризиків, регулювання валютних курсів, державне регулювання економіки. Форми розрахунків, які обирають учасники договору повинні бути чітко в ньому окреслені.

Залежно від способу платежу, час оплати за товар та час його фактичної поставки можуть відрізнятися. Основними формами платежу, які використовуються у міжнародній практиці, є аванс, платіж у кредит, готівковий платіж, кредит з опціоном, тобто з правом вибору готівкового платежу.

Авансові платежі передбачають оплату імпортером товару авансом, тобто спочатку сплачується певна сума коштів, а тоді поставляється товар. На міжнародних ринках авансові платежі найчастіше застосовуються при торгівлі дорогоцінними металами, ядерним паливом, зброєю.

Протилежною за змістом формою розрахунків є **розрахунок у кредит**. Відповідно до неї, оплата товару відбувається після його переходу у власність покупця (імпортера), тобто продавець (експортер) виступає кредитором.

Комерційний кредит може включати надання вексельного кредиту (виставлення тратти), розстрочки платежу або кредитування за відкритим рахунком.

Кредит з опціоном (правом вибору) готівкового платежу передбачає, що покупець (імпортер) може скористатися відстрочкою платежу за придбаний товар, але у цьому випадку буде відсутня знижка, що надається за умов готівкового платежу.

При **готівкових платежах** товар оплачується повністю, але необов'язково готівкою. Формами розрахунків при готівкових платежах може бути чек,

переказ, переказні векселі, банківські перекази, акредитив, інкасо, система відкритих рахунків, пластикові картки.

У зовнішньоекономічній діяльності банківський переказ є розрахунковою банківською операцією, котра здійснюється через направлення платіжного доручення від одного банку до іншого за межі країни. Основою банківського переказу є заява клієнта у свій банк про те, що він бажає перевести власні кошти. На основі цієї заяви банк формує платіжне доручення іноземному банку.

Інкасо є видом банківської операції, за допомогою якої банк, за дорученням свого клієнта, отримує згідно з розрахунковими документами належні йому грошові кошти від платника за відвантажені на його адресу товари (виконані роботи, надані послуги) і зараховує їх на його рахунок у банку. Дана форма розрахунків вигідна покупцеві тим, що банки захищають його права на товар до моменту оплати документів або акцепту. Недоліком інкасової форми розрахунків є велика тривалість часу проходження документів через банки, можливість відмови покупця оплатити представлені документи.

У сучасній практиці інкасо не використовують для внутрішніх розрахунків, а лише - при міжнародних.

Чек у міжнародній практиці застосовується при розрахунках за поставлений товар, при остаточному розрахунку за товари (послуги), при погашенні боргу, в регулюванні грошових відносин у разі штрафних санкцій, а також у розрахунках за неторговими операціями. Форма та реквізити чека встановлюються нормами національного й міжнародного права.

Єврочек - це чек у європейській валюті, котрий видається банком й оплачується у будь-якій країні-учасниці угоди "Єврочек". Він оплачується лише при умові, що його власник пред'явить гарантійну картку. Чек використовується для отримання готівки, для безготівкових платежів та в інших формах розрахунків.

При розрахунках за зовнішньоекономічними угодами поширеною формою платежу є **векселі**. Міжнародні векселі використовуються аналогічно векселям країни, що є кредитором за таким векселем, як самостійна форма розрахунку або як платіжний інструмент в інших формах розрахунку (інкасо, акредитив, відкритий рахунок)¹⁰.

Акредитив - є іменним цінним папером, що являє собою доручення однієї кредитної установи іншій виплатити визначену суму фізичній або юридичній особі при виконанні зазначених в акредитиві умов.

Виділяють такі види акредитиву: грошовий - це іменний документ, що видається банком: 1) другому банку, що містить наказ про виплату грошей покупцеві у визначений термін; 2) особі, яка внесла визначену суму і бажає одержати її в іншому місці протягом певного часу; документарний - акредитив для розрахунків між продавцем і покупцем, за умовами якого банк зобов'язується виплатити продавцеві певну суму після пред'явлення товаророзпорядчих документів.

ТЕМА 11. КРЕДИТНИЙ РИНОК. ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ І ДЕРЖАВНИЙ БОРГ

1. Поняття кредитного ринку та державного кредиту.

2. Державний борг та причини його зростання. Класифікація державного боргу

3. Управління державним боргом.

4. Платіжний баланс.

1. Поняття кредитного ринку та державного кредиту

Державний кредит - це, з одного боку, кредит, який надається уряду, а, з другого боку, надання позики урядом. Історично, причинами розвитку державного кредиту була неспроможність уряду забезпечити видатки бюджету достатніми податковими надходженнями, в результаті чого він виступав в ролі позичальника ресурсів, здебільшого, на фінансовому ринку.

Державний кредит — специфічна ланка державних фінансів; він не має ні окремого грошового фонду (кошти, що мобілізуються з його допомогою, потрапляють, як правило, до бюджету), ні відокремленого органу управління; разом із тим він характеризує особливу форму фінансових відносин держави і тому виділяється в окрему ланку.

Державний кредит — це сукупність економічних відносин, що виникають між державою та фізичними або юридичними особами (фінансово-кредитними установами, корпораціями, іноземними урядами, міжнародними фінансовими організаціями і приватними особами) стосовно питання мобілізації додаткових грошових коштів на кредитній основі, тобто на умовах зворотності, строковості та платності, в процесі формування загальнодержавного фонду фінансових ресурсів, в яких держава може бути як позичальником, кредитором або гарантом.

У кредитних відносинах беруть участь кредитор і позичальник як юридично самостійні суб'єкти. При цьому позичальником звичайно є держава. З боку держави суб'єктами кредитних відносин можуть бути:

- Кабінет Міністрів України;
- органи місцевого самоврядування;
- Міністерство фінансів України (зокрема в особі Державного казначейства);
- Національний банк України.

З іншого боку, в державно-кредитні відносини як кредитори вступають громадяни та суб'єкти господарювання (банки, страхові компанії, акціонерні товариства), котрі надають кредит державі під певні державні зобов'язання. Надання державі кредиту з боку юридичних і фізичних осіб здійснюється шляхом купівлі останніми облігацій державних позик та інших цінних паперів, що випускає держава.

В ролі забезпечення державного кредиту виступає все майно, що перебуває у власності держави, але обсяг застави в кредитній угоді між державою й підприємствами та населенням не вказується

Державний кредит буває таких видів:

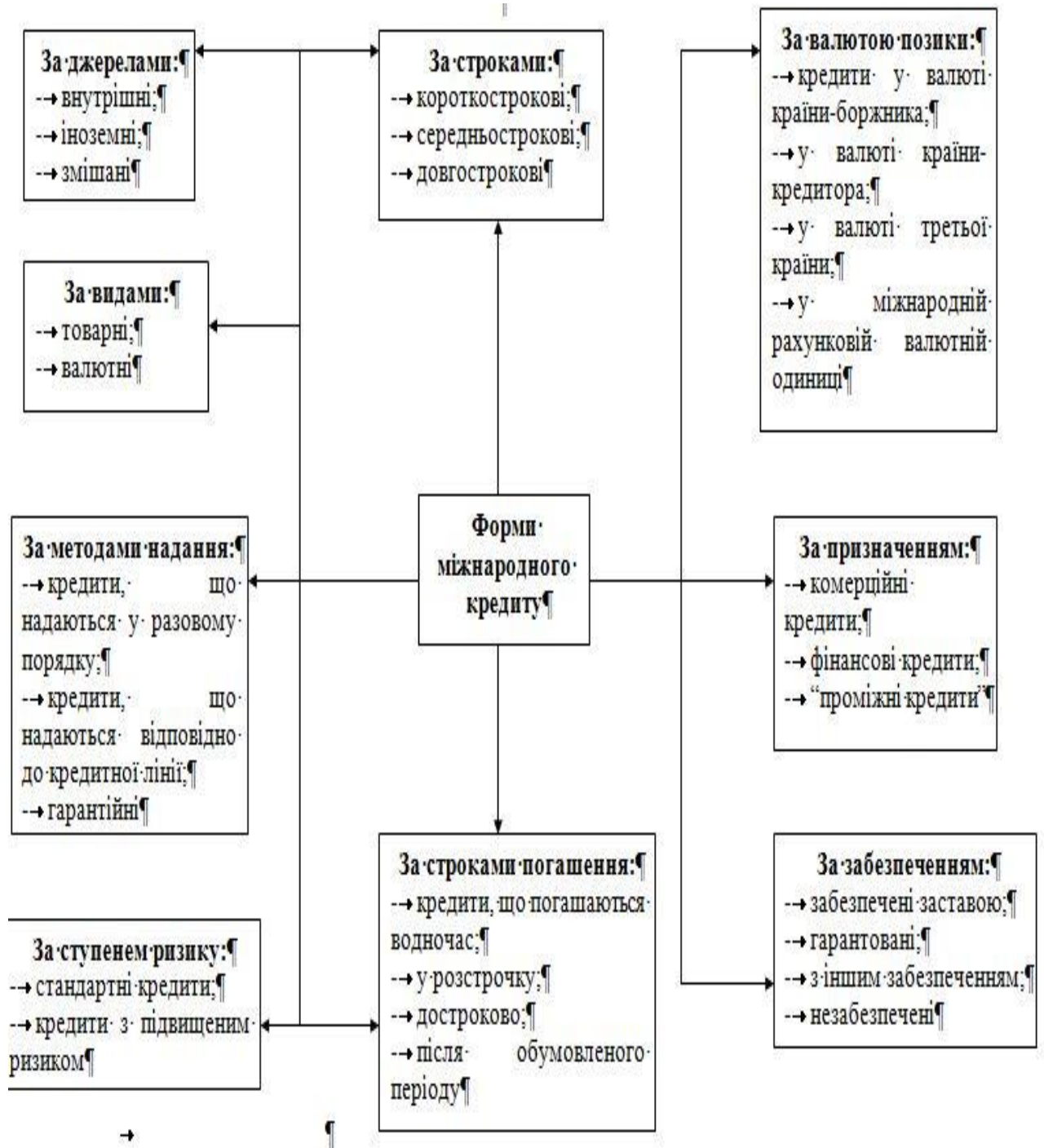
— **внутрішній**, коли держава запозичує кошти у підприємств і населення власної країни;

— **зовнішній**, якщо держава робить запозичення на міжнародному рівні.

Основні форми внутрішнього державного кредиту:

- державні позики,
- використання частини вкладів населення в ощадних установах,
- грошово-речові лотереї,
- використання коштів державного позичкового фонду.

Форми зовнішнього кредиту: державні зовнішні позики, позики міжнародних фінансових організацій, міжурядові позики, банківські кредити.

Основні форми державного кредиту:

1. Державні запозичення.
2. Реалізація державних боргових цінних паперів.
3. Державні гарантії.
4. Вклади в Ощадбанк.
5. Інші форми.

1. **Державні запозичення** — основна форма державного кредиту, коли держава є позичальником. Для цих запозичень характерне те, що тимчасово вільні грошові кошти населення та суб'єктів господарювання залучаються до фінансування загальнодержавних потреб шляхом випуску й реалізації державних цінних паперів. Оформлення державних запозичень в Україні в основному здійснюється за допомогою двох видів цінних паперів — облігацій та казначейських зобов'язань (векселів).

Міжнародний державний кредит — сукупність відносин, в яких держава виступає на світовому фінансовому ринку як позичальником, так і кредитором. Ці відносини набувають форми державних зовнішніх запозичень. Вони здійснюються на тих самих умовах, що й внутрішні, тобто на умовах зворотності, строковості й платності. Їх надання або погашення відбувається за рахунок бюджетних коштів або спеціальних урядових фондів. Суми отриманих зовнішніх позик із нарахованими процентами за ними включаються до державного боргу країни.

Державні зовнішні запозичення можуть надаватися як у грошовій, так і у товарній формах. Як правило, вони бувають середньо- або довгостроковими.

Грошові запозичення здійснюються у валюті:

- країни-кредитора;
- країни-позичальника;
- третьої країни.

Погашення відбувається шляхом товарних поставок або за допомогою валюти за узгодженням сторін. Іноді у міжнародних угодах встановлюється пільговий період щодо погашення запозичень і сплати процентів за ними, який надає відстрочення погашення позики на 3—5 років з метою отримання максимального ефекту від її використання.

2. **Облігація** (від лат. obligatio — зобов'язання) — найпоширеніший вид цінних паперів, боргове зобов'язання держави, за яким у встановлені терміни повертається борг і сплачується дохід у формі процента або виграшу. Вони можуть бути знеособленими (на покриття бюджетного дефіциту) і цільовими (на конкретні проекти). Продаючи облігацію, держава зобов'язується повернути суму боргу у визначений термін із процентами або виплачувати проценти протягом усього терміну користування позиковими засобами, а після закінчення цього терміну повернути і суму боргу.

Облігація має номінальну вартість (зазначену на неї суму боргу) і курсову (ринкову) ціну, за якою вона продається і перепродається залежно від її дохідності, надійності й ліквідності. Різниця між ринковою ціною та номінальною вартістю облігації становить курсову різницю.

Облігації позик, що містяться у портфелях державних кредиторів, є ліквідними активами. Кредитор може в будь-який час повернути облігації, тобто продати їх державі через систему Ощадбанку, й одержати відповідну суму готівкою, та й самі облігації можуть бути платіжним засобом.

Держава встановлює номінальну вартість (номінальну ціну) облігацій. Номінальна вартість зазначається на облігації і виражає грошову суму, надану власником облігації державі в тимчасове користування. Саме ця сума виплачується власникові облігації в момент погашення і на неї нараховуються проценти. Проте реальна прибутковість облігацій для їхніх власників може бути вищою або нижчою установленого номінального процента. Це зумовлено тим, що облігації продаються за курсовою ціною, що відхиляється від номінальної вартості. Відхилення називається курсовою різницею, і залежить воно від цілого ряду чинників. До їх числа, зокрема, відносять величину номінального процента за облігацією, насиченість ринку державними цінними паперами, стан господарчої кон'юнктури, рівень довіри населення до уряду.

За своєю сутністю облігації державної позики є особливою формою фіктивного капіталу. Справді, якщо джерелом доходу за цінними паперами підприємств є новостворена вартість, то відсотки за державними паперами виплачуються за рахунок доходів бюджету, оскільки кошти, отримані за державними позиками, як правило, не інвестуються у виробництво, а йдуть на фінансування бюджетного дефіциту. Інвестори в державні цінні папери стають власниками частини майбутніх податкових і неподаткових надходжень до бюджету держави. У цьому і полягає специфічність державного фіктивного капіталу, яка призводить, у кінцевому підсумку, до збільшення податкового тягаря. Тому сутність державної позики можна визначити як податок, взятий наперед (антиципований податок).

Казначейські зобов'язання (векселі) мають характер боргового зобов'язання, спрямованого тільки на покриття бюджетного дефіциту. Тобто, на відміну від облігацій, кошти від продажу яких спрямовуються на поповнення бюджетного фонду, позабюджетних фондів або на спеціальні цілі, кошти від реалізації казначейських зобов'язань держави спрямовуються тільки на поповнення бюджету. Вони підлягають реалізації тільки серед населення. Виплата доходу здійснюється у формі процентів або на дисконтній основі.

Тобто у цьому разі держава є кредитором.

Казначейські зобов'язання (векселі) мають характер боргового зобов'язання, спрямованого тільки на покриття бюджетного дефіциту. Виплата доходу здійснюється у формі процентів. Казначейськими зобов'язаннями, як правило, оформляються короткострокові позики (іноді середньострокові — казначейські ноти).

Казначейські позики як форма державного кредиту виражають відносини з надання фінансової допомоги підприємствам і організаціям органами державної влади й управління за рахунок бюджетних коштів на умовах терміновості, платності і поворотності. У нашій країні ця форма державного кредиту поки що використовується не дуже активно.

Казначейські позики не мають комерційної цілі, а є засобом підтримання життєво важливих для народного господарства економічних структур.

3. Якщо уряд гарантує безумовне погашення запозичень і виплату процентів за позиками, зробленими нижчими за рівнем органами влади й управління або окремими суб'єктами господарювання, то йдеться про умовний державний кредит — **гарантовані запозичення**. У цьому випадку держава є гарантом. За гарантованими запозиченнями уряд несе реальну фінансову відповідальність тільки в разі неплатоспроможності платника.

4. Формою внутрішнього державного кредиту є мобілізація частини вкладів населення до державних запозичень через систему **Ощадного банку**, якщо банк належить до державних установ. Залучені кошти спрямовуються в дохідну частину бюджету. Однак, як правило, ощадні банки незалежно від форми власності діють на комерційних засадах і залучені кошти населення формують їхні кредитні ресурси, тому вилучення частини цих коштів на користь держави може негативно відобразитися на фінансових результатах їх діяльності.

На відміну від першої форми державного кредиту — державних запозичень — коли фізичні та юридичні особи купують цінні папери за рахунок власних тимчасово вільних грошових коштів, Ощадбанк надає державі кошти в кредит за рахунок залучених коштів без відома справжнього власника (населення). Аналогічно діють й комерційні банки, коли надають кредити своїм клієнтам. Крім того, частина ресурсів Ощадбанку може спрямовуватися на придбання державних цінних паперів.

Державний кредит може здійснюватися:

- 1) у товарній або грошовій формі;
- 2) він може бути зовнішнім або внутрішнім.

Незважаючи на те, що державний кредит, як і будь який інший кредит, опосередковує рух позичкового капіталу, він істотно відрізняється від банківського за такими **ознаками**:

- 1) причини, які штовхають уряд до запозичень є як економічні, політичні, так і етичні;
- 2) він, як правило, здійснюється у безособовій формі;
- 3) обумовленого витрачання мобілізованих у борг коштів, як правило, не існує;
- 4) кредит уряду не є заставним, а гарантією повернення боргу виступає залучення емісії, збільшення податків та продаж частини державного майна;

5) проценти по державних позиках мають складати поріг прибутковості операцій з цінними паперами, а самі державні цінні папери мають бути самими надійними на фінансовому ринку;

6) термін функціонування державного кредиту відповідає терміну існування держави;

7) позичальник є однією особою, а кредитором виступає ціле суспільство.

Ознаками, які зближують державний та банківський кредит є:

1) платність, тобто за державні позики нараховуються проценти;

2) строковість, тобто строки повернення державної позики обумовлюються і гарантуються урядом.

Виділяють такі функції державного кредиту:

1) розподільна, за допомогою якої забезпечується формування централізованих грошових фондів держави або їх використання на принципах строковості, платності та повернення;

2) регулююча, яка характеризується тим, що держава, вступаючи у кредитні відносини, здійснює вплив на стан грошового обігу в державі, рівень відсоткових ставок на ринку грошей, капіталів, на виробництво та зайнятість.

2. Державний борг та причини його зростання

Наслідком функціонування державного кредиту є поява державного боргу.

Державний борг - загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення.

Законодавством деталізовано **цілі**, на які можна робити запозичення, отже державний зовнішній борг формують:

- позики на фінансування державного бюджету (переважно кошти, що позичені у міжнародних фінансових організацій) та погашення зовнішнього державного боргу;

- позики на підтримку стабільності національної валюти (поповнення валютних резервів);

- позики на фінансування інвестиційних та інституціональних проектів національної ваги;

- гарантії іноземним контрагентам щодо виконання контрактних зобов'язань у зв'язку з некомерційними ризиками;

- державні гарантії, що надаються Кабінетом Міністрів України для кредитування проектів, фінансування яких передбачено державним бюджетом України.

Основними причинами зростання державного боргу є:

- **бюджетний дефіцит.** Покриття первинного дефіциту бюджету призводить до здійснення запозичень для його фінансування. В результаті здійснюваних запозичень уряд створює державний борг;

- **рефінансування** вже нагромадженого боргу. В умовах, коли виплати по державному боргу з нарахованими процентами покриваються за рахунок нових запозичень має місце рефінансування боргу. При здійсненні рефінансування державний борг зростає на величину нарахованих процентів;

- **прийняття урядом на себе зобов'язань** інших суб'єктів перед третьою стороною, при чому, прийняття на себе такого зобов'язання може опосередковуватись випуском цінних паперів;

- **набрання сили угоди про гарантування повернення позики.** В даному випадку, уряд, виступаючи гарантом повернення позики, за умов, що позичальник не може за неї розрахуватися, змушений вважати таку позику державним боргом. Фактично це випадки, коли опосередковані зобов'язання уряду перетворюються у прямі;

- **списання парламентом певних зобов'язань** третіх осіб на державний борг. Парламент країни може, на основі легітимної процедури, прийняти рішення про те, що певні суми заборгованості одних осіб перед третіми особами вважаються державним боргом;

- **зростання процентних ставок на ринку.** Від величини процентних ставок залежить сума нарахованих боргових зобов'язань, відповідно зростання процентних ставок на ринку призводить до зростання державного боргу, до потреби у рефінансуванні тощо;

- **здійснення запозичень для підтримки платіжного балансу.** В разі появи нерівноваги платіжного балансу країни, він має бути покритий зростанням державного боргу, або зростанням заборгованості приватного сектора. Підтримка платіжного балансу у борговий спосіб може здійснюватись: а) за для забезпечення споживання товарів критичного імпорту, без якого економічне зростання та підтримка завантаженості виробничих потужностей не можливі; б) за для підтримки номінального курсу національної валюти, що дало б змогу здійснювати споживання імпорту; в) здійснення антиінфляційних заходів (з МВФ), коли запозичення здійснюються для поновлення ресурсів центрального банку.

Розрізняють номінальну суму державного боргу та його реальну величину.

Номінальний борг визначається як величина заборгованості, виражена в грошовій формі в розрахунку на поточний період.

Реальний рівень боргу залежить від грошової політики центрального банку.

Оцінка обтяжливості країни державним боргом здійснюється на основі ряду показників, основними з яких є:

1) співвідношення боргу до ВВП, яке дозволяє оцінити боргову складову національної економіки. Прийнятним цей показник вважається на рівні до 60%;

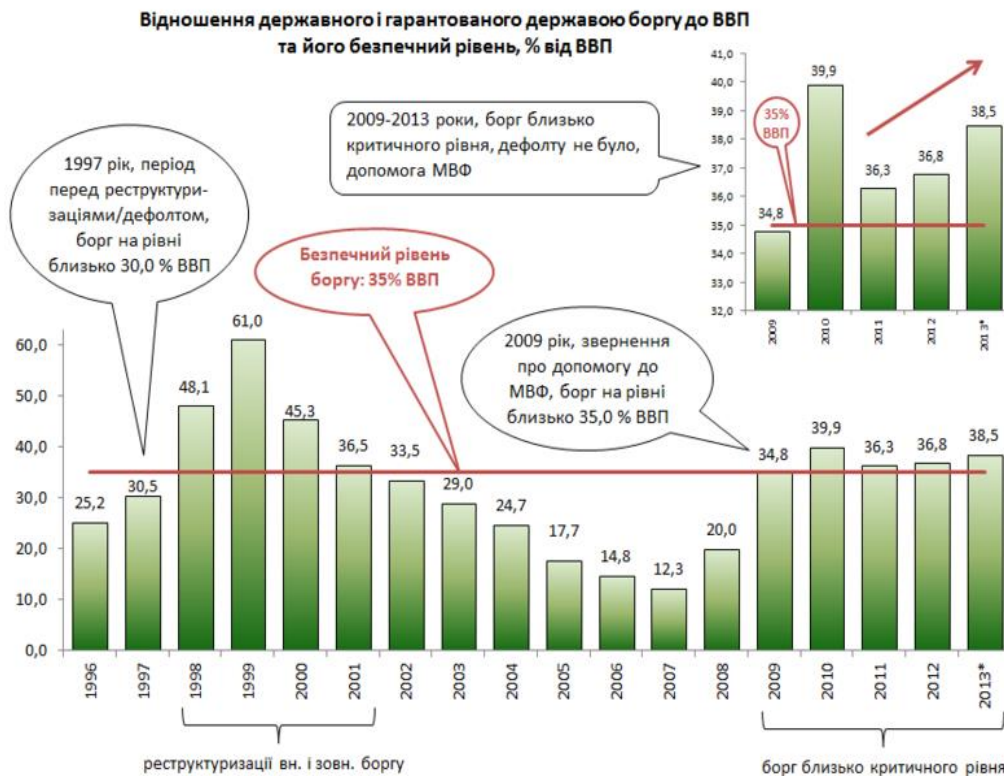
2) співвідношення зовнішнього боргу до експорту, яке дозволяє визначити наскільки експортні надходження можуть покрити зовнішні боргові зобов'язання. Прийнятний рівень цього показника до 100%;

3) співвідношення витрат з обслуговування державного боргу до експорту, - відображає, яка частина зароблених валютних надходжень країни повертається за кордон; прийнятний рівень - до 18%;

4) частка видатків на обслуговування боргу в бюджеті, що відображає ту частку урядових видатків, яка спрямовується кредиторам; прийнятне значення - на рівні 15-25%;

5) співвідношення платежів з обслуговування державного боргу до валових резервів центрального банку; цей показник відображає спроможність центрального банку країни здійснювати платежі в рахунок обслуговування боргу зі свої зовнішніх активів, нормальним вважається показник, що перебуває на рівні 25%.

Назва	Формула	Економічний зміст
Співвідношення валового зовнішнього боргу до експорту товарів і послуг	$EDT/XGS(\%)$	Демонструє відносно довгострокову спроможність держави акумулювати валютні надходження без додаткового пресингу на сальдо платіжного балансу
Співвідношення валового зовнішнього боргу до ВВП	$EDT/GNP(\%)$	Показує загальний рівень боргової складової економіки
Співвідношення загальних платежів щодо обслуговування боргу до експорту товарів і послуг	$TDS / XGS (\%)$	Коефіцієнт обслуговування боргу, який показує, яка частина валютних надходжень спрямовується у сферу погашення боргу
Співвідношення відсоткових платежів до ВВП	$INT/GNP(\%)$	Визначає можливість обслуговування зовнішнього боргу
Співвідношення відсоткових платежів до експорту товарів і послуг	$INT/XGS(\%)$	Визначає частину валютних надходжень, які використовуються на обслуговування боргу
Співвідношення міжнародних резервів до валового зовнішнього боргу	$RES / EDT (\%)$	Показує, чи може країна використовувати свої резерви (і яку їх частину) для погашення зовнішнього боргу
Співвідношення міжнародних резервів до імпорту товарів і послуг	$RES / MGS (\%)$	Відображає запас фінансової міцності держави
Співвідношення короткострокового боргу до валового зовнішнього боргу	$Short-term / EDT(\%)$	Показує, яку частку становить короткостроковий борг у загальній сумі зовнішнього боргу;
Співвідношення боргу міжнародним організаціям до валового зовнішнього боргу	$Multilateral / EDT (\%)$	Відображає питому частку заборгованості міжнародним фінансовим організаціям у загальній сумі зовнішнього боргу, або, свого роду, залежність держави від фінансування цими організаціями

Безпечний рівень боргу – 35 % від ВВП (за даними МВФ).

Класифікація державного боргу

Залежно від отримувача кредитних ресурсів державний борг може бути прямий та умовний (гарантований).

Прямий державний борг — це борг, що відображає обсяги позичених ресурсів, які надійшли в розпорядження уряду країни.

Умовний (гарантований) державний борг — це зобов'язання держави як гаранта повернення ресурсів кредитору в разі неплатоспроможності позичальника.

Також державний борг за ознакою валюти зобов'язань поділяється на борг в **іноземній** валюті і борг в **національній** валюті; за ознакою відсоткової ставки — на борг з фіксованою ставкою і борг з плаваючими ставками.

Державний борг можна класифікувати з різних сторін:

- за валютною складовою та в розрізі країн позичальників тощо;
- за джерелами запозичень - внутрішній і зовнішній;
- в залежності від того, чи обертаються інструменти державного боргу на ринку, він поділяється на ринковий та неринковий;
- за терміном обігу цінних паперів - короткостроковий (до 1 року); середньостроковий (до 5 років); довгостроковий (понад 5 років). Крім того, інструменти державного боргу можуть обертатися у безпаперовій формі (в електронній), або паперовій;
- за типом бюджетного зобов'язання державний борг поділяється на облігаційний (представлений в облігаціях), на кредитний (коли державний борг формується за рахунок одержання кредитів). Найбільш характерним є

борг в облігаціях, які у свою чергу також класифікуються за багатьма ознаками.

Облігації державного боргу класифікуються в залежності від:

- характеру розміщення - дисконтні, коли вони розміщуються за ціною, що нижче номіналу, а погашаються за номіналом, та купонні, які розміщуються за номіналом, на який нараховуються процент, зазначений в купоні;

- характеру встановлення процентних ставок, облігації поділяються на облігації з фіксованими та плаваючими;

- форми обігу - електронні, паперові;

- характеру гарантії доходності - такі, які гарантують доходність, зазначену в купоні, або визначену, виходячи від величини дисконту, що утворився при розміщенні, та такі, які гарантують доходність на рівні, який може приносити якийсь базовий актив або визначена величина (наприклад: не менше, ніж 10% по депозитах у доларах) тощо.

Виділяють наступну різновидність державного боргу:

Поточний борг — це загальна сума заборгованостей і відсотків за ними, що підлягають сплаті в поточному році.

Капітальний борг — це загальна сума заборгованості та відсоткових витрат, які мають бути сплачені за зобов'язаннями держави у визначені періоди.

Виходячи з того, що внутрішнім чи зовнішнім кредиторам заборгувала держава, державний борг поділяється на внутрішній і зовнішній. Вважається, що наявність внутрішнього боргу є більш сприятливим явищем для фінансового розвитку країни, ніж нарощування зовнішніх запозичень.

3. Управління державним боргом

Управління державним боргом - це комплекс заходів, спрямованих на підтримання оптимального боргового тягаря для бюджету та макроекономічної системи.

Управління державним боргом здійснюється щодо:

- 1) співвідношення державного боргу до ВВП;
- 2) строкової структури державного боргу;
- 3) щодо ставок доходності в розрізі боргових інструментів;
- 4) складу власників державного боргу.

Основним імперативом політики управління державним боргом є максимальне відтермінування його остаточного погашення. Фактично це означає, що державний борг повністю ніколи не погашається, оскільки старі випуски покриваються за рахунок нових. В даному випадку, важливо, щоб ринок мав достатню переконаність у спроможності уряду обслуговувати майбутні нові запозичення. Поки така впевненість існує, використання якихось інших методів управління державним боргом чи залучення податкових надходжень для погашення боргових зобов'язань є зайвими.

Одним з найпростіших методів управління державним боргом є інфляція, яка знецінює реальну вартість державного боргу.

З метою відстрочення остаточного терміну погашення державного боргу здійснюється його рефінансування, тобто погашення попередніх позик за рахунок нових.

Рефінансування буває просте, коли на суму погашення боргових зобов'язань випускається нова емісія, і складне, коли при погашенні емітуються короткострокові облігації, а при погашенні нових короткострокових облігацій випускаються довгострокові і т.д. Однак різновекторне коливання процентних ставок на ринку в розрізі їх строкowości ускладнює процес рефінансування. Наприклад, коли на ринку зростають процентні ставки по довгострокових цінних паперах, то орієнтація управлінців державним боргом на розміщення довгострокових боргових паперів може призвести до надмірного підвищення майбутньої вартості боргового тягаря.

Така ситуація тим більше ускладнюється, коли існує невпевненість щодо співмірного з теперішнім рівнем надходжень до бюджету, адже в такому разі на пропозицію суспільних благ може виділятися менша сума коштів. Крім того, майбутнє зниження процентних ставок означатиме, що уряд гарантував надто високі інфляційні премії, коли розміщував свої довгострокові папери, порівняно з тими, які обертаються на ринку тепер. Отже, підвищення довгострокових процентних ставок спонукатиме розміщувати короткострокові цінні папери.

При цьому, тягар високих боргових виплат, зумовлений зростанням доходності, матиме місце тільки у короткостроковому періоді, окресленому строкowości таких запозичень, а отже, в разі появи більш сприятливої кон'юнктури на фінансових ринках уряд може розмістити строковіші папери і мінімізувати майбутню вартість боргового тягаря. Однак, активна експансія пропозиції короткострокових паперів може призвести до концентрації виплат у вузькому часовому діапазоні, що негативно позначатиметься на стані обслуговування державного боргу, актуалізуючи погребу у розміщення довгострокових паперів.

Як ми бачимо, застосування рефінансування теоретично можливе у нескінченному періоді, однак ефективність цього методу залежить від вмiлого маніпулювання з пропозицією різних за строками цінних паперів та підлаштовування під вимоги кон'юнктури.

У випадку, коли уряд не спроможний здійснити рефінансування, а загальна сума коштів, яка може бути спрямована кредитором, наперед невідома, здійснюється процес реструктуризації та переоформлення.

У процесі управління державним боргом вирішують такі завдання:

✓ пошук ефективних умов запозичення коштів з точки зору оптимального співвідношення між відсотковими ставками і ризиками;

- ✓ недопущення неефективного та нецільового використання запозичених коштів;
- ✓ забезпечення своєчасної та повної сплати суми основного боргу та нарахованих відсотків;
- ✓ визначення оптимального співвідношення між внутрішніми та зовнішніми запозиченнями за умови збереження фінансової рівноваги країни;
- ✓ забезпечення стабільності валютного курсу та фінансового ринку країни.

Серед інструментів **управління державним боргом** розрізняють:

➤ **конверсію**, коли здійснюється зміна строків погашення та доходності за державними позиками. Основна мета конверсії - зменшити поточний борговий тягар, перекладаючи його на майбутнє;

➤ **консолідацію**, коли здійснюється об'єднання різних за формою чи за кредиторами боргових зобов'язань і на визначену суму емітуються якісно відмінні цінні папери;

➤ **своп** боргу (обмін боргу) на інші активи, як правило, на акції. Ідея використання цього інструменту полягає в тому, щоб зменшити борговий тягар, який накладається на бюджетну систему та економіку країни та перекласти ризики неотримання доходу у площину приватної ініціативи.

➤ **дефолт**. Однак як і дефолт, так і реструктуризація боргу негативно позначається на іміджі країни як позичальника, унеможливаючи вихід на фінансові ринки у майбутньому. Основна мета цього полягає у формуванні опосередкованих важелів впливу на уряд країни з метою схилити його до проведення раціональної макроекономічної політики, яка би виключала вірогідність появи дефолту у майбутньому.

➤ **Відстрочка погашення**. Перенесення термінів виплати заборгованості. При цьому у даний період виплата доходів не проводиться.

Дефолт в Росії 1997 р.

Після розпаду СРСР Росія в 1990-ті майже постійно зазнавала фінансових труднощів. Тому вона гостро потребувала закордонні позики, але не могла надійно гарантувати обслуговування боргу. Внаслідок великих зовнішніх і внутрішніх позик з'явився величезний державний борг. За даними Центробанку Росії, на момент кризи резерви ЦБ становили 24 млрд доларів, зобов'язання перед нерезидентами на ринку ДКЗ/ОФП (державні короткострокові зобов'язання / облігації федеральної позики) і фондовим ринком — понад 36 млрд доларів. Загальна сума платежів держави на користь нерезидентів наближалася до 10 млрд доларів на рік.

Ситуацію погіршували зниження світових цін на сировину (передусім, на нафту, газ, метали) і світова фінансова криза в Азії, що почалася навесні 1998 року. Через ці події валютні доходи уряду зменшилися, а приватні іноземні кредитори почали побоюватися давати позики країнам з нестабільною економікою.

Російська криза була зумовлена цілою низкою чинників. Одним з них була економічна криза, що вибухнула в 1997–1998 роках у Південно-східній Азії, яка розповсюдилась по всьому світу. Одним із наслідків кризи було різке падіння цін на нафту, що стало ключовим чинником для економіки Росії. Якщо в 1997 середня світова ціна на нафту становила 18,4 доларів за барель, вже в травні ціна бареля нафти впала до 8 доларів за барель, в грудні 1998 вона становила 9,6 доларів (середня за 1998 становила 12 доларів, що було на той момент найнижчим за останні 25 років).

17 серпня 1998 глава уряду Сергій Кириєнко оголосив про введення «комплексу заходів, спрямованих на нормалізацію фінансової та бюджетної політики», які фактично означали дефолт і девальвацію рубля. На 90 днів призупинилося виконання зобов'язань перед нерезидентами за кредитами, з операцій на терміновому ринку і за заставними операціями. Купівля-продаж ДКО припинилася.

Одночасно з призупиненням виплат по ДКО ЦБ РФ переходить на змінний курс рубля в рамках меж валютного коридору від 6 до 9.5 руб. за долар. Курс рубля впав по відношенню до долара відразу в півтора рази.

У цей же день банки перестали видавати вклади. На вулицях вишикувалися черги стурбованих вкладників. ЦБ РФ зробив заяву, в якій пояснив: «проблема російської банківської системи полягає в тому, що в більшості банків, особливо великих, зобов'язання виражені у валюті, а активи — в рублях. У разі девальвації їх чекають дуже великі дірки в балансі, не зрівнянні з об'ємом форвардних зобов'язань».

Практично відразу після того, як 17 серпня 1998 уряд вимушений був оголосити дефолт, С.Кириєнко був відправлений у відставку.

Виведення капіталів іноземними інвесторами, які задавали тон на російському ринку, практично призвело до колапсу на російському ринку акцій, що тоді тільки-но вставав на ноги. Криза зробила серйозний вплив на розвиток всього фондового ринку. Він значно змінив конфігурацію сил, позицій учасників ринку, вплинув на технології торгівлі. Наприклад, технологія з 100% депонуванням активів з'явилася в Росії в результаті кризи 1998.

На думку експертів, позитивним наслідком кризи 1998 року стало підвищення конкурентоспроможності російської економіки. Внаслідок девальвації рубля ціни на імпортні товари усередині країни підскочили, а ціни російських товарів закордоном впали, що дозволило їм зайняти ринки, які вони не могли зайняти раніше. Криза 1998 року дала шанс російській промисловості набрати силу, відгородивши її від імпорту та збільшивши експортні можливості. Оздоровилися і державна політика, фінансова криза змусила чиновників відповідальніше ставитися до бюджетного планування. Малий бізнес усвідомив свою силу і став розвиватися у великі підприємства.

Головним результатом кризи 1998 року можна назвати відхід економіки від сировинної моделі і розвиток інших галузей економіки, які до фінансової кризи заміщалися імпортом.

Приклад не для наслідування

Чого не скажеш про сусідку США – **Аргентину**. Дефолт, який пережила ця країна у 2001 році, економісти охрестили найгучнішим в історії. Тоді зовнішній борг на кожного аргентинця, включно з пенсіонерами і немовлятами, перевищував 3600 доларів США. Наслідками економічного колапсу стали обвал економіки, девальвація валюти, голодні бунти і подібне «щастя». Після такого потрясіння країна не може остаточно оговтатись і досі. Більше того, нині, через десятиліття після дефолту, Аргентина знову стоїть на межі кризи. Причинами такого економічного армагедону у колись одній з найсильніших економік світу сучасні аналітики вважають не що інше, як популізм та інші гріхи тамтешньої влади.

Головним винуватцем дефолту «по-аргентинськи» називають президента Хуана Перона, що тричі обирався на найвищу посаду в країні (у періоди 1946—1955 та 1973—1974 років). Він, замість ведення прозорої державної стратегії, обрав політику «піронізму» – суміш економічного популізму і націоналізму. Передували дефолту в Аргентині обвальна приватизація високорентабельних державних підприємств – банків, структур паливно-енергетичного комплексу, транспорту, сфери обслуговування, з одночасним звільненням інвесторів від податків. Наслідком цього наприкінці 90-х стало цілком закономірне різке скорочення надходжень до бюджету.

Зріс зовнішній борг, на саме лише обслуговування якого в 1999 році йшло до 10% ВВП. Крах настав у 2001 році, коли різко знизилися ціни на зернові культури на світовому ринку і від цього не менш різко впали валютні надходження. У відповідь уряд «збалансував» держбюджет за рахунок різкого підвищення податків та зниження зарплат і пенсій держслужбовцям. А для того, щоб виплатити чергові відсотки по боргах, уряд запровадив обмеження на зняття депозитів у банках. В результаті песо обвалилося; його реальний курс до долара на «чорних ринках» досягав 1:100. Тисячі підприємств стали банкрутами, безробіття зросло до 20%. І врешті-решт Аргентина оголосила дефолт. У країні на кілька тижнів запанував соціальний хаос. На вулиці вийшли мільйони людей, котрі в один момент втратили не тільки роботу та заощадження, а й опинилися на межі голодної смерті, без електрики, без води, без зв'язку із світом.

Зовнішній борг

Дані статистики валового зовнішнього боргу України розробляються відповідно до міжнародних стандартів, викладених в офіційних виданнях МВФ Статистика зовнішнього боргу. Керівництво для укладачів та користувачів (МВФ, 2003), п'яте видання Керівництва з платіжного балансу (МВФ, 1993) та шосте видання Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції (МВФ, 2009).

Концептуальна основа статистики зовнішнього боргу узгоджена з Системою національних рахунків, а також із Керівництвом зі статистики державних фінансів та Керівництвом з грошово-кредитної та фінансової статистики (МВФ, 2000).

Складання статистики валового зовнішнього боргу здійснюється щокварталу. Перша публікація даних містить попередні дані, які можуть уточнюватися протягом наступних кварталів, і лише через п'ять кварталів після першого опублікування дані є остаточними.

4. Платіжний баланс

Статистика платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції складається відповідно до Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції (МВФ, 2009).

Платіжний баланс – це статистичний звіт, у якому зазначено сумарні дані про економічні операції резидентів з нерезидентами за певний період.

Дані платіжного балансу оприлюднюються щокварталу на 75 – 80 день після звітного кварталу і публікуються в щоквартальному аналітично-статистичному виданні Національного банку України "Платіжний баланс і зовнішній борг України" (виходить через 4 – 6 тижнів після оприлюднення квартальних даних). Дані за попередні періоди можуть переглядатися щокварталу у зв'язку з уточненням звітних даних, змінами в методології, виникненням нових джерел інформації тощо. Річні дані є остаточними через дев'ять місяців після закінчення звітного року.

Місячні дані публікуються на 25 – 30 день після закінчення звітного місяця лише в аналітичній формі презентації та з нижчим ступенем деталізації, ніж квартальні дані. Після публікації квартальних даних платіжного балансу місячний платіжний баланс коригується для узгодження з квартальними даними.

Тема 12. СТРАХУВАННЯ І СТРАХОВИЙ РИНОК

1. Страхування: його сутність, значення і функції.
2. Основні форми страхування, їх класифікація.
3. Прибутки і витрати страховика, фінансові результати страхових компаній.
4. Страхування в Україні.

Страхування є самостійною сферою фінансової системи. Включаючи сферу страхування до фінансової системи, ми виходимо з того, що економічна категорія страхування є складовою категорії фінансів.

Економічна сутність страхування полягає у створенні спеціалізованими організаціями - страховими компаніями страхового фонду, якій формується з внесків страхувальників і з якого відшкодовуються збитки, понесені страхувальниками в результаті страхових випадків, покритих страхуванням.

Водночас можна виділити *суттєві ознаки*, що характеризують специфічність категорії страхування. Це:

1) страхування, пов'язане тільки з перерозподільними відносинами, які обумовлені наявністю настання раптових, непередбачених подій, тобто страхових випадків, які завдають матеріальної або іншої шкоди народному господарству і населенню;

2) при страхуванні здійснюється солідарний розподіл завданого збитку між учасниками страхування, що зумовлює повернення коштів, мобілізованих до страхового фонду;

3) замкнений розподіл збитків обумовлює зворотність коштів, мобілізованих у страховий фонд;

4) перерозподільні відносини у страхуванні виходять за рамки календарного року. Розподіл збитків у часі пов'язаний із випадковим характером виникнення надзвичайних подій.

Наведені особливості перерозподільних відносин, що виникають під час страхування, уможливають таке його визначення:

Страхування як економічна категорія — це сукупність особливих замкнутих перерозподільних відносин між його учасниками з приводу формування цільового страхового фонду і його використання для відшкодування збитків, заподіяних за непередбачених несприятливих обставин, а також для надання матеріальної допомоги громадянам у разі настання певних подій у їх житті.

Сутність страхування проявляється у його функціях. Вони дають змогу виявити особливості страхування як ланки фінансової системи. *Страхуванню властиві такі функції: ризикова, попереджувальна, нагромаджувальна та контрольна.* Головною, визначальною є ***ризикова функція***, оскільки страховий ризик як імовірність збитків безпосередньо пов'язаний з основним призначенням страхування - надання грошової допомоги постраждалим господарствам або громадянам. Саме в рамках ризикової функції відбувається

перерозподіл грошових коштів серед учасників страхування у зв'язку з наслідками страхових подій. **Попереджувальна функція** пов'язана з використанням частини страхового фонду на зменшення наслідків страхового ризику. Заощадження грошових сум за допомогою страхування на дожиття пов'язане з потребою в страховому захисті досягнутого сімейного достатку. Отже, страхування може мати й **нагромаджувальну функцію**.

Контрольна функція страхування впливає з указаних вище трьох специфічних функцій і проявляється одночасно з ними в конкретних страхових відносинах в умовах страхування. Відповідно до вимоги контрольної функції здійснюється фінансовий контроль за правильним проведенням страхових операцій.

Основними суб'єктами страхування виступають страховик, страхувальник і застрахований. **Страховик** - юридична особа страхова компанія, яка діє на підставі відповідної ліцензії, беручи на себе зобов'язання щодо створення колективного страхового фонду і виплати з нього страхового відшкодування страхувальнику або третій особі, на чю користь укладений договір, при настанні страхового випадку. За методом фінансової діяльності страховик є звичайною підприємницькою структурою, що діє на основі комерційного розрахунку. За предметом діяльності (фінансовими ресурсами) страховик є фінансовим інститутом.

Страхувальник - юридична чи фізична особа, яка на підставі відповідної угоди зі страховиком сплачує страхові внески до страхового фонду й отримує право на відшкодування збитків у разі настання страхового випадку.

Застрахований - юридична чи фізична особа, якій належить страхове відшкодування у разі настання страхового випадку, у договорах особистого

страхування – це особа, на користь якої укладений договір страхування і яка має право отримати компенсацію при настанні страхового випадку чи викупну суму за дострокового розторгнення договору. Застрахований може бути одночасно і страхувальником, якщо уклав договір стосовно себе і сплатив страховий внесок. Крім того, може виділятися такий суб'єкт, як *отримувач* страхового відшкодування, у тих випадках, коли його не може отримати застрахований.

Страхові відносини є досить різноманітними. Як правило, вони є дво- чи тристоронніми. Двосторонні відносини складаються між страховиком і страхувальником, який водночас є і застрахованим, тристоронні - між страховиком, страхувальником і застрахованим.

В окремих випадках у страхових відносинах може брати участь кілька страховиків. Це зумовлено двома формами страхових відносин: співстрахування і перестраховування. Співстрахування - це розміщення одного ризику частками у кількох страховиків. Звичайно на кожен страхову суму видається окремий поліс. *Перестраховування* - це передання договору страхування від одного страховика до іншого. У цих відносинах перший страховик (перестраховальник), приймаючи на страхування ризику, частину відповідальності за ними передає іншому страховикові (перестраховику) на відповідних умовах.

Страхові відносини включають:

- страхові платежі;
- виплату страхового відшкодування;
- перестраховування;
- розміщення тимчасово вільних коштів на фінансовому ринку;
- отримання доходів від розміщення коштів на фінансовому ринку.

Страхові платежі - це переказування коштів страхувальником страховику. Вони можуть здійснюватись одноразово чи поетапно. Внесення страхових платежів здійснюється на основі страхових тарифів - розміру плати з одиниці страхової суми.

Страховий тариф відображає ціну страхування. Це основний чинник конкуренції на страховому ринку. Чим більше охоплено страхувальників, чим менші витрати страховика, тим нижчий розмір страхового тарифу і тим більші можливості для залучення нових клієнтів.

Страхове відшкодування - це виплата страховиком застрахованому (або отримувачу) повної чи часткової суми збитків. Розмір страхового відшкодування залежить від двох чинників - страхової суми і страхового збитку. *Страхова сума* - це сума, на яку застрахований об'єкт страхування або розмір максимальної відповідальності страховика за договором у разі настання страхового випадку. Розміри страхової суми визначаються, з одного боку, вартісною оцінкою об'єкта страхування, а з іншого - можливостями і побажаннями страхувальника. Відношення страхової суми до вартісної оцінки об'єкта страхування характеризує *страхове забезпечення*, яке не може

перевищувати 100 %. **Страховий збиток** являє собою вартісну оцінку заподіяних застрахованому втрат.

Перестраховання супроводжується грошовими потоками в тому випадку, коли передання договору страхування здійснюється після отримання перестраховальником страхових платежів, які він і передає перестраховику. Якщо передається договір, з якого ще не надійшли страхові платежі, то їх внесення страхувальником буде здійснюватись одразу на адресу перестраховика.

Взаємовідносини з фінансовим ринком характеризують розміщення на ньому тимчасово вільних коштів страхових фондів і отримання від цього доходів. Отримані доходи розподіляються на дві частини. Одна формує доходи страхових компаній і становить певну частину їхнього прибутку. Друга частина спрямовується безпосередньо на формування страхових фондів. Вона характеризує здешевлення страхування для страхувальників за рахунок використання їхніх коштів (страхових платежів) на фінансовому ринку. Це важлива складова раціонального й ефективного використання фінансових ресурсів країни в цілому.

Страхові відносини між суб'єктами страхування і грошові потоки регулюються відповідними угодами між страховиком і страхувальником, які мають юридичну силу. Документ, що засвідчує факт страхування, називається **страховим полісом** (свідоцтвом). Він видається страховиком після сплати страхового внеску (разового чи першого). У страховому полісі вказуються об'єкт і вид страхування, строки дії договору і страхові випадки.

У практиці господарювання економічна категорія страхування проявляється через формування спеціальних цільових ресурсів, призначених для відшкодування збитків - страхових фондів.

Страхові фонди класифікуються за наступними ознаками:

1. За матеріально-речовинним складом:

- матеріальні;
- грошові;

2. За методами утворення:

- добровільні.;
- обов'язкові;

3. За ступенем централізації:

- державні резервні фонди;
- резервні фонди місцевого рівня;

4. За напрямами використання:

- для покриття збитків від стихійного лиха всередині країни;
- для покриття збитків від стихійного лиха за межами держави;
- для компенсації непередбачених витрат об'єктів бюджетної сфери.

Фінансові резервні (страхові) фонди створюються:

- на підприємствах, організаціях, у закладах;
- у міністерствах, відомствах та інших органах управління;
- резервні фонди Кабінету Міністрів, виконавчих комітетів, адміністрацій, що передбачаються в державному і місцевому бюджетах.

Фонд державного страхування відрізняється від інших грошових резервних фондів тим, що будучи централізованим резервом, утворюється за рахунок децентралізованих внесків суб'єктів економічної діяльності. Кошти, акумульовані у фонді державного страхування, використовуються як джерело кредитних ресурсів держави, тому що між часом надходження платежів і часом виплати проходить певний період часу. Перевищення сум надходжень у фонд державного страхування над виплатами з фонду страхування надходить у бюджет.

Класифікація сукупності страхових відносин має такий вид:

1. Майнове страхування (об'єктом страхування виступають матеріальні цінності):

1.1. Страхування майна підприємств і організацій.

1.2. Страхування майна сільськогосподарських підприємств (об'єктом страхування виступають: врожай сільськогосподарських культур, багаторічні насадження, сільськогосподарські тварини - 70% від їх балансової вартості).

1.3. Страхування майна кооперативів і громадських організацій.

1.4. Страхування майна населення.

2. Соціальне страхування - вид обов'язкового страхування; його призначення - необхідність матеріального забезпечення громадян, які внаслідок певних причин не можуть брати участі в суспільно-корисній праці і не спроможні за рахунок власної праці підтримувати своє існування.

Кошти соціального страхування використовуються у вигляді грошових виплат, фінансування послуг і надання пільг:

а) грошові виплати - пенсії й оплата лікарняних;

б) фінансування послуг - оплата послуг закладів охорони здоров'я для відновлення працездатності, проведення оздоровчо-профілактичних заходів;

в) надання пільг - пільгові послуги для трудового навчання і працевлаштування інвалідів, надання їм послуг з протезування, юридичної допомоги, оплата послуг інтернатів і т.д.

3. Особисте страхування:

3.1. Особисте страхування (добровільне страхування життя, страхування дітей на певний строк - до настання повноліття, до весілля і т.д.). Може бути добровільним і обов'язковим (наприклад, страхування пасажирів і військових)

3.2. Страхування від нещасних випадків.

4. Страхування відповідальності:

4.1. Страхування заборгованості (кредитних ризиків). На страхування приймається ризик непогашених позичальником отриманих кредитів і відсотків по них. Договір страхування припускає погашення від 50 до 90% суми непогашеного кредиту;

4.2. Страхування громадянської відповідальності на випадок заподіяння збитку третім особам (водіїв автотранспорту., підприємців перед працівниками по найму, авіаційних перевізників, власників джерел забруднення навколишнього простору);

4.3. Страхування власників джерел підвищеної небезпеки (підприємств-виробників хімічних речовин).

5. Страхування підприємницьких ризиків:

5.1. Страхування на випадок неотримання прибутку.

5.2. Страхування непередбачених збитків, простоїв, зниження рентабельності, на випадок несплати рахунків і т.д.

Основні види страхування - майнове, особисте, страхування відповідальності.

Об'єктом *майнового страхування* є майно підприємств, закладів, організацій і населення в різних видах. Призначення майнового страхування полягає у відшкодуванні збитку, що виражається в загибелі й пошкодженні яких-небудь предметів через настання страхового випадку. Страхувальником виступає власник майна.

На страхування приймаються усі види майна, що належить підприємствам і організаціям - будинки, споруди, засоби транспорту, устаткування, інвентар, товари, різні види сільськогосподарських культур і тварин. Основні й оборотні фонди (крім посівів і тварин) страхуються, виходячи з їх повної балансової вартості.

Максимальний розмір страхового відшкодування визначається страховою сумою і виплачується при повній загибелі майна. При пошкодженні майна відшкодування складає частину страхової суми, яка залежить від ступеня пошкодження і методу відшкодування втрат.

Методи відшкодування втрат бувають:

- метод пропорційного відшкодування збитку. Страхове відшкодування становить таку частину збитку, яку страхова сума складає стосовно страхової оцінки майна;

- метод "першого ризику". Всі збитки, що не перевищують страхову суму, відшкодовуються цілком, а інші не відшкодовуються зовсім.

Розходження в розмірі відшкодування в даних методах виникає тільки у випадку пошкодження майна, а при умові повної його загибелі сума страхового відшкодування буде однаковою.

Об'єктом *особистого страхування* є життя, здоров'я і працездатність населення. Його призначення - виплата громадянам обумовленої грошової суми при настанні певної події в їхньому житті.

Особисте страхування підрозділяється на:

1) *страхування від нещасних випадків*:

- індивідуальне страхування громадян;
- страхування працівників за рахунок організацій, де вони працюють;
- страхування дітей і школярів;
- страхування пасажирів авіаційного і залізничного транспорту;

2) *страхування життя*:

- змішане страхування; його тарифи підвищуються зі збільшенням віку і знижуються при великій тривалості дії договору.

- страхування дітей;
- весільне страхування;
- страхування пенсій;
- страхування на випадок смерті застрахованого;
- страхування на випадок втрати працездатності.

Об'єктом страхування у *страхуванні відповідальності* виступає відповідальність перед третіми особами, якою може бути заподіяний збиток внаслідок будь-якої дії або бездіяльності страхувальника. Метою страхування відповідальності є страховий захист економічних інтересів суб'єктів, здатних заподіяти шкоду.

У процесі формування і розподілу страхового фонду формуються прибутки, витрати і фінансові результати страхових операцій.

До *прибутків від страхової діяльності* відносяться:

- зароблені страхові платежі по договорах страхування і перестрахування;
- відсотки від страхових сум, що виплачуються тим особам, які укладають перестраховальні договори;
- комісійні винагороди від операцій перестрахування;
- надходження із запасних або резервних фондів.

До *витрат страхової діяльності* відносяться:

- витрати на виплату страхового відшкодування та страхових сум;
- відрахування в запасні й резервні фонди (по кожному виду страхування й у цілому по всіх операціях);
- відрахування на попереджувальні заходи (від стихійних або нещасних випадків);
- витрати на ведення страхових справ.

Фінансові результати страхових операцій визначаються окремо по кожному виду страхування і по всіх страхових операціях у цілому. Визначення робиться шляхом зіставлення прибутків і витрат страхових організацій. У випадку, якщо

прибутки перевищують витрати, страхова організація працює прибутково. У випадку перевищення витрат над прибутками страхова організація працює зі збитком.

Загальний прибуток страховика складається з наступних складових:

- прибуток від страхової діяльності;
- прибуток від інвестування і розміщення тимчасово вільних коштів;
- прибуток від інших операцій.

За результатами діяльності страхової організації визначається *рентабельність страхових операцій*: відношення річної суми прибутку до річної суми платежів. Рентабельність визначається по кожному виду страхування і в цілому по всіх операціях

В Україні страхова діяльність регламентується Законом України "Про страхування", прийнятим у березні 1996 року. З метою виконання вимог даного Закону Міністерство фінансів України виконує такі функції:

- видача страховикам ліцензій на проведення конкретних видів страхування і перестраховування;

- встановлення правил формування, розміщення та обліку страхових резервів;

- узагальнення практики страхової діяльності. Розробка і подання у встановленому порядку пропозицій щодо розвитку і вдосконалення законодавства України про страхову діяльність;

- участь у здійсненні заходів з підвищення кваліфікації кадрів для страхової діяльності;

- ведення єдиного державного реєстру страхових організацій контроль за платоспроможністю страховиків у зв'язку з виконанням ними зобов'язань перед страхувальниками;

- розробка нормативної і методичної документації з питань страхової діяльності.

В усьому світі широко застосовується практика перестраховування страхових компаній. В Україні обов'язковому перестраховуванню підлягають наступні випадки:

- ризики, розмір яких перевищує 10% суми статутного і резервного фондів страхової компанії;

- у разі, якщо страховик приймає зобов'язання, що перевищують розмір власних активів;

- у разі, якщо відповідно до міжнародних вимог перестраховування є передумовою проведення будь-яких інших операцій.

Страхові організації в процесі розвитку страхового ринку повинні прагнути до розширення асортименту видів страхування, поліпшення кількості та якості страхових послуг, до стабілізації страхових тарифів. Цьому сприятиме не тільки конкуренція, а й співробітництво між страховиками в різноманітних формах, включаючи участь у перестраховуванні й формуванні гарантійних фондів на випадок банкрутства окремих страховиків.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Виникнення та суть фінансів. Функції фінансів.
2. Поняття про фінансові ресурси підприємства.
3. Поясніть суть фінансової політики держави, принципи її ведення.
4. Типи фінансової політики.
5. Фінансовий механізм та його роль в реалізації фінансової політики.
6. Поняття про управління фінансами, його принципи та функціональні елементи.
7. Структура фінансової системи України.
8. Фінансовий контроль. Функції органів державної влади у контексті фінансового контролю.
9. Система державних фінансів України.
10. Економічна природа і функції бюджету.
11. Державний бюджет. Його функції, загальний та спеціальний фонди державного бюджету.
12. Опишіть складові бюджетного процесу.
13. Доходи та видатки державного бюджету.
14. Бюджетний устрій та бюджетна система. Єдиний казначейський рахунок.
15. Бюджетний дефіцит. Причини його виникнення. Способи подолання.
16. Теоретичні основи становлення та розвитку місцевих фінансів.
17. Місцеві бюджети — основа місцевих фінансів.
18. Доходи та видатки місцевих бюджетів України.
19. Міжбюджетні відносини.
20. Необхідність створення та призначення державних цільових фондів. Принципи їх організації.
21. Загальнодержавні соціальні фонди та їх значення для забезпечення системи соціального страхування. Пенсійний фонд.
22. Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.
23. Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві. Фонд України соціального захисту інвалідів.
24. Джерела формування доходів і напрямки видатків. Управління коштами загальнодержавних цільових фондів.
25. Сутність та функції фінансів підприємств.

26. Організаційно-правова характеристика суб'єктів підприємницької діяльності
27. Опишіть особливості одноосібної форми ведення бізнесу, її позитивні і негативні сторони.
28. Опишіть особливості акціонерного товариства, його види, позитивні і негативні сторони кожного.
29. Опишіть особливості корпорації, як форми ведення бізнесу, її позитивні і негативні сторони.
30. Опишіть особливості повного товариства, його позитивні і негативні сторони.
31. Опишіть особливості товариства з обмеженою відповідальністю, його позитивні і негативні сторони.
32. Фінансові ресурси підприємства: джерела формування та напрями використання.
33. Опишіть суть необоротних активів підприємства, складові необоротних активів. Амортизація основних засобів та методи її нарахування.
34. Оборотні активи підприємства.
35. Формування фінансових результатів підприємства.
36. Економічна природа та функції податків.
37. Класифікація податків.
38. Дайте характеристику прямих і непрямих податків.
39. Дайте характеристику основних елементів податкової системи.
40. Сутність податкової пільги.
41. Дайте характеристику загальнодержавних і місцевих податків.
42. Сутність спрощеної системи оподаткування.
43. Економічна необхідність і роль страхування в забезпеченні безперервності суспільного виробництва. Особливості фінансових відносин у сфері страхування.
44. Функції страхування. Суб'єкти страхових відносин: страховик, страхувальник, застрахований отримувач.
45. Форми і методи страхового захисту. Система страхових фондів.
46. Класифікація страхування за об'єктами і за ознакою ризику. Принципи обов'язкового і добровільного страхування.
47. Страхування майна юридичних і фізичних осіб, його види і форми. Страхування кредитних і фінансових ризиків.
48. Особисте страхування, його сутність і значення в забезпеченні соціального захисту громадян. Види особистого обов'язкового і добровільного страхування.

49. Концептуальні основи платіжного балансу України.
50. Класифікація та структурні компоненти платіжного балансу.
51. Принципи формування платіжного балансу.
52. Поясніть сутність та структуру державного боргу, причини його виникнення.
53. Поясніть сутність та форми державного кредиту, причини його виникнення.
54. Поясніть сутність управління державним боргом, його основні цілі та базові показники оцінки величини державного боргу.
55. Поясніть сутність державних гарантій, порядок їх надання.
56. Поясніть сутність та значення фінансового ринку, його структуру.
57. Поясніть сутність та основні особливості кредитного ринку (ринку позик).
58. Поясніть сутність та основні особливості фондового ринку.
59. Види цінних паперів.
60. Поясніть сутність та основні особливості валютного ринку.
61. Види фінансового ринку за різними класифікаційними ознаками.
62. Економічна природа і призначення міжнародних фінансів.
63. Міжнародні фінансові інститути.
64. Міжнародний фінансовий ринок.
65. Міжнародні фінансові розрахунки.
66. Причини виникнення і мета діяльності міжнародних організацій.
67. Міжнародний валютний фонд (МВФ).
68. Світовий банк (СБ).
69. Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР).
70. Економічні організації системи ООН.
71. Європейський Союз (ЄС).
72. Міжнародні інвестиції, функції, види, основні тенденції міжнародного інвестування.
73. Тенденції інвестування в економіку України.
74. ТНК: класифікація й види.
75. Вільні економічні зони, офшорні зони.
76. Науково-технологічний парк.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Крамар І. Ю. Конспект лекцій з дисципліни “Фінанси ” для II-III курсу денної форми навчання напрямів підготовки/ спеціальностей 051 «Економіка», 6.030502 «Економічна кібернетика», 071 «Облік і оподаткування», 6.030509 «Облік і аудит», 075 «Маркетинг», 6.030507 «Маркетинг», 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність», 6.030504 «Економіка підприємства» та II курсу спеціальностей 073 «Менеджмент», 281 «Публічне управління та адміністрування») (освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр) / І. Ю. Крамар; Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя. – Тернопіль: ТНТУ, 2017. – 195 с.

Основна література:

1. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

4. Закон України "Про підприємництво" від 07.02.1991 № 698-XII Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/698-12>.

5. Назаренко А. С. Теоретичні підходи до визначення сутності економічної категорії "фінансовий потенціал підприємства" / А. С. Назаренко // Економіка. Фінанси. Право. – 2009. – №8. – С. 22-29.

6. Леоненко П.М. Теорія фінансів: Навч. Посібник / П.М. Леоненко - Київ: Центр навчальної літератури, 2005.

7. Романенко О.Р. Фінанси: Підручник / О.Р. Романенко - К: Центр

навчальної літератури, 2014. -312с.

8. Науменков С. В. Особливості управління фінансами в холдингових компаніях / С.В. Науменков // Фінанси України. – 2008. - № 1. – С. 93-107.

Мозговий О. М. Міжнародні фінанси: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2015. — 557 с.

9. Петрашко Л. П. Міжнародні фінанси: Навч.-метод. посіб. для самот. вивч. дисц. / Л.П. Петрашко — К.: КНЕУ, 2013. — 221 с.

10. Аранчій В.І. Фінанси підприємств: навч. посіб. / В.І. Аранчій – К.: "Професіонал", 2010. - 304 с.

11. Біла О. Г. Фінанси підприємств: навч. посіб. / О.Г. Біла – Львів: «Магнолія 2006», 2008. – 383 с.

Додаткова література:

12. Боков О. Моніторинг соціальних стандартів та їх вплив на регіональний рівень життя населення України / О. Боков, В. Вітер // Україна: аспекти праці. – 2012. – № 8. – С. 28–34.

13. Мних О. Б. Особливості інноваційно-організаційного розвитку регіональної економіки в умовах поглиблення кризи / О. Б. Мних, Г. М. Захарчин, Є. В. Гончаров // Регіональна економіка. – 2011. – № 4. – С. 132–139.

14. Азаренкова Г.М. Фінансові ресурси та фінансові потоки: Теоретичний аналіз / Г.М. Азаренкова - НБУ; Укр. акад. банк. справи: Харківська філія. - Х. : ПП Яковлєва, 2012. - 02с.

15. Базилевич .Д., Баластрик Л.О. Державні фінанси: .Навчальний посібник / За заг. ред. В.Д. Базилевича - К.; Атіка, 2012. - 368с..

16. Базилевич В.Д. Цінні папери. Практикум: Навчальний посібник / В.Д. Базилевич - К.: ЦУЛ, 2013. – 791 с.

17. Боринець С.Я. Міжнародні фінанси / С.Я. Боринець - К.: Знання-Прес, 2008.-. 3.1.1 с,

18. Булгакова С.О., Василенко Л.І. та ін. Державні фінанси / С.О. Булгакова та ін.: Навч. підручник для студ. ВНЗ - К.:АВТ, 2014. - 389с.

19. Даниленко А.І., Береславська О.І., Бесараз Є.О. та ін. Фінансово-кредитні методи державного регулювання економіки / А.І. Даниленко та ін. - Інститут економіки ПАН України. - К., 2006. - 415 с.
20. Данілов О.Д., Фліссак Н.П. Податки в Україні / О.Д. Данілов, Н.П. Фліссак : Учбовий посібник. - К. : УкрІНТЕЛ, 2009. - 348с.
21. Діденко В.М., Попова В.Д., Прядко В.В. Загальна теорія фінансів: Навч. посібн. для вузів екон. проф. III-IV р. акред. / Буковинський держ. фін.-екон. ін-т. - Чернівці: Ратуша, 2010. - 638с.
22. Зайцев О.В. Фінансові розрахунки. Теорія і практика: Навчальний посібник. - К.: ЦУЛ, 2013. – 548 с.
23. Кузнєцова А.Я. Теорія фінансів / А.Я. Кузнєцова : Навч. посіб. для студ. вузів. - Л.: ЛБІ НБУ, 2001.-156с.
24. Кремень О.І. Фінанси: Навчальний посібник / О.І. Кремень - К.: ЦУЛ, 2012. – 416 с.
25. Лайко П.А., Мних М.В. Фінанси підприємств / П.А. Лайко, М.В. Мних : Підручник для студ. вузів / Академія муніципального управління. - К.: Знання України, 2004.- 428с.
26. Макаренко М.І. Міжнародні фінанси / М.І. Макаренко : Навчальний посібник – К.: ЦУЛ, 2013. – 548 с.
27. Михайлів З.В., Гаталяк З.П., Горбаль Н.І. Міжнародні кредитно-розрахункові відносини та валютні операції / З.В. Михайлів, З.П. Гаталяк, Н.І. Горбаль : Навч. посібник. - Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2004. - 244 с.
28. Міжнародні фінанси: Підручник / А.С. Філіпенко, Т.С.Шеметта ін.; за ред. О.І. Рогача. - К.: Либідь, 2003. - 784 с.
29. Ніколаєва О.М. Місцеві фінанси / О.М. Ніколаєва : Навчальний посібник.- К.: ЦУЛ, 2013. – 354 с.
30. Прямухіна Н.В. Ринок фінансових послуг Н.В. Прямухіна : Навчальний посібник. - К.: ЦУЛ, 2013. – 304 с.

31. Чернявська О.В. Словник фахівця фондового ринку: Навчальний посібник - К.: ЦУЛ, 2013. – 76 с.

32. Юрій С. І., Кізима Т. О., Злепко Н. П., Тріпак М. М. Фінанси: вишкіл студії / Тернопільська академія народного господарства. Інститут фінансів / С.І. Юрій (ред.). — Т. : Карт-бланш, 2002. — 357с.

Інформаційні ресурси

Адреси бібліотек:

1. Науково-технічна бібліотека ТНТУ:

Україна, 46001, м. Тернопіль, вул. Руська 56, корпус №2

<http://library.tntu.edu.ua/>

2. Обласна універсальна наукова бібліотека:

46020, Тернопіль, Шевченка, 15

<http://www.library.te.ua>

Інтернет ресурси:

1. <http://portal.rada.gov.ua/> - офіційний Інтернет-сайт Верховної Ради України.

2. <http://www.minfin.gov.ua/>- офіційний Інтернет-сайт Міністерства фінансів України.

3. <http://www.bank.gov.ua/>- офіційний Інтернет-сайт Національного Банку України.

4. <http://ukrstat.gov.ua> - офіційний Інтернет-сайт Державного комітету статистики України.

5. <http://ua-ekonomist.com/> - український журнал Економіст.

6. <http://www.imf.org/> - офіційний Інтернет-сайт Міжнародного валютного фонду.

